

5983

05983/1763

1986 / 1

HONISMERET

HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIV. ÉVFOLYAM

1986 FEB 1 4

Képek a honismereti kerékpártúráról

A HONISMERET

1986. XIV. ÉVFOLYAMÁNAK

TARTALOMJEGYZÉKE

- Ágoston László:* Történelem, tudat, egység. Kerekasztal-beszélgetés a fél évszázados népfrontmozgalom történetéről 5/3
- Dr. Bodolay Géza:* A Petőfi-kutatás és -kultusz helyzete hazánkban 1/3
- Gerelyes Ede:* „A politikai tevékenység egyik életeli formája a honismeret” 2/7
- Gerelyes Ede:* Városi- és munkáséletmód a XIV. honismereti akadémia napirendjén 3/4
- Kanyar József:* „Bizom a nemzeti közönyt feloldó honismereti mozgalom jövőjében” 6/3
- Kanyar József:* A honismereti mozgalom: nemzeti tudatunk környezetvédelme 2/8
- Kazocsa Sándor:* A magyar helyesírás szabályai 3/3
- Morvay Péter:* Eszmeváltás a honismereti akadémián 6/7
- A Petőfi Sándor Társaság elnökségének felhívása 1/5
- Székely György:* A honismeret a Hazafias Népfőnt VIII. kongresszusán 2/3
- ÉVFORDULÓK**
- Ágoston László:* Bajcsy-Zsilinszky Endre 3/5
- Barsi Ernő:* Liszt Ferenc győri hangversenye 6/10
- Botos János:* Kun Béláról, születésének centenáriuma 1/6
- Buda visszafoglalásának történelmi körülményei 4/3
- Deregán Gábor:* Önkormányzat, autonóm közösségek a Münnich Ferenc Kollégiumban 6/20
- Dr. Domokos Pál Péter:* Petrás Incze János és a moldvai magyarok 6/16
- Dr. Ducza Lajos:* A pacséri kirajzás 5/13
- Fehérváry Magda:* A százéves komáromi múzeum 6/25
- Dr. Gál Zoltán:* A bajai Liszt Ferenc Kör 6/12
- Hajdú D. Dénes:* A Szent László Társulat 5/15
- Horváth Gábor:* Honismereti Évfordulónaptár, 1987. 5/melléklet
- Horn Emil:* Biró Mihály, a magyar politikai plakát megteremtője 6/22
- Kálmán Béla:* Csúry Bálint emlékezete 1/12
- Kálmán Gyula:* 175 éve született Asbóth Sándor 6/14
- Dr. Kovássy Zoltán:* Liszt Ferenc látogatása Kolón 6/11
- Krisztián Béla:* A nógrádi szénbányászat 125 éve 4/5
- Krisztián Béla:* A világ első bányászati tudományos társasága 5/12
- Miklós Tamás:* Az úttörőmozgalom történeti emlékeinek múzeuma 3/12
- Dr. Polgárdy Géza:* Emlékezés egy hidépítőre: dr. Bitay Árpádra 3/10
- Strobel Árpád:* Százestendős a tatai városháza 6/29
- Tungli Gyula:* Nagy László és Vas Károly 1/10
- Tungli Gyula:* Pável Ágoston emlékezete 4/6
- Udvardy Frigyes:* Lakatos Demeter csángó költő 4/8
- Varga László:* Hetvenöt éve alakult az egri Munkásotthon Szövetkezet 2/10
- HAGYOMÁNY**
- Banó István:* Kutatási programot kaptunk 3/26
- Bárh János:* Időjóslo feljegyzések 1771-ből 6/33
- Bence Lászlóné dr. Mező Judit:* A Sárrét első népdalgyűjtője: dr. Nagy József 4/21
- Dr. Bozsity Lajos:* Amatőr délszláv színjátszócsoporthoz a két világháború között Észak-Bácskában 4/22
- Cséby Géza:* A magyar egyetemi ifjúság konstantinápolyi küldöttsége 5/23
- Cs. Szabó István:* A gyomai református temetők csinosítója 5/27
- Domokos Pál Péter:* A moldvai magyarság történeti számadatai 3/16
- Dudás Lajos:* Egy „képes” fejezet az Uránia történetéből 2/21
- Dr. Fenyvesi László—Dr. Fenyvesiné Balácsi Irén:* „Szövegét is látnom kellene...” Kossuthlevél Szentesen 1/13
- Dr. Fenyvesi László:* „Vuk despota dardájával segítségül gyakran ott volt...” Mátyás törökverő szerb hadvezérének emlékezete 6/30
- Katona Imre:* A drávaszögi kutatás és mai folytatása 3/27
- Kresz Mária:* Mi lesz a nagy értékű anyag sorsa? 3/29
- Molnár József:* Találkozások Györfly Istvánnal 3/24

- Dr. Molnár Vilmos:* Kutatótáborok a népegészség-
ügy szolgálatában 3/26
- Morvay Péter:* Egy kiaknázatlan helytörténeti for-
rás: a II. József-féle országos kataszteri
földmérés 4/16
- Morvay Péter:* Emlékezés az egykori táj- és népku-
tató táborokra 3/22
- Nagy-Iványi Fekete Magda:* Egész életre szóló ha-
tás 3/29
- Ordas Iván:* Koltai Vidos József nemzetörparancs-
nok 2/13
- Rászlai Tibor:* Honismereti irodalmunk kezdetei
5/19
- Szabó József:* Egy plébános emlékirataiból
2/15
- Dr. Szénássy Zoltán:* Apáczai Csere János, nép-
ének tanítója 4/14
- Szombathy Viktor:* Konkoly-Thege Miklós, az „úri
csillagász” 1/19
- Dr. Szűcs Ernő:* A debreceni tűzoltóság története
6/35
- Tóth István György:* Az öregek tanúsítják — Se-
niorek referunt 5/21
- Tóth János:* A táj kutatás időszerűsége és mai lehe-
tőségei 3/50
- Trugly Sándor:* Avar kori kutatások Rév-Komá-
romban 1/16
- Dr. Varga Gábor:* Emlékezés Szeremlei Gáborra
6/39
- Dr. Zákonyi Ferenc:* A csopaki vízimalom
6/39
- Zika Klára:* A székelykapuk reneszánsza
4/24

VÁLTOZÓ HAZÁNK

- Antalfy Gyula:* A Hegyköz 4/28
- Halász Péter:* Rizstermelő közösségek Püspökla-
dányban 5/29
- Dr. Novák László:* Falvak, mezővárosok az Alföl-
dön 1/30
- Tomory László:* Egy dunántúli aprófalú, Rába-
szentmiklós 3/35

BESZÉLGETÉS

- Bedécs Gyula:* „A megmaradásnak három pillére
van . . .” Beszélgetés Szeberényi Lajos bur-
genlandi tanárral 2/24
- Beke György:* Az élő Gy. Szabó Béla 3/37
- Csorna Béla:* Jelky András nyomában. Beszélgetés
Sólymos Ede muzeológussal 4/31
- Deregán Gábor:* Agrárvilág és nemzettudat. Be-
szélgetés dr. Márton Jánossal 5/32
- Deregán Gábor:* Pénz és ideológia. Beszélgetés dr.
Gedai Istvánnal 4/32
- Kellei György:* A Balaton ősz krónikása. Beszélge-
tés Zákonyi Ferencsel 1/27
- Dr. Szűcs Judit:* Homoki mélyfúrás. Beszélgetés dr.
Bárth Jánossal, a Kecel monográfia szer-
kesztőjével 1/23
- Zika Klára:* Olvasásról, könyvekről, honismeret-
ről . . . Beszélgetés Fekete Gyulával
5/36

- Zika Klára:* „Jót s jól, ebben áll a nagy titok”. Be-
szélgetés Rónay Ferencné tanárnővel
2/27

TÁRLAT

- Fodor István Ferenc:* Kálmán Kata, Tiborc ábrá-
zolója 5/39
- Halász Péter:* A népi hagyomány Jámborné Balogh
Tünde batikkárpitjain 3/32
- Kálmán Kata:* Jászjákóhalmi képek az 1930-as
évekből 5/40
- Móser Zoltán:* Látogatóban Wesselényi Miklósnál,
Zsibón 4/36
- Dr. Polgárdy Géza:* Nógrád és Gömör festője,
Bacscai Béla 1/21

TERMÉS

- Ács Zoltán:* Görög kereskedők Szabolcsban
2/34
- Böszörményi István:* Egy gömöri fazekasról
6/53
- Csik Antal:* Majsai harangok és harangozók
3/43
- Dr. Csonkaréti Károly:* Harangtoronyok a Felső-Ti-
sza vidékén 4/38
- Gelencsér József:* A fehérvári marhavásárok cen-
zárijai 6/49
- Hidvégi Lajos:* Nem minden kurta kocsmá 3/44
- Dr. Kovács András:* A pécsi bosnyákok 2/29
- Kurucz János:* A rákhegyi iskola története
1/44
- Mácza Mihály:* Komárom köztéri szobrai
4/42
- Dr. Mikó Sándor:* Egy Sopron környéki község,
Nagylóz 1/36
- Oláh György:* Nagy Károly, Komárom tudós fia
1/40
- Dr. Szatmáry Lajos:* Kulturális élet Vásárhelyen az
1930-as években 5/50
- Szentgyörgyvölgyi Gábor:* Déryné és Bacsó Bálint
2/35
- Szénássy Árpád:* Feszty Adolf építész 6/46
- Dr. Timaffy László:* Török kori mondák a Kisal-
földön 5/46
- Várhidy Imre:* A kukoricabetakarítás gépesítése a
századfordulón 2/38
- V. Molnár László:* A kanizsai vár 5/42
- Vörös Attila:* Nevezetes templom a Balog-völgyben
5/48
- Zákonyi Ferenc:* Hajózási ünnepség áldozattal
1/35
- Z. Urbán Aladár:* Bábaasszony az Ipoly mentén
2/42

KILÁTÓ

- Kovács István:* Gyászrapzódia Bem emlékének
3/48
- Merényi Gábor:* A springfieldi halálroham
6/44

- Makk Ferenc:* Könyvek az Árpád-korról 6/66
- Mályusz Elemér-émlékkönyv (Eendrődi Szabó Ernő)* 1/62
- Mándoki László:* Füzés Endre: A gabona tárolása a magyar parasztagazdaságokban 6/79
- Mizser Lajos:* Kálnási Árpád: A fehérgyarmati járás földrajzi nevei 5/74
- Molnár Mária:* Pusztainé Madar Ilona: Uradalmi cselédek Békés megyében 3/75
- A Művelődés (*Hajdú Demeter Dénes*) 4/70
- Nagy Jenő: Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok (*Hajdú D. Dénes*) 3/73
- Pálmány Béla:* A Békés Megyei Levéltár újabb forráskiadványai 2/59
- Petercsák Tivadar: Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben (*Dr. Bencsik János*) 6/80
- Pillich László:* Városom évgyűrűi (*Bodor Ferenc*) 3/72
- Pogány György:* Gyáni Gábor: Család, háztartás és a városi cselédség 3/27
- Dr. Polgárdy Géza:* Árpa Péter—Füle Miklós—Püspöki Nagy Péter—Püspöki Nagy Szilvia: Százéves a pozsonypüspöki szervezett tűzvédelem 6/74
- Dr. Polgárdy Géza:* Változatok egy témára 2/62
- Pusztainé Madar Ilona: Uradalmi cselédek Békés megyében (*Molnár Mária*) 3/75
- Pusztaszeri László: György Artúr a szabadságharcban (*Harza Lajos*) 6/68
- Rácz Sándor: Földeák és környéke tájszótára (*Dr. Forgó István*) 3/76
- Sándor László:* Két naptár 5/70
- Sándor László:* Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok 1/63
- Szabó József: Nyelvjárási szövegyűjtemény Nagykönyvből (*Kósa László*) 3/76
- Szabó József:* Tóth Imre: Emlékezés egy népfőiskolára 5/67
- Szabó László:* Gaál Károly: Kire marad a kisködmön? 6/78
- A szegedi Somogyi-könyvtár kiadványai (*Szűcs Judit*) 2/58
- Szeged története I—II. (*Csorba Csaba*) 5/66
- Székely András Bentalan:* Kemény G. Gábor posztumusz művei 5/71
- Székely András Bentalan:* Két nemzetiségi bibliográfiáról 2/61
- Szánássy Zoltán: Komáromi Olympos (*Szilágyi Ferenc*) 1/melléklet
- Szilágyi Ferenc:* Levelek Szántódról 6/72
- Szilágyi Ferenc:* Szénássy Zoltán: Komáromi Olympos 1/melléklet
- Szombathy Viktor:* Csáky Károly: Honti barangolások 6/77
- Szűcs Judit:* A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványai 4/69
- Szűcs Judit:* A szegedi Somogyi-könyvtár kiadványai 2/58
- Tóth Imre: Emlékezés egy népfőiskolára (*Szabó József*) 5/67
- Tóthpál, Julius: Zitny ostrov (Csallóköz) (*Koncsol László*) 3/75
- Trugly Sándor:* Az érsekújvári múzeum évkönyve 6/73
- Az újabb hazai népzenei lemezekről (*Fehér Anikó*) 5/70
- Újvári Ferenc: Boktréták a Galga-völgyében (*Kinccses Károly*) 4/66
- Változatok egy témára (*Dr. Polgárdy Géza*) 2/62
- V. *Busa Margit:* Arany János Békés megyei élete és levelezése 6/71
- Veszprém megyei honismereti tanulmányok I—X. (*Kolozs Barnabásné*) 3/71
- Virt Dezső:* Beke György: Itt egymásra találunk az emberek 5/70
- Vörösmarty Géza:* Ambrózy-Miggazzi István bibliográfiája 2/melléklet
- Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok (*Sándor László*) 1/63
- Z. *Urbán Aladár:* Labadiné Kedves Klára: Barokkzakoszorú 4/76

FÓRUM

- Borzák Tibor:* Cselédház Kunadacson 3/79
- Czingráber András:* Néhány földrajzi tévedésről 5/78
- Havas Gábor:* Film és valóság 3/77
- Kovács Gyula:* A falumúzeumokról pedagógusszemmel 3/79
- Ojella Sándor:* A népdal apostola 5/78

HÍREK

- Csémy Tamás:* Rákóczi-émléktáblát avattak Prágában 3/36
- Fellegi Imre:* Ahol nemcsak egy napig él az újság (A bodajki helytörténeti szakkörrel) 6/45
- Hajdú D. Dénes:* Mátyusföldi népművészek Budapesten 1/29
- Hajdú D. Dénes:* Püski Sándor a Kossuth Klubban 3/15
- Hajdú D. Dénes:* A Szabó Dezső Baráti Kör korszorúzása 5/80
- Halász Péter:* A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében folyó honismereti munkáról 6/62
- Halász Péter:* A CSEMADOK XXXI. Országos Népművészeti Fesztiválja 5/63
- Halász Péter:* Kihelyezett szerkesztő bizottsági ülés volt Abonyban 5/76
- Halász Péter:* Újjáalakult az Országos Honismereti Bizottság 3/31
- Hofer Lajos:* Jubileumi ünnepség Érsekújvárott 2/44
- Huszár János:* Nagy László-émléktábla avatás Pápán 2/12
- Kálmán Gyula:* Demjén Attila emléktáblájának avatása Csornán 6/53
- Krisztián Béla:* Korompay Lajos-émlékiállítás Várpalotán 1/43
- Krisztián Béla:* Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum Tatabányán 1/34

Pozder Miklós: István király alapította templom Ausztriában 5/54

KRÓNIKA

Ágoston István: Vármentés Ónodon 5/57
Barcsa Sándor: Füzéri vár — füzéri rom!?! 1/56
Bartha Elek: Néprajzi kutatások a szlovákiai Gömörben 3/57
Bíró Mártonné: Úttörő szakkörvezetők honismereti továbbképzése 1/54
Dr. Csáky Károly: Szeder Fábián emléktáblája Csabon 3/61
Csorna Béla: Ifjú várbarátok Budán 6/56
Drescher Attila: V. úttörő honismereti tábor Tolna megyében 1/53
Dr. Fazekas Árpád: Feltárták az ecsedi vár romjait 5/56
Fehér Anikó: Táncház és kirakodóvásár 6/60
Fodor István Ferenc: A jászjákóhalmi honismereti szakkör 3/60
Győri János: A jászkiséri Csete Balázs Honismereti Szakkör 4/57
Hajdú D. Dénes: Hagyományörző népművészek és táncgyűtesek találkozója 2/51
Hajdú D. Dénes: Köszöntjük a 75 éves Molnár Istvánt 1/16
Hajdú Mihály: A Csúry Bálint emlékérmes Rác Sándor 1/53
Hajdú Mihály: Szabó T. Attila 80 éves 3/54
Halász Péter: Az aprófalvak és a falusi turizmus 6/59
Halász Péter: Búcsú Vörösmarty Gézától 5/62
Halász Péter: Honismeret és városépítés Szombathelyen 4/56
Halász Péter: Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők XII. országos találkozója 1/50
Havasné Bede Piroska: Fél évszázados jubileumára készül Patak 2/51
Hegy József: Kántor Mihály, a Bodroglók kutatója 4/59
Imre Mária: Egyetemi, főiskolai honismereti tábor a Töközben 2/50
Jászberényi Ferencné: VI. nemzetközi diák honismereti tábor 2/49
Kisari Balla György: Bányásznap ünnepség Hargitafüreden 4/60
Kollár Albin: Névadónk: Kőrösi Csoma Sándor 3/59
Konrad László: A gyönki német tájház 2/57
Konrad László: Néhány szó a kölesdi honismereti szakkörrel 5/60
Kovácsné dr. Paulovits Teréz—dr. Kovács József László: Honismeret alsó és középfokon 4/48
Kovács Dániel: Néprajzi tábor a Bodroglókban 3/52
Kövér Ferenc: Honismereti munka Mogyoródon 4/62
Lázár Sarolta: Régészettábor Pilisszentléleken 2/54

Matthaeidesz Konrad: A nagyhalászi Rétközi napokról 5/62
Morvay Péter: Gunda Béla előadása a Kárpátokon kívül rekedt magyarokról 2/55
Morvay Péter: Látogató Moldvából 2/55
Morvay Péter: A legújabb Sebestyén Gyula-emlék-érmesek 1/51
Mód Aladárné: Üzemtörténet és üzemi krónikáirás 1/47
Németh Pál: Zsuffa Tibor (1911—1985) 6/62
Népzenei találkozó Kecskeméten 3/56
Pallós Lajos: Az Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény 5/55
Perger Gyula: A XVI. országos honismereti diáktábor 2/48
Petővári Agnes: A népi irodalom mindenesé, Püski Sándor 4/51
Puntigán József: Művelődési tábor a losonci járásban 6/60
Puntigán József: A XI. honismereti kerékpártúra 1/54
Rédey Pál: Hűség a néphez, a tájhoz, a röghöz 6/54
Szabó József: Az „Ethnographia Pannonica” VII. konferenciája 3/56
Szabó József: Laky Rezső (1914—1985) 3/67
Szabó József: Nemzetközi anyanyelvi tábor 2/47
Szabó T. Ádám: Nagy Elemér (1928—1985) 3/68
Dr. Szalóki Gyula: Erkel-ünnepség Budakeszin 2/53
Dr. Szamák Mihály: A somorjai Honismereti Ház 6/58
Dr. Szamosújvári Sándor: Ünnepi szakköri megemlékezés Debrecenben 2/56
Székely András Bertalan: Magyar könyvtárosok a nagyvilágban 1/58
Dr. Takács Teréz: Krónikairás a szentesi üzemekben 4/55
Tapolczayné Sáray Szabó Éva: Honismereti szoba Csepén 1/59
Tar Ferenc: A megszépült Balaton Múzeum 4/53
Dr. Tóth Ferenc: Péter László, Szeged művelődéstörténésze 4/49
Tóth Sándor: Pászto újabban feltárt műemlékei 5/58
Töltési Imre: Dömötör Sándor (1908—1986) 3/63
Töltési Imre: Kanyar József köszöntése 2/45
Töltési Imre: Novák József (1910—1986) 3/65
Vörös Ottó: Néprajzi tábor az Őrségben 3/52
Zakuszkó László: Szlovákiai vendégkórus Mátra-szentimrén 5/61
Zika Klára: Rendhagyó tárlat 6/56

KÖNYVESPOLC

Agrárgazdaság, agrártársadalom, agrárpolitika (Dr. Baranyai Kálmán) 5/69

- Ambrózy-Migazzi István bibliográfiája (*Vörösmarty Géza*) 2/melléklet
- Arany János Békés megyei élete és levelezése (*V. Busa Margit*) 6/71
- Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon (*Kósa László*) 1/melléklet
- Árpa Péter—Füle Miklós—Püspöki Nagy Péter—Püspöki Nagy Szilvia: Százéves a pozsony-püspöki szervezett tűzvédelem (*Dr. Polgárdy Géza*) 6/74
- Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez (*Dr. Kovács József László*) 6/73
- Balácsi Géza: A Kolibri könyvek néprajzi kötetei 4/75
- Dr. Baranyai Kálmán*: Agrárgazdaság, agrártársadalom, agrárpolitika 5/69
- A baranyai tájak zenéje — kazettán (*Krisztián Béla*) 2/64
- Barna Gábor: Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában 4/65
- Barna Gábor: Bálint Sándor: Szeged-Alsóváros 6/76
- Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában (*Barna Gábor*) 4/65
- Bálint Sándor: Szeged-Alsóváros (*Barna Gábor*) 6/76
- Beke György: Itt egymásra találunk az emberek (*Vin Dezső*) 5/70
- Dr. Bencsik János*: Petercsák Tivadar: Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben 6/80
- A Békés Megyei Levéltár újabb forráskiadványai (*Pálmány Béla*) 2/59
- Bodor Ferenc: Pillich László: Városom évgűrűi 3/72
- Búza Péter: Pest-Budai történetek (*Kovalovszky Miklós*) 2/61
- Csapó Mária: A magyar polgári átalakulás kérdései 6/69
- Csáky Károly: Honti barangolások (*Szombathy Viktor*) 6/77
- Csorba Csaba*: Szeged története I—II. 5/66
- Dénielisz Endre: Arany-émlékek Nagyszalontán (*Kósa László*) 4/66
- Demeter Zsófia*: Lencsés Ferenc: Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években 4/66
- Dóka Klára*: A Heves Megyei Levéltár Közleményei, 10., 11. 1/64
- Egy pécsi iskola centenáriumi évkönyve (*Krisztián Béla*) 1/melléklet
- Endrődi Szabó Ernő: Magyar nyelvű armenológiai bibliográfia 5/75
- Endrődi Szabó Ernő: Mályusz Elemér-émlékkönyv 1/62
- Az érsekújvári múzeum évkönyve (*Trugly Sándor*) 6/73
- Fehér Anikó*: Az újabb hazai népzenei lemezekről 5/70
- Fejes Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői 1950—1981 (*Gazdag István*) 6/75
- Dr. Forgó István*: Rácz Sándor: Földeák és környéke tájszótára 3/76
- Füzes Endre: A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban (*Mándoki László*) 6/79
- Gaál Károly: Kire marad a kisködmön? (*Szabó László*) 6/78
- Gazdag István*: Fejes Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői 1950—1981 6/75
- Gyáni Gábor: Család, háztartás és a városi cselédség (*Pogány György*) 3/72
- Hajdú D. Dénes*: Nagy Jenő: Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok 3/73
- Hajdú Demeter Dénes*: A Művelődés 4/70
- Harza Lajos*: Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban 6/68
- A Heves Megyei Levéltár Közleményei, 10., 11. (*Dóka Klára*) 1/64
- Jugoszláviai magyar népmesék (*Kovács Ágnes*) 3/77
- Kálnási Árpád: A fehérgyarmati járás földrajzi nevei (*Mizser Lajos*) 5/74
- Kemény G. Gábor posztumusz művei (*Székely András Bertalan*) 5/71
- Két naptár (*Sándor László*) 5/70
- Két nemzetiségi bibliográfiáról (*Székely András Bertalan*) 2/61
- Kincses Károly*: Újváry Ferenc: Boktréták a Galgavölgyében 4/66
- A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványai (*Szűcs Judit*) 4/69
- A Kolibri könyvek néprajzi kötetei (*Balázs Géza*) 4/75
- Kolozs Barnabásné*: Veszprém megyei honismereti tanulmányok I—X. 3/71
- Koncsol László*: Tóthpál, Julius: Zitny ostrov (Csallóköz) 3/75
- Kovalovszky Miklós*: Buza Péter: Pest-budai történetek 2/61
- Kovács Ágnes*: Jugoszláviai magyar népmesék 3/77
- Dr. Kovács József László*: Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez 6/73
- Kósa László*: Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon 1/melléklet
- Kósa László*: Dénielisz Endre: Arany-émlékek Nagyszalontán 4/66
- Kósa László*: Szabó József: Nyelvjárási szöveggyűjtemény 3/76
- Könyvek az Árpád-korról (*Makk Ferenc*) 6/66
- Krisztián Béla*: A baranyai tájak zenéje — kazettán 2/64
- Krisztián Béla*: Egy pécsi iskola centenáriumi évkönyve 1/melléklet
- Krisztián Béla*: Lassin József: A nógrádi szénbányászat a felszabadulás után 5/69
- Lassin József: A nógrádi szénbányászat a felszabadulás után (*Krisztián Béla*) 5/69
- Lábadiné Kedves Klára: Barkóczakoszorú (*Z. Urbán Aladár*) 4/76
- Lencsés Ferenc: Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években (*Demeter Zsófia*) 4/66
- Levelek Szántódról (*Szilágyi Ferenc*) 6/72
- Magyar nyelvű armenológiai bibliográfia (*Endrődi Szabó Ernő*) 5/75
- A magyar polgári átalakulás kérdései (*Csapó Mária*) 6/69

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Hazánk
mezőgazdasága diákszemmel pályázata
5/63

Puntigán József: A VI. Ghimesi Művelődési Tábor
5/80

Szekér Ernő: Emléktábla-avatások Balatonfüreden
6/34

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓ

Hajdú Mihály: Útmutató az állandó szókapszola-
tok gyűjtéséhez 3/melléklet

Kriston Vizi József: Gyermekjátékok 4/melléklet

Mátrai Zsuzsanna: Ismerkedés, udvarlás, párválasz-
tás 1/melléklet

PÁLYÁZAT

A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság
Mi a haza ma? című pályázata 6/melléklet
Az 1985. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási
Gyűjtőpályázat 2/melléklet

XXXIV. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtő-
pályázat 2/melléklet

Illés Ilona: A magyarországi jelöletlen történelmi
emlékhelyek országos nyitvántartása 4/mel-
léklet

Illés Ilona: A múzeumi pályázati rendszer öt éve
(1981—1985) 2/melléklet

A Nagykunság múltja és jelene c. pályázat 2/mel-
léklet

Oktatástörténeti pályázat 4/melléklet

Új- és legújabb kori történeti pályázat 2/melléklet

Üzemünk élete 1986-ban c. pályázat 2/melléklet

Vecsei József: Útmutató az oktatástörténeti pályá-
zathoz 5/melléklet

Pürkereci (Barcaság) szedettes szőtes (Kömlösi Előd felvétele)

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

	<i>Dr. Bodolay Géza: A Petőfi-kutatás és -kultusz helyzete hazánkban</i> ..	3
	A Petőfi Sándor Társaság felhívása	5
ÉVFORDULÓK	Kun Béláról, születésének centenáriumán (<i>Botos János</i>)	6
	Nagy László és Vas Károly (<i>Tungli Gyula</i>)	10
	Csúry Bálint emlékezete (<i>Kálmán Béla</i>)	12
HONVONATOK	„Szövegét is látnom kellene”. Kossuth-levél Szentesen (<i>Dr. Fenyvesi László—Dr. Fenyvesiné Baldzsi Irén</i>)	13
	Avar kori kutatások Rév-Komáromban (<i>Trugly Sándor</i>)	16
	Konkoly-Thege Miklós, az „úri csillagász” (<i>Szombathy Viktor</i>)	19
TÁRULAT	Nógrád és Gömör festője, Bacskai Béla (<i>Dr. Polgárdy Géza</i>)	21
BEZÁRÓK	Homoki mélyfúrás. Dr. Bárh Jánossal, a Kecel monográfia szerkesztőjével beszélget <i>dr. Szűcs Judit</i>	23
	A Balaton ősz krónikása. Zákonyi Ferencsel beszélget <i>Kellei György</i>	27
VIDÉKI HÍRZÁRÓK	Falvak, mezővárosok az Alföldön (<i>Novák László</i>)	30
TEREM	Hajózási ünnepség áldozattal (<i>Zákonyi Ferenc</i>)	35
	Egy Sopron környéki község, Nagylózs (<i>Dr. Mikó Sándor</i>)	36
	Nagy Károly, Komárom tudós fia (<i>Oláh György</i>)	40
	A rákhegyi iskola története (<i>Kurucz János</i>)	44
	Üzemtörténet és üzemi krónikairás (<i>Mód Aladárné</i>)	47
HONVONAT	Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők XII. országos találkozója (<i>Halász Péter</i>)	50
	A legújabb Sebestyén Gyula-emlékermesek (<i>M. P.</i>)	51
	A Csúry Bálint-emlékermes Rác Sándor (<i>H. M.</i>)	53
	Úttörő honismereti munka Tolna megyében	
	V. úttörő honismereti tábor (<i>Drescher Attila</i>)	53
	Úttörő szakkörvezetők honismereti továbbképzése (<i>Biró Mártonné</i>)	54
	A XI. Honismereti kerékpártúra (<i>Puntigán József</i>)	54
	Füzéri vár—füzéri rom!? (<i>Barcsa Sándor</i>)	56
	Magyar könyvtárak a nagyvilágban (<i>Székely András Bertalan</i>) ..	58
	Honismereti szoba Csépen (<i>Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva</i>)	59
	Köszöntjük a 75 éves Molnár Istvánt (<i>Hajdú D. Dénes</i>)	61
	Mályusz Elemér-emlékkönyv (<i>Endrődi Szabó Ernő</i>)	62
	Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok (<i>Sándor László</i>)	63
	A Heves Megyei Levéltár Közleményei, 10., 11. (<i>Dóka Klára</i>)	64
	Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon (<i>Kósa László</i>) (melléklet)	
	Egy pécsi iskola centenáriumi évkönyve (<i>Krisztián Béla</i>) (melléklet)	
	Szénássy Zoltán: Komáromi Olympos (<i>Szilágyi Ferenc</i>) (melléklet)	

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (melléklet)

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓ Ismerkedés, udvarlás, párválasztás (*Tátrai Zsuzsanna*) (melléklet)

Az első borítón IV. Béla esztergomi várkapólnája látható, *Móser Zoltán* felvétele.

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL: Székely György, Kanyar József és Gerelyes Ede hozzászólásai a HNF VIII. kongresszusán — 1848 őszének eseményei Nyugat-Dunántúlon — Az URÁNIA Magyar Tudományos Egyesület — Beszélgetés Szeberényi Lehellal a burgenlandi magyarságról — A pécsi bosnyákok — Bábaasszony az Ipoly mentén — A Győr-Sopron megyei honismereti táborok — Könyvismertetések — Bibliográfia

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI: Barcsa Sándor rovatvezető, MTI Bp. — **Bíró Mártonné** igazgatóhelyettes, Városi Úttörőház, Szekszárd — **Bodolay Géza dr.** egyetemi docens, KLTE, Debrecen — **Botos János** tud. munkatárs, MSZMP KB Párttörténeti Intézet, Bp. — **Dóka Klára dr.** tud. főmunkatárs, Új Magyar Központi Levéltár, Bp. — **Drescher J. Attila** közművelődési csoportvezető, Megyei Tanács V. B. Műv. Oszt., Szekszárd — **Endrődi Szabó Ernő** könyvtáros, Művelődési Ház és Könyvtár, Pomáz — **Fenyvesi László dr.** muzeológus, Budapesti Történeti Múzeum, Bp. — **Hajdú D. Dénes** üzemgazdász, Bp. — **Hajdú Mihály** docens, ELTE, Bp. — **Halász Péter** tud. főmunkatárs, AKI, Bp. — **Kálmán Béla dr.** akadémikus, ny. egyetemi tanár, Debrecen — **Kellei György** műszaki előadó, Balatonfüred — **Kincses Károly** fotómuzeológus, Magyar Színházi Intézet, Bp. — **Kósa László** docens, ELTE, Bp. — **Krisztián Béla** oktatási előadó, Pécs — **Mikó Sándor dr.** ny. egyetemi docens, Bp. — **Morvay Péter dr.** néprajzi kutató, Bp. — **Mód Aladárné dr.** szaktanácsadó, Központi Statisztikai Hivatal, Bp. — **Novák László dr.** múzeumigazgató, Arany János Múzeum, Nagykőrös — **Oláh György** tanár, Révkomárom — **Polgárdy Géza dr.** jogtanácsos, Bp. — **Puntigán József** matematikus-programozó, Losonc — **Sándor László** író, Bp. — **Székely András Bertalan dr.** tud. munkatárs, Országos Széchényi Könyvtár Magyar-sághkutató Csoportja, Bp. — **Szilágyi Ferenc dr.** tud. munkatárs, KLTE, Debrecen — **Szombathy Viktor** író, Bp. — **Szűcs Judit dr.** múzeumigazgató, Csongrád — **Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva** főmunkatárs, József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya — **Trugly Sándor** régész, Dunamenti Múzeum, Révkomárom — **Tungli Gyula dr.** adjunktus, Apáczai Cseré János Tanítóképző Főiskola, Győr — **Zákonyi Ferenc dr.** ny. hivatalvezető, Balatonfüred.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNE
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TOLTESI IMRE
TOROK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324—7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9—11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14—16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) iv terjedelemben 85 52 692 Pannon Nyomda, Veszprém. Telex: 32-619. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató.

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Ára: 8 Ft. Éves előfizetési díj 48 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149).

INDEX — 25387

A Petőfi-kutatás és -kultusz helyzete hazánkban ¹

A Petőfi-kutatás első nagy fellendülése akkor következett be, amikor 1876-ban megalakult a Petőfi Társaság. Talán használni tudnánk Petőfi ügyének mind a tudomány, mind a költő népszerűsítése terén, ha megalakítanánk egy új Petőfi Társaságot. Első lépésként az emlékhelyeken levő Petőfi-barát körök tömörülhetnének úgy, hogy helyi önállóságukat ez ne veszélyeztesse. További tagok lehetnének felkérendő írók, költők, kutatók, különböző intézmények. Együtt, egymást támogatva jobban, hasznosabban járulhatnának hozzá az emlékhelyek lelkes gondozói a közös ügyhöz, mint szervezett társaság nélkül. Ennek az új Petőfi Társaságnak a központja Kiskőrösön, a szülővárosban lehetne. Véleményem szerint nem szükséges, hogy minden országos megmozdulás központja Budapesten legyen. Még talán a szükséges kiadványok anyagi segítése is kitelne egy ilyen társaságtól. Például a hiányzó teljes Petőfi-bibliográfia számára teremthetne anyagi alapot. Ma a gazdasági társulások és a közadakozásból induló vállalkozások korát éljük ismét. Miért ne gazdagodhatna ilyen módon Petőfi-ismeretünk is.

Itt térek ki arra, hogy egy ilyen társaság feladatait, a különböző emlékhelyek, valamennyi Petőfi-tisztelő összekapcsolását, s a kitzűzhető célok érdekében való mozgósítását a Petőfi Irodalmi Múzeum feladatkörénél fogva nem tudja, nem is hivatott ellátni. Ez a múzeum — meglehetősen neve ellenére — az egész magyar irodalom gondviselője. Jelenlegi munkatársai szinte kivétel nélkül századunk irodalmának a tudományos kutatói. Ez helyes is, hiszen új kutatóival korunkban van legbővebben. Vajmi kevés deje, energiája marad tehát az intézménynek arra, hogy névadójával foglalkozzék. A névadás fő oka nyilvánvalóan az volt, hogy a múzeum örökölte az egykori Bajza utcai Petőfi-ház egész hagyatékát. Abban a házban kezdte meg a munkáját, de hamarosan az egész magyar irodalom múzeumává változott, s el is költözött a régi Petőfi Társaság buzgalmából 1909-ben létrejött pesti Petőfi-házból. (Más kérdés, hogy vajon helyes-e, hogy ezt a félreértésekre okot adó elnevezést viseli ma is az egész magyar irodalom múzeuma. Ha egy gimnázium vagy egy színház veszi fel tiszteletből valamelyik költőnk vagy írónk nevét, akkor senki sem képzei, hogy ott a tananyagban vagy az évi műsorban dominálnak a névadó művei. Egy múzeum elnevezésénél azonban ilyen — lehetőleg kerülendő — félreértés könnyen adódhat.)

A Petőfi-kultusz hazai és külföldi eseményeinek a számontartásában is hasznos munkát végezhetne a javasolt, tagjai révén az ország minden részében, sőt határainkon túl is szétterjedő, külföldi kapcsolatokat is ápoló Petőfi Társaság. A Petőfi Irodalmi Múzeumnak van ugyan Petőfibre vonatkozóan (is) plakát- és aprónyomatvány-gyűjteménye, de csak abból az anyagból, ami véletlenül befut a múzeumhoz. Ebből korántsem lehetne pontosan felmérni, hogy mikor, hol, hányszor rendeztek és rendeznek szerte az országban és a világban Petőfi-ünnepélyeket, hol, mikor és milyen Petőfi-verseket adtak elő. Az Irodalmi Múzeum — a már mondott okokból — ilyen alapos Petőfi-nyilvántartás vezetésére nem vállalkozhatna, ha akarna sem. Nem is a szorosan vett szaktudomány feladata, hogy ilyen adatokat gyűjtsön, hanem egy olyan nagy létszámú társaságé, amely a „több szem többet lát” elv alapján lelkes tagjait mozgósítaná ilyen adatok gyűjtésére. Az adatok birtokában mindjárt arra is törekedhetne a társaság, hogy ahol lehet, elismerést osztogasson, ahol kell, buzdítson, javítson a helyzeten. Ne csak számon tartója, hanem irányítója és fejlesztője is legyen mindannak, amit egy szóval így jelölhetünk: Petőfi-kultusz. Ennek a szolgálatában talán még folyóiratot is adhatna ki a társaság.

Azt hiszem, Petőfi-képünk kiegészítésre szorul a költő baráti körének még alaposabb megismertetésével is. Kik voltak, mit csináltak azon kívül, hogy hosszabb-rövidebb ideig Petőfi fénykörében láttuk őket. Az sem volna minden tanulság nélkül való, hogy mit csináltak a szabadságharc leverése után. Egyik tanulmányában Lukácsy Sándor sürgette a képek ilyen további kiegészítését. Ő tett talán legtöbbet idáig ezen a téren, amikor részletesebb képet rajzolt A márciusi ifjak címmel azok irodalmi tevékenységéről A magyar irodalom története harmadik kötetében (Bp., 1963.). (Nem akarom kisebbiteni e téren Fekete Sándor érdemeit sem, de A márciusi fiatalok című kötetét (Bp., 1950) ma már bizonyára egészen másképpen írná meg.)

Nemrég Kiss József írta meg a derék szabómester, Tóth Gáspár részletesebb életrajzát, akinek elvülhetetlen érdemei vannak Petőfi első verskötetének kiadásában, s aki tevékenyen részt vett a forradalomban is. Tudomásom szerint ez az életrajz is kiadóra vár. Ha a Petőfi Társaság széles körű tagsága mint leendő előfizető állna egy ilyen kiadvány mögött, bizonyára hamarabb jelentkezne a kiadói bátorság is, amely tudvalevőleg a könyvterjesztő vállalatok piacmegítelésének a függvénye (legalábbis szerény irodalmárok esetében).

Nem sokat tudunk, vagy nem tudunk eleget, Petőfi gyermek- és diákkori barátairól, irodalmi harcostársairól sem. Az emlékhelyek kutatómunkára hajlamos képviselőit, a javasolt Petőfi Társaság jövőendő tagjait hadd szólítsam fel arra, hogy minél többen vegyenek részt a Petőfi barátaira vonatkozó életrajzi adatok felkutatásában. Megindult mostanában egy — korábbi tervezetek után — általam részletesen kidolgozott és kezdeményezett irodalmi adatgyűjtő munka, amelynek a Petőfi Irodalmi Múzeum a gazdája, és amelyet teljes erővel támogat a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága; az úgynevezett „irodalmi topográfia”.² Orvendetes lenne, ha mi, a Petőfi-emlékhelyek képviselői rukkolnánk ki először egy kötetre való adattal, mondjuk ilyen címmel: Petőfi és barátai — Irodalomtörténeti topográfia. Abban megtalálható lenne, hogy a nevezettek közül ki hol született, hol járt iskolába, hol lakott, mikor találkozott Petőfivel, van-e valamilyen érdemleges írásműve stb. Összeállíthatnánk utóéletük adatait is: hol van közülük valamelyiknek emléktáblája, szobra, utcája stb. Nagy segítség lenne egy ilyen kötet e nagy nemzedék kultuszának ápolásához és Petőfi korának további tudományos kutatásához is.

Az életmű és az életrajzi adatok gyűjtésén kívül volt még egy gyűjtőmunka, amelyben érdemeket szerzett a régi Petőfi Társaság. A Petőfivel kapcsolatos tárgyi emlékek gyűjtéséről van szó, amiből végül a Bajza utcai Petőfi-ház múzeuma létrejött. Ezek a tárgyak ma is a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában vannak, és láthatók is a kiállításokon. Ez a gyűjtés befejezettnek tekinthető, de új ágazatai még fejleszthetők, folytathatók. Ide sorolom az előbb említett Petőfi-plakátok és meghívók további gyűjtésén kívül az emlékhelyeknek, emlékházaknak, emléktábláknak, a Petőfi által bejárt helyeknek (és hol nem járt ő?) fényképen, színes fényképen, filmen, rajzban, festményen való megörökítését. Fénykép készülhetne mindenről, amit még ő is látott. Mennyi minden elpusztult már belőle! Legalább azt fényképezzük le, ami még megvan. Ezzel bekapcsolódhatnának Petőfi tisztelői abba a nagy országfényképező mozgalomba, amelyet mostanában indított meg a Hazafias Népfront.

Dr. Bodolay Géza

A pécsi székesegyház alttemplomi lejáratainak párkányáról. Hornyák László rajza

¹Részlet a szerző 1983. október 28-án Kiskörösön, a Petőfi-emlékhelyek képviselőinek találkozóján elhangzott előadásából. Ezen a találkozón jött létre a Petőfi Sándor Társaság, amely 1985. január 4-én tartotta alakuló közgyűlését. (Szerk.)

²A felhívás szövegét lásd a Honismeret 1982. évi 4. számában (Szerk.).

Felhívás

„Almaimat gyakran látogatod most is,
Rég sir fedez, de óh nem nyughatol ott is...
... az évek haladó terhével,
Mely minket elaggít, te gyarapulsz névvel,
Amit adál abból semmi sincs elveszve:
Fíról-fira szállsz te, mint egy közös eszme.”
Arany János: Harminc év múlva, 1879.

1985 elején a Magyar Írók Szövetségének több tagja és a Petőfi-emlékhelyek képviselői megalapították a *Petőfi Sándor Társaságot*, amely — mint az ugyanakkor elfogadott alapszabály mondja — „Petőfi örökségének ápolását országos ügynek tekintve” arra törekszik, hogy minél szélesebb kört hozzon létre a Petőfi-kultusz ébrentartására.

Felhívással fordulunk tehát a Petőfi életművét szerető, a nagy költő és forradalmár emlékét szívesen ápoló közönséghez: *lépjén be az új Társasággal* Cím: 6200 Kiskőrös, Városi Tanács V. B., Petőfi Sándor Társaság.

A társaság székhelye a szülőváros, de az alapszabály lehetővé teszi helyi csoportok alakulását és tevékenykedését. Az évi közgyűlést Kiskőrösön rendezi a társaság, s ezen a helyi csoportok küldöttekkel vesznek részt. „A társaság tagja lehet minden magyar és külföldi állampolgár, aki a 18. életévét betöltötte — indokolt esetben korhatáron aluli személy is —, aki a Társaság célkitűzéseit magáévá teszi, a társaság munkájában részt venni, feladatainak teljesítéséhez hozzájárulni kíván, felvételét írásban kéri” — mondja az alapszabály.

A tagdíj évi összege 60 Ft, nyugdíjasoknak 30 Ft, diákoknak 20 Ft, közösségeknek 100 Ft. A társaság tagsági igazolvánnyal látja el tagjait, a kollektíváknak oklevelet ad a belépés dátumával. Különösen szívesen fogadja a társaság diákközösségek kollektív belépését, számít mindenekelőtt a Petőfi nevével viselő iskolák önképzőköreinek, szakköreinek, tanulóinak a jelentkezésére. Kollektív tagságot természetesen felnőttek is létesíthetnek: tantestületek, intézmények, szövetkezetek, egyesületek, munkabrigádok, kulturális csoportok, baráti körök együttes belépését is várjuk.

A munkaprogramban szerepel az emlékhelyek képviselőinek évenkénti találkozója; öt-évenként tudományos tanácskozás rendezése Petőfi életéhez, korához, mai értelmezéséhez és értékeléséhez kapcsolódó témakörökből; több kiadvány megjelentetésén kívül pályázatok meghirdetése; országos zenei és képzőművészeti rendezvények szervezésében, lebonyolításában való részvétel; a Petőfi-évfordulók évenkénti széles körű megünneplésének elősegítése, műsorfüzet, címjegyzékek közreadásával.

Várjuk a jelentkezéseket!

Kiskőrös, 1985. október

a Petőfi Sándor Társaság
elnöksége

Kun Béláról, születésének centenáriumán

A magyar és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomnak kevés olyan személyisége van, akinek neve elválaszthatatlanul egybefonódott a kommunista párt megalakításával, az első magyarországi munkáshatalom megteremtésével, a kommunista mozgalom világmozgalommá válásával. Közéjük tartozott Kun Béla. Elvtársai, harcostársai emlékezete és a megkopott, töredezett szélű fényképek megőrizték zömök alkatát, nyugodt arcvonásait, a dokumentumok pedig szavait, döntéseit, politikai lépéseit és azok következményeit. Önhibáján kívül évtizedekig téves és hamis nézeteket terjesztettek róla, és éppen ezért hiteles, valóságghú portréja felvázolása is viták keresztjében kezdődött meg.

A nagy októberi szocialista forradalom katonája

Kun Béla száz esztendeje, 1886. február 20-án született a Szilágyság kicsiny falujában, *Lelén*. Apja körjegyző. A gyermekevéek és az iskolakezdés szülőfalujában teltek el, majd az akkori-ban haladó szellemű és színvonalas zilahi gimnáziumban tanult. Érettségi bizonyítványt Kolozsvárott kapott — az erdélyi munkásmozgalom egyik fellegvárában —, ahol kamaszfejjel lett tagja a *Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak* (MSZDP). Két évet járt a kolozsvári jogakadémian, majd a család szűkös anyagi helyzete miatt tanulmányait megszakítva — amelyeket később magánúton folytatott — újságíró lett. Előbb a kolozsvári és a nagyváradai lapok hasábjain publikált, később a Budapesti Napló szerkesztőségébe került.

1906 nyarán a csendőrség brutálisan rátámadt a sztrájkoló kolozsvári építőmunkásokra. A hatósági önkény ellen Kun Béla röplapon emelte fel a szavát. Ezért perbe fogták és félévi államfogházra ítélték, amelyet a szegedi börtönben töltött le. Az államfogházból való kiszabadulását követően visszatért Kolozsvárra, és a kerületi munkásbiztosító pénztárban jutott előbb álláshoz, majd huszonöt évesen annak megbízott igazgatója lett. Neve egyre szélesebb körben vált ismertté az erdélyi munkásmozgalomban, alakja egyre többször tűnt fel az MSZDP rendezvényein, szavát egyre gyakrabban és szívesebben hallgatták a gyűlések résztvevői. 1913 őszén részt vett az MSZDP XX. kongresszusán és felszólalásaiban bírálta a pártvezetőséget, mert az elhanyagolta a vidéki pártszervezeteket, és megfogalmazta fenntartásait a polgári erőkkel kötött politikai szövetséggel szemben.

1914 késő nyarán kirobbant az első világháború. Kun Béla — hátrahagyva várandós feleségét — kényszerűségből magára öltötte a K. u. K. hadsereg csukaszürke egyenruháját. Az orosz front poklában harcolt, megsebesült, zászlóssá léptették elő. 1916. március végén fogságba került, és a százezres szibériai város, Tomszk hadifogolytáborába vitték. Amikor Kun Béla megérkezett a tomszki tiszti táborba, itt *Münnich Ferenc*, *Seidler Ernő*, *Reiner Károly* és mások irányításával már működött egy monarchiaellenes, antimilitarista nézeteket valló csoport. Kun Béla bekapcsolódott szervezkedésükbe és határozott marxista, forradalmi irányt adott tevékenységüknek. A csoport szoros kapcsolatot épített ki a legénységi táborral, majd az orosz polgári demokratikus forradalom győzelmét követően a tomszki bolsevikokkal. Kun Béla is ott

volt 1917. május elsején az ünneplők között. Ekkortól tekinthetjük az *Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt* tagjának, és bekapcsolódott a hadifoglyok soraiból verbuválódó Vörös Gárda szervezésébe.

A nagy októberi szocialista forradalom győzelmét követően Petrográdba (ma: Leningrád) hívták, a forradalmi hadifogoly-mozgalom egyik országos vezetője lett. 1917 végétől a *Nemzetközi Szocialista* és a *Die Fackel*, később a Moszkvában megjelenő *Szociális Forradalom* szerkesztésében, írásában vállalt oroszlnárszt, de megjelentek cikkei az *Izvesztyija* és a *Pravda* — a bolsevik párt központi lapja — hasábjain is.

1918. március 24-én Moszkvában megalakult az *Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja*, amelynek elnökévé Kun Bélát választották. Tevékenysége középpontjába a hadifoglyok közötti kommunista agitáció és a hazai forradalom elősegítése került. Képzett leninistaként szolt a magyar tömegekhez *Ki lizet a háborúért?, Kié a föld?, Mit akarnak a kommunisták? és Mi a Tanácsköztársaság?* című broszúráiban. Számára természetes és szükségszerű volt, hogy a magyarországi polgári demokratikus forradalom győzelmének a hírére hazainduljon és kezdeményezze a kommunista párt megalakítását. Útja november 6-tól 17-ig tartott, álnéven, ellenséges vonalakon keresztül és életveszélyes helyzetekkel tüzdelve.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalapítója

Kun Béla a köztársaság kikiáltásának mámorában élő Magyarországra tért haza, ahol a Károlyi-kormány a feudális maradványok felszámolásával a polgári rend kibontakoztatására, megszilárdítására, bizonyos szociális és politikai reformok megvalósítására törekedett. A forradalom hajtóerejét adó munkások, katonák, vidéken a parasztok törekvései pedig túlmúttak a kabinet programján. A megalakuló munkás-, katona- és paraszttanácsok nemcsak a forradalom demokratikus, népi jellegét tükrözték, de magukban hordták egy jövőendő munkás-paraszt hatalom lehetőségét is.

Kun Béla a hazaérkezését követő héten fáradhatatlanul tárgyalt azokkal, akik szóba jöhettek mint a kommunista párt megalakítói. Túrelmesen érvelt a munkásmozgalom szervezeti egységének a fenntartásával szemben, következetesen fejtegette, érvényesítette a bolsevik párt tapasztalatait, a leninizmus alapelveit. 1918. november 24-én Budapesten Kelen József mérnök Városmajor utca 42. szám alatti lakásán megalakították a *Kommunisták Magyarországi Pártját* (KMP), amelynek elnökévé Kun Bélát választották. Néhány nap múlva — december 7-én — megjelent a párt lapja, a *Vörös Ujság*. Programadó vezércikke *Osztályharcot!* címmel — amelynek szellemi szülőatyja Kun Béla volt — meghirdette a szocialista forradalom magyarországi megvalósítását, a tanácsköztársaság megeremését, elhatárolva a kommunistákat az MSZDP kivárá, halogató taktikájától. Kun Béla „munkahelye” a párt központja lett: előbb az Ugyonok utca 17. (ma: Kresz Géza utca 27.), majd a Visegrádi utca 15. szám alatt. (Itt működik a KMP megalakulásának az emlékmúzeuma.) Napjait nemcsak az íróasztal mellett munka — a párt szervezeti kereteinek a megeremése — töltötte ki. Ennél fontosabbnak tartotta, hogy a kommunisták célkitűzéseit népgyűléseken, munkások, leszerelt és aktív katonák, háborús rokkantak soraiban népszerűsítse. Hatásos szónokként meggyőzően agitált, és cáfolta az MSZDP politikai lépéseit, intézkedéseit. A bírálat hangja és az elhatárolódás demonstrálása mellett számára egyúttal az is természetes volt, hogy szüntelenül keresse is a kapcsolatokat a szociáldemokrata vezetés baloldalával. Mindig következetesen kiállt a szakszervezeti mozgalom egysége mellett, amelyet a munkásosztály egysége alapjának tekintett. Futárok segítségével rendszeres, állandó kapcsolatot tartott fenn *Lenin*nel, akit folyamatosan tájékoztatott a magyarországi eseményekről, és akitől elvi s gyakorlati tanácsokat kapott.

A KMP egyre szélesedő tömegbefolyása a hatalom megtorló lépéseit váltotta ki. Kun Béla számított erre és felkészült rá. Így amikor 1919. február 2-ról 3-ra virradó éjszaka több mint félszáz rendőr behatolt a Visegrádi utcai párhelyiségbe, vandál pusztítást végzett ugyan, fontos iratokat azonban nem talált. Február 20-án éjszaka — ürügyként felhasználva a Népszava szerkesztősége előtti lövöldözést — a rendőrség általános támadást indított a kommunista párt és vezetői ellen. Kun Bélát Ugyonok utcai lakásán tartóztatták le a hajnali órákban. A Mosonyi utcai toloncházba hurcolták, ahol felheccelt rendőrök két alkalommal is bántalmazták, puska-tussal, ököllel nekiesetek. A Kun Bélával szembeni — ekkoriban még példátlanak számító — rendőri brutalitás tiltakozásra serkentette a szervezett dolgozókat. Másnap megkezdődött azoknak a gyűléseknek a sorozata, amelyeken felemelték szavukat a kommunisták letartóztatása ellen. Amikor néhány nap múlva Kun Bélát átszállították a Gyűjtőfogházba, napok alatt nyilvánvalóvá vált, hogy a pártmunka irányításának központja a fogház lett. A tényleges pártközpontként funkcionáló cellákban a kommunista vezetők megbeszéléseket tartottak, küldött-ségeket fogadtak, cikkeket, röpiratokat írtak.

Kun Béla március 11-én *Bogár Ignáchoz* — a nyomdászszakszervezet egyik vezetője — írott levelében kifejtette, milyen feltételek között állítható helyre a magyar munkásmozgalom szervezeti egysége. A tíz pontban összefoglalt forradalmi elvek a hatalomért való harc programját, a társadalom szocialista átalakításának feladatait tartalmazták. Követelték a szakítást minden-

nemű osztály-együttműködéssel és az úgynevezett területi integritási politikával, a munkás és a földműves szegények tanácsaira épülő köztársaság megeremtését, a termelés és az elosztás munkásellenőrzését, majd a termelőeszközök köztulajdonba vételét, az MSZDP úgynevezett átmeneti programja összes munkásvédelmi követelésének haladéktalan megvalósítását és a szocializmus állami propagandáját. Március folyamán a KMP tömegbefolyása már messze túlhaladta a párt szervezeti kereteit, és a szociáldemokrata baloldal is közeledett hozzájuk, magával hozva a szavára figyelő tömegeket. A március 23-ára tervezett tömeggyűlés feltehetőleg kiszabadította volna fogságukból a letartóztatott kommunista vezetőket.

Időközben — március 20-án — *Fernand Vix* francia alezredes az antant megbízásából átnyújtotta a Berinkey-kormánynak a Magyarországgal szembeni területi követeléseket tartalmazó jegyzéket. A polgári politikusok nem mertek fellépni sem a jegyzék ellen, sem mellette, míg a szociáldemokrata pártvezetés döntő többsége — látva a kommunisták szélesedő befolyását — úgy foglalt állást, hogy elfogadva a KMP platformját, egyesül a párttal, átvéve a hatalmat és kiküldte a proletárdiktatúrát. Kun Béla és harcostársai, látva a kedvező történelmi szituációt — a forradalmasodó tömegeket, a szovjet Vörös Hadsereg lendületes ukrajnai előretörését — az egyesülés mellett döntöttek. Március 21-én a proletariátus átvette a hatalmat, és Magyarországon — Szovjet-Oroszországot elsőként követve — győzött a szocialista forradalom.

A Tanácsköztársaság vezetője

A magyarországi Tanácsköztársaság fennállásának 133 napja alatt Kun Béla külügyi és hadügyi népbiztos volt. Funkciójától függetlenül azonban — történelmi szerepét nézve — valójában a Forradalmi Kormányzótanács és az egyesült munkáspárt ismert és elismert, tényleges vezetője. Neve méltán forrt elválaszthatatlanul egybe az első magyarországi proletárforradalommal.

A két munkáspárt egyesülését követően Kun Béla első feladatai közé tartozott, hogy meggyőzze a kommunistákat: az adott történelmi helyzetben elkerülhetetlen és szükséges volt a fúzió. Emellett szinte órák alatt megeremtődött az állandó szikratávíró-kapcsolat Budapest és Moszkva között. *Lenin*, illetve *Georgij Csicserin* — szovjet külügyi népbiztos —, valamint Kun Béla között szinte mindennapos üzenetváltásokra került sor. Ezek a telegramok nemcsak információt továbbítottak, tájékoztattak, hanem tapasztalatátadást és tanácsadást is jelentettek. A diplomáciai aprómunka — amely a magyarországi Tanácsköztársaság nemzetközi helyzetének a javításáért folyt — Kun Béla energiájának jelentős részét lekötötte. Mindezek mellett az első napokban ő a kezdeményezője a csendőrség és a rendőrség lefegyverzésének, az új katonai felállításának, jóváhagyta az ellenforradalmárok és háborús bűnösök letartóztatását, keresztülvitte a feudális címek és rangok eltörlését, foglalkozott a Forradalmi Kormányzótanács ügyrendjének és a népbizottságok hatáskörének a kialakításával. Április elejétől — mint hadügyi népbiztos — közvetlenül is részt vett a Vörös Hadsereg felállításában, a meglévő alakulatok ütőképessé tételében, a megbízható politikai biztosok kinevezésében.

A hatalomgyakorlás új stílusának kialakítása érdekében az egyik kezdeményezője annak, hogy a népbiztosok maguk ismertessék és indokolják meg a nyilvánosság előtt rendeleteiket, intézkedéseiket. Még arra is jutott ereje, hogy vitacikket írjon, gyűlést tartson Salgótarjánban és Tatabányán. Különös fontosságot tulajdonított a Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács állásfoglalásainak, ezért tanácskozásain rendszeresen részt vett és felszólalt.

Április derekán a munkáshatalom ellen támadást indítottak a román királyi hadsereg egységei, majd néhány nap múlva a cseh burzsoá csapatok is. A magyarországi Tanácsköztársaság — mivel a Vörös Hadsereg szervezése még nem zárult le — súlyos katonai helyzetbe került. Május 2-án jórészt Kun Béla személyes fellépésének köszönhető, hogy a Forradalmi Kormányzótanács a hatalom megvédése és a proletariátus mozgósítása mellett döntött. Másnap a kispeseti Teudloff—Dietrich gyárban hívta fegyverbe a munkásokat. A mozgósított proletariátus sorából megalakított munkásezredek — mint ismeretes — megállították a csehszlovák csapatok előrenyomulását Salgótarján térségében, majd megkezdődött az északi hadjárat, amelynek során felszabadították a Felvidék jelentős részét.

Amikor mód nyílt egy kis lélegzétvételi szünetre, akkor az egyesült munkáspárt kongresszusa elé terjesztendő *program alapvető elvi kérdéseivel* foglalkozott öt előadásban. Kun Béla előadásai marxista—leninista alapon tárgyalták a párttal, a szakszervezetek szerepével, a szakmai szervezetek és a pártszervezetek különválasztásával, a proletárállam kérdéseivel összefüggő problémákat. Előadásai a legjobb elméleti munkát jelentették a Tanácsköztársaság fennállása alatt.

A sokirányú tevékenység mellett még arra is jutott ereje és ideje, hogy a feladatköréhez nem tartozó, azonban a munkáshatalom léte szempontjából fontos kérdésekkel, így többek között az élemezéssel is foglalkozzon. Ennek érdekében járt a Dunántúlon, Győrött, Szombathelyen és Sopronban. Személyesen is szerepet játszott a *Szlovák Tanácsköztársaság* kikiáltásában. Következtesen kiállt megalakítása mellett, szembefordulva a nacionalizmusra hajlókkal. Legjobb munkatársai közül többet az új tanácsállam rendelkezésére bocsátott.

1919. június 12—13-án Kun Béla részt vett az *egyesült munkáspárt kongresszusán*. A tanácskozás vitájában következetesen érvelt a munkáshatalom lenini elveinek a megvalósítása és érvényesítése mellett, és ő terjesztette be a párt új nevére a kompromisszumos javaslatot: Szocialista—Kommunista Munkások Magyarországi Pártja. A pártvezetés megválasztása során határozottan szembe fordult azzal a szociáldemokrata kísérlettel, hogy a kommunisták zömét kiszorítsák a vezetésből.

Időközben megérkezett *Georges Clemenceau* francia miniszterelnöknek az antant nevében írott jegyzéke, amely a felszabadított területekről való visszavonulásra szólította fel a tanácsállam fegyveres erejét. A visszavonulás kérdése vált az egyik központi vitatémává a június 14-én megnyílt *tanácskongresszuson*, miközben megérkezett *Georges Clemenceau* második jegyzéke is. Kun Bélának a döntés meghozatalakor ebben az esetben is a munkásállam külső és belső helyzetének valamennyi tényezőjét kellett figyelembe vennie, és ennek alapján álláspontja helyes volt. Diplomáciai utóvédharcokat lehetett folytatni és folytatott is, de a visszavonulás elrendelését — még ha az utókor szemében általában hibásnak is tűnt — nem lehetett elkerülni. A Felvidék kiürítését követően Kun Béla egyetértett a román haderő elleni offenzívával. Világosan látta a forradalom hazai erőinek a kifáradását, a nemzetközi erőviszonyok romlását, a szovjethatalom súlyos katonai helyzetét. Amikor pedig a tiszántúli offenzíva kifulladás, a frontra utazott, és fáradhatatlanul próbálta újabb harcra lelkesíteni a fásultan visszavonuló vörös katonákat. A front helyzete azonban nem javult, és augusztus 1-én a Forradalmi Kormányzótanács a lemondás mellett döntött. A döntést követően a Budapesti Forradalmi Munkás- és Katonatanács ülésén beszédében megrendülten szólt a tanács hatalom leveréséről, de ő sem látta lehetségesnek a forradalom további védelmét. Hangsúlyozta, hogy a megalakuló úgynevezett szakszervezeti kormány csak átmenet lehet a burzsoázia kegyetlen diktatúrájához. A magyar munkásosztály — mondotta — saját szenvedései árán fogja megtanulni, mit veszített a proletárhatalom megdöntésével. Utolsó szavaival hitet tett a munkásosztály hatalmáért folytatandó új harcok mellett.

A kommunista világmozgalom vezetésében

A magyarországi Tanácsköztársaság megdöntését követően Kun Béla Ausztriába emigrált, ahol harcostársaival együtt internáltak. Az internálás hosszú hónapjai alatt elemezte a magyarországi munkáshatalom tapasztalatait és tanulságait, és kezdeményezte a KMP illegális újjászervezését. A szovjet diplomácia erőfeszítéseinek köszönhetően 1920. július derekán megnyíltak előtte az internálótábor kapui. A Kun Bélát és elvtársait szállító vonat azonban csak kétheti kálváriát követően ért el Stettinbe (ma: Szczecin), ahonnan hajóval utaztak Petrográdba.

Szovjet-Oroszországba érkezve hatalmas lendülettel vetette bele magát a Kommunista Internacionálé tevékenységébe, majd október elején kinevezték a *Déli Front Haditanácsának* a tagjává. *Mihail Frunzeval* és *Szergej Guszevval* együtt küzdött Pjotr Vrangel tábornok ellenforradalmi hadseregének a megsemmisítéséért, a Krím-félsziget felszabadításáért. 1921 tavaszán a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának a megbízásából a forrongó Németországba utazott. Részt vett a márciusi fegyveres megmozdulás előkészítésében, amelynek során elkövetett hibáit Lenin bírálólatban részesítette. Ha kritizálta is Kun Béla némely lépéseit, V. I. Lenin mégis a világorradalmi folyamat jelentős vezetőjének tartotta. Ezt — megnyilatkozásain túl — azok a megbízások is tanúsították, amelyeket kétségtelenül az ő egyetértésével adtak Kun Bélának.

Szovjet földre visszatérve előbb a Szovjetunió Kommunista Pártja megbízásából az Uralban és a Komszomol mellett dolgozott, majd a Kommunista Internacionálé agitációs és propaganda osztályát vezette. Beválasztották a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának és a szűkebb irodának a tagjai sorába. A nemzetközi forradalmi mozgalom központjában végzett munkája mellett folyamatosan kapcsolatot tartott a Kommunisták Magyarországi Pártjával is. Mint a KMP Külföldi Bizottságának a tagja, elméletileg és gyakorlatilag segítette, irányította az illegálisban harcolók tevékenységét. 1925 augusztusában Bécsben a *KMP I. kongresszusának* a tanácskozáját vezette. Írásai rendszeresen megjelentek a párt folyóiratának, az *Új Március*-nak a hasábjain.

A lebukás veszélyét vállalva számtalan esetben utazott Bécsbe és Berlinbe. Egyik ilyen útja során 1928 áprilisában az osztrák rendőrség letartóztatta. A kommunisták világszerte egy emberként álltak ki védelmében, és ennek hatására az osztrák bíróság csupán háromhavi szabadságvesztéssel sújtotta. Büntetése letöltése után visszatért a Szovjetunióba. A Kommunista Internacionálé VI. kongresszusa a Végrehajtó Bizottság Elnökségébe választotta. Vezette a világszervezet *Balkán-titkárságát*, amely a bolgár, ciprusi, görög, jugoszláv és román kommunista pártok munkáját segítette, irányította. Sokirányú mozgalmi tevékenysége arra is kiterjedt, hogy részt vegyen 1930 tavaszán a *KMP II. kongresszusán* Aprelevkában. Szerkesztette a hatkötetesre tervezett, első magyar nyelvű *Lenin Válogatott Műveket*, egyik kezdeményezője és szervezője a lenini munkák világméretű elterjesztésének. Részt vett a *Sarló és Kalapács*, a Szovjetunióban élő magyar kommunisták, internacionalisták folyóirata kiadásában. Tanított a Nemzetközi Lenin Iskolán és a Vörös Professzorok Intézetében, s mulhatatlan érdemeket szer-

zett a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom kádereinek a nevelésében, képzésében. Mindemellett a húszas és harmincas években aktívan segítette a szovjet szervek és intézmények munkáját, ennek elismeréseként kitüntették a *Vörös Zászló Érdemrenddel*.

A húszas-harmincas évek fordulóján Kun Béla is támogatta a nemzetközi kommunista mozgalomban uralgóvá vált szektás nézeteket. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa előtt kibontakozó vitában a proletárforradalom ügyét féltve, azok sorába tartozott, akik fenntartásokkal, kétségekkel fogadták az antifasiszta népfrempolitikát. A nemzetközi helyzetben a harmincas évek derekán lezajlott változásokból azonban ő is levonta a szükséges következtetéseket. Felismerte és elismerte korábbi tévedéseit, és hozzájárult a szükséges politikai fordulat népszerűsítéséhez.

A Szovjetunióban a harmincas évek második felében kibontakozó személyi kultuszhoz párosuló bizalmatlanság légköre őt is elérte. 1936 nyarán megbírálták tevékenységét és felmentették a Kommunista Internacionáléban és a KMP-ben viselt megbízatai alól. A *Társadalomtudományi és Közgazdasági Könyvkiadó* igazgatója lett. 1937. június 29-én letartóztatották — egészségi állapota már a korábbi években súlyosan megromlott —, és 1939. november 30-án elhunyt.

Kun Béla halálával a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom olyan igaz és hűséges harcosát vesztette el, akinek tevékenységét Lenin is nagyra értékelte és akit harcostársának tekintett. Életútja során mindig következetes hazafiként, internacionalistaként küzdött a magyar proletariátus felszabadításáért, a munkásszolidaritás elmélyítéséért.

Botos János

Nagy László és Vas Károly

Gimnáziumi bizonyítványom első lapján a következő bejegyzés található: Felvettem a gimnázium 5. osztályába. Celldömölk, 1947. január 27. *Vas Károly megbízott igazgató*. Néhány nappal előtte találkoztam vele először a különbözőzeti vizsgán. Mint a későbbiek során megtudtam, Érsekújvárról került — győri kitérővel — Celldömölkre, gimnáziumalapító igazgatónak. Ez az intézet azóta működik, mintegy 15 éve Celldömölki Berzsényi Dániel Gimnázium néven.

Mi akkor még nem tudtuk, de valahogy megéreztük, hogy nem mindennapi emberrel van dolgunk. Alacsony termete ellenére már megjelenése is tiszteletet parancsolt. Az európai műveltséget hozta el nekünk, kemenesaljai fiataloknak, a NÉKOSZ szellemét. Ő volt az országban — 41 évesen — a legidősebb NÉKOSZ-igazgató. Mert nemcsak iskolát, hanem tekintélyes nevelőintézményt — a Felsőbüki Nagy Pál Népi Kollégiumot — is alapított, melyben 26, főként parasztfiatalokból álló gyermek sajátította el a tudomány alapjait, ismerkedett a kultúrával, tanult „népben, nemzetben” gondolkodni.

Falujáráson vettünk részt. Egy alkalommal találkoztunk Erdei Ferencsel és Majláth Jolánnal is. Esténtenk közösen olvastuk Illyés Gyula Csizma az asztalon című könyvét. Népdalokat tanultunk, angol nyelvórákra jártunk, híres volt a táncsoportunk is. Vas Karcsi bátyánk gyönyörű szép erdélyi népdalokra tanított meg bennünket.

Amikor a népi kollégiumokat feloszlatták, Vas Károly Szombathelyre, majd Budapestre, végül Pécsre került. Szombathelyen szakérettségis tanfolyamot igazgatott, Budapesten a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az új történelmi tantervek kidolgozásán fáradozott. Ennek melléktermékeként jelent meg 1968-ban a Tankönyvkiadónál A történelemtanítás módszertana című könyve, amely ma is az egyik legjobb, legkorszerűbb segédanyag a történelem tanításához. Módszertani könyvét nyolc szocialista országban használják.

A Pécsi Tanárképző Főiskolán megalapítástól kezdve 1971-ig tanított. Ekkor ment nyugdíjba. De soha nem szakadt meg kapcsolata celldömölki diákjaival. 1981-ben, amikor megalakítottuk a Celldömölki Gimnázium Öregdiákjainak Baráti Körét, nagy lelkesedéssel kapcsolódott be annak munkájába. Amikor pedig felkérték az Országos Pedagógiai Intézetben arra, hogy nyilatkozzék, milyen legyen a jövő iskolája, Vas Károly a tőle megszokott módon alapos és részletes tanulmányt készített erről a kérdésről.

Vas Károly 1985. június 4-én, 79 éves korában hunyt el. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem és a Celldömölki Berzsényi Gimnázium 1985. június 26-án búcsúzott a történettudomány és az általános iskolai tanárképzés egyik jeles képviselőjétől. Amint azt a Magyar Nemzet 1985. július 8-i száma is megírta, Vas Károly — anyja révén — közeli rokona volt Nagy

László költőnek. Rokoni kapcsolatuk elég későn tudatosult bennem: két esztendeje, amikor felavatásakor meglátogattam az iszkázi Nagy László-házat, s megláttam az egykori kamrában a Vas Géza — Nyárad feliratú gabonáróló vászonzsákokat. Mindjárt meg is kérdeztem a jelenlévő Vas Erzsébettől, Nagy László anyjától, rokona-e Vas Károly? — Igen — felelte. Agh István, Nagy László testvéröccse 1984-ben megjelent könyvében ezt írja: "... érthetetlen módon a rokonságot nem tartottuk, csak *emlegettük*, hogy Vas Kari itt meg ott van, az ám egy okos ember! Kis koromban emlegették a legtöbbet, sokat hallottam róla, mert Izabella nővérem ott tanult Érsekújváron, ahol a nagybátyám tanár volt".

Agh István 1981-ben, Pécselt családjával együtt meglátogatta unokabátyját. Beszélgetésük-ből két fontos megjegyzés kívánkozik ide: Az egyik: „anyád egy évvel idősebb nálam, nagyon jó tanuló volt”. A másik: „A nyárádiak közül én iratkoztam be először felsőbb iskolába. Addig a pápai bencés gimnáziumban nem tanult egyetlen parasztyerek sem. 1711 óta, a református kollégiumban is csak egyetlen. Ezért határoztam el, hogy életemet a parasztság művelődésének szenteltem, nem rajtam múltott, hogy nem tehettem igazán. A földmunkához kicsi voltam, gyön-gécske, de jól fogott az eszem. Azt mondták a nyárádiak, hogy úrnak nevelnek. Az osztályban a legjobb tanuló voltam. Mi lehet a szegény gyerek? Csak pap, mert akkor taníttatja az egy-ház. Érettségi után a pesti központi szemináriumba kerültem, aztán meggondoltam magamat, átiratkoztam a történelem—latin szakra, gazdag gyerekeket tanítottam, így tudtam elvégezni az iskolát. Nem számíthattam szüleimre amiatt sem, mert éppen akkor tört ki a gazdasági vál-ság.” (Dani uraságnak.)

Sajnos, ma már minkét kiváló ember elköltözött az élők sorából. Nagy László Kossuth-díjas költő és unokabátyja közötti kapcsolatot nehéz rekonstruálni. Az elmondottakból azonban világos, hogy a tanulás, a művészet iránti fogékonyságot Nagy László anyjától, Vas Erzsébettől és rokonságtól örökölte. Vas Károly volt a sokat emlegetett példa, hogy ki lehet törti a falusi zárt életformából. Ezt az utat Nagy Béláné, született Vas Erzsébet látta. Elsősorban Vas Károly példája hatott, aki — mint láttuk — a rokonságot segítette. Érsekújváron Nagy László Bella nevű testvérén kívül ott lakott egy másik Vas lány is, Vas Ilonka. Bella az újvári Pázmány Péter Gimnáziumban, Ilonka pedig a liceumban tanult. A rokonság azt is elmondta, hogy egy idő-ben Pápan tanult mind az öt Vas és Nagy gyerek. Valamennyit az anyai nagyanya tartotta ösze. A Zöldfa utca 12-es számú házban talált otthonra Bella, Mari, Laci, Vali és Ilonka.

Egy interjúban — amelyet barátja és költőtársa Kormos István készített — Nagy László el-mondta, hogy a Veszprém megyei faluban, Iszkázon „az erkölcsi követelmények nagyon kemé-nyek voltak. Az apai rokonságban nem volt iskolázott ember. Apám nem taníttatott volna még akkor sem, mikor látta, hogy a lábam nem gyógyul meg. Anyám akarta, hogy tanuljak, sőt az egész család, a gyerekek tanuljanak tovább. Mert mindenünk a banké volt. Anyám akarata az volt, hogy a jövőnk ne legyen azé”.

Ebből a beszélgetésből az is kiderült, hogy az egykori családfői tekintély ekkor már leha-nyatlott, édesapja reményei nem váltak be, „így aggott el. Anyám pedig felülkerekedett... Nem volt már apai diktatúra”.

Említettem már, hogy Vas Károly példája hatott a családra. Vas Erzsébet gyermekei az ő út-ját választották. Hozzásegített ehhez az új korszak kezdeté: a felszabadulás is. Nagy László népi kollégistaként került Budapestre. Beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, és a Dési Hu-ber István Népi Kollégium lakója lett 1948-ban.

Nagy László a mai magyar költészet egyik legnagyobb alakja. Felsőiskázról az ősi regös-énekek és a néphagyományok hangját hozta magával. Édesanyjától pedig a „tündérkedést”, a költői tehetséget örökölte. A hajszálgyökerek tehát a Vas családhoz vezetnek, ahol a tuda-mánynak és a művészetnek nagy volt a tisztelete. Vas Károly ügyelt arra, hogy a rokonság csak értékes műveket olvasson: klasszikusokat, no meg a népi írókat. Vas Károly maga is ki-tűnően hegedült. Vas Erzsébet pedig jól rajzolt. „Maga készítette népi ihletésű falvédői, stelá-zsipapírjai, gazdagon himzett pirosójásai, pingálásra ösztönzik a fiát is. Még csak öt-hat éves, de a rokon gyerekek palatábláit telerajzolja házákkal, fákkal, csillagokkal.” — írja róla Vati Papp Ferenc 1970-ben megjelent Nagy László-portréjában.

Nem lenne teljes a kép, hogyha nem szólnánk Nagy László állat-, de különösen löszereteté-ről, valamint sokoldalú kezűgyességéről. A paraszti munkához hajdan hozzátartozott a gyalu-pad, a vonókés szakszerű használata éppúgy, mint a lyukas fazék megfoltozása is. De hozzátar-tozott a munka becsülete is. Mindezt édesapjától örökölte.

Nagy László Kossuth-díjas költő már nyolc éve itthagytott minket. *Ha élne, most lenne 60 éves.* Unokabátyja pedig most halt meg a nyár elején. Két nagyszerű emberrel lett kevesebb a szülőföld, a haza, Európa. Egy művésszel, aki fogában tartva átviszi a Szerelmet a túlsó par-ta. Egy emberrel, aki bizott az ember jobbik énjének, a teremtő jóságnak a felülkerekedésé-ben. Egy kiváló pedagóggal, egy forradalmár népnevelővel, aki egyike volt a Nemzeti Para-sztpárt vezetőinek, „a fényes szellő nemzedéke” vezérkarának. Tanárnemzedékek nevelői-nek, a honismereti mozgalom és a helytörténeti kutatás fáradhatatlan harcosának. Mindkettő életműve nemzeti, és az egyetemes emberi kultúra szerves része; megőrzése, ápolása, tovább-adásá az utódoknak nemzeti kötelességünk.

Tungli Gyula

Csúry Bálint emlékezete

Egy halk szavú, szerény, de iskolát teremtő, lelkes tanítványokat nevelő, egy nemzeti tudományágat felvirágoztató tudósról emlékezünk születésének századik évfordulóján. Megmutatta, hogy vidéken is lehet az egész magyar nyelvterületet átfogó, világszinten álló tervek alkotni, megvalósításukhoz személyes példával, szervezőkészséggel hozzájárulni. Nemcsak egy évtizedre lett Debrecen a magyar nyelvjáráskutatás középontja, hiszen utóda és tisztelője, Bárczi Géza folytatta a megkezdett munkát, és Bárczi utódai is hívek maradtak a „genius loci”-hoz, amely Csúry Bálintban testesült meg. Tanítványai pedig szerte az országban munkálkodnak egykori tanáruk szellemében.

Csúry Bálint a Szatmár megyei Egri községben született. A gimnáziumot Szatmárnémetiben végezte el, majd a kolozsvári egyetemre iratkozott be magyar—latin szakra. Az egyetem elvégzése után is Kolozsváron maradt. 1910—1932 közt, huszonkét éven át a Farkas utcai református gimnáziumban tanította a magyar és a latin nyelvet és irodalmat. Arra is módot talált azonban, hogy a nyelvtudományt művelje. Tanárkodása derekán a rendszerváltozás következtében egy idegen hatalom nemzeti kisebbségének tagjává vált. A súlyos lelki válság után rájött, hogy kisebbségi sorsban túl kell lépnie szakmáján, és hogy fontos feladata a tudomány-népszerűsítés. Irt tehát erdélyi irodalmi és tudományos folyóiratokba, napilapokba néprajzról, népköltészetről, ismertetett Magyarországon megjelent nyelvtudományi műveket, és folytatta a már diákkorában megkezdett nyelvjárási tanulmányait szülőföldjén, a Szamosháton.

Nevét és munkásságát ismerték és becsülték a határon túli hazában is. A Magyar Nyelvtudományi Társaság ösztöndíjjal segítette kutatásait. 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta. 1931-ben elhunyt Pápay József, a debreceni egyetem a magyar és finnugor nyelvészet tanára, ekkor Csúry Bálintot hívták meg a tanszék vezetésére. 1932-ben vette át új munkahelyét és kilenc éven át működött itt korai haláláig, 1941. február 13-ig. Éppen 55 születésnapján hunyt el.

Élete nagyobb részét Erdélyben töltötte, de viszonylag rövid debreceni tartózkodása alatt bámulatos eredményeket ért el. Minden — a tanszékén szükséges — előadásra gondosan felkészült, léttel töltötte meg az akkor országosan alig tengődő nyelvjárástudományt, és kutatóintézetet alapított Debrecenben. Magyar Népnyelv címen évkönyvet indított meg, megszervezte a Debrecen környéki nyelvjárások kutatását. Tanítványai révén kiterjeszthette az Intézet működési körét a határon túli erdélyi, szlavóniai és Felsőőr vidéki magyarságra is.

A harmincas évek közepén befejezte és kiadta egyik fő művét, a kétkötetes Szamosháti szótárt, valamint A. Kannistóval közösen Yrjö Wichmann finn tudós moldvai és hétfalusi csángó szótárát. Sajnos, nem jutott már ideje a még kolozsvári gimnáziumi tanársága alatt elvégzett déli csángó gyűjtésének megszerkesztésére és kiadására.

Ő tervezte meg elsőnek a magyar nyelvjárások atlaszának kérdőívét, és Biharban már a gyűjtést is megindította. Olyan kitűnő tudósok voltak tanítványai, mint például Balassa Iván, Imre Samu, Szabó István, Penavin (Borsy) Olga, Keresztes Kálmán és Kovács István. Az ő Szamosháti szótára alapján készült el Keresztes Kálmán és Kiss Géza ormánsági, Bálint Sándor szegedi és Penavin Olga szlavóniai szótára.

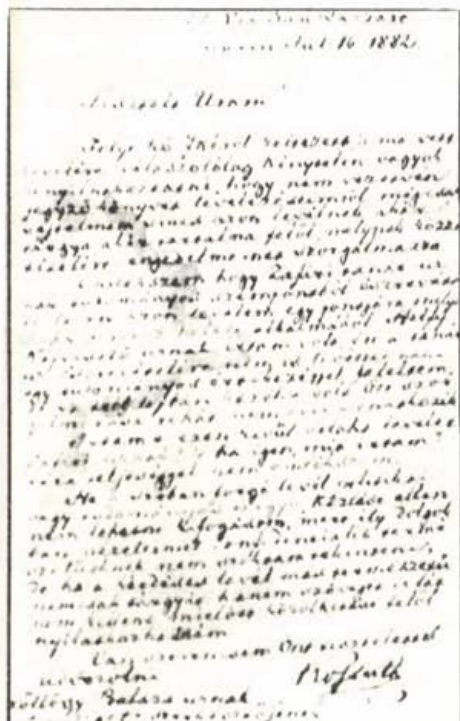
A múlt század végén egy német származású angol nyelvész, Max Müller még azt állította, hogy egy „egyszerű” halász vagy paraszt szókinccse alig éri el az ezer szót. Ezt a kijelentést természetesen már annak idején is kifogásolták, de elég bizonytalanul és tág keretek közt mozgott egy-egy nyelv szókinccsének számszerű becslése. Csúry Bálint szótára volt talán az első a világon, hogy egyetlen falunak — és ott is szinte egyetlen családnak — a teljes szókinccsét tette közzé. Nagyreszt saját családja és a szomszédok, komák látogatásainak párbeszédeit jegyezte szorgalmasan évtizedekig minden iskolai szünetben, amelyet otthon töltött. Szótárában csak azt tette közzé, amit saját fülével hallott és később ellenőrzött. Így tudtuk meg, hogy egy átlagos falusi földművesnek, családnak, falunak a szókinccse századunk első felében mintegy húszezer szóból állt.

A hagyományos paraszti élet felbomlása után még értékesebb ez a teljességre törekvő és fonetikailag pontos, a szójelentéseket árnyaltan szétbontó és példamondatokkal ellátó enciklopedikus regionális szótár.

Csúry Bálint neve mérföldkő a magyar nyelvjáráskutatásban. Minden nagy, nyelvjárásokkal foglalkozó munka (nyelvtanlás, kézikönyv, tájszótár) külön bekezdésben vagy fejezetben foglalkozik a nagy tudós munkásságának méltatásával. Nélküle aligha vagy csak évtizedek múlva jelenhetett volna meg a következő néhány nagy összefoglaló mű: A Magyar Nyelvjárások Atlasza és e sorok írójának, majd Csúry tanítványának, Imre Samunak a magyar nyelvjárásokról szóló kézikönyve. Szamosháti szótárának mintájára készültek az említett nyelvjárási szótárak. Az ugyancsak Csúry-tanítvány Végh József szervezésével és kezdeményezésével indultak meg a megyei (Zala, Somogy, Tolna, Vas, Baranya) és a járási (Heves, Szabolcs-Szatmár, Veszprém) helynévgyűjtések.

Emléke nemcsak él, de ma is serkentőleg hat a magyar nyelvtudományban.

Kálmán Béla

„Szövegét
is látnom
kellene . . .”

Kossuth-levél Szentesen

Üveg alatt, képkeretben

A nappali szoba falát festmények díszítik. Az ablak mellett, napfénytől védett helyen, egy kisebb méretű, bekeretezett kép távolabbról is szemet szúr a kíváncsi látogatóknak. Néhány lépéssel közelebb már jól kivehető, hogy a mindenkor árnyékos sarokban korántsem kép, hanem egy levél függ a falon, beüvegezett képkeretben. Elég egy pillantást vetni rá, s máris szembe-tűnik, hogy szerkezetiileg gondosan felépítette írója. A megszólítás felett, a lap jobb oldalán a dátum, mely éppen olyan kerekded, jellegzetes, könnyen olvasható betűkkel vettett papírra, mint az öt bekezdésre tagolt szöveg, vagy legalul az aláírás: „Kossuth”.

Mert bizony, nem akármilyen írásmű került fel a falra, hogy bárki megnézhesse, elolvashassa, aki felkeresi Kató néni — Szöllősy Gézané dr. — barátságos otthonát Szentesen, a Belső utcában: a „képhelyettesítőként” szolgáló levelet az utolsó betűig az egykori kormányzó-elnök írta! Az az Kossuth, aki következetesen ragaszkodván '48 haladó, függetlenségi célkitűzéseihez, immáron harmad évszázada száműzetésbe kényszerült, s „turini remeteként” élte napjait. De hogy egyáltalán nem olyan teljes elszigeteltségben a távoli magyar hazától, miként azt a bécsi és a budapesti „felsőbb körök” szerették volna, egyértelműen kiderül e a Szentesen őrzött magánleveléből is.

Válasz Torinóból

Am lássuk magát a levelet, melynek létezéséről ugyan már három éve hirt adott a szentes lap, de szövegét mindmáig csak a nyugdíjas középiskolai tanárnő história iránt is érdeklődő vendégei ismerhették:

22. Via San Lazzaro
Turin Jul: 15. 1882

Tisztelt Uram!

Folyó hó 7-éről keltezett, s ma vett levelére válaszulólag kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy nem vezetvén jegyzőkönyvet levelezéseimről, még csak sejtelmem sincs azon levélnek akár tárgya, akár tartalma felől, melynek közzé tételére engedelmemet szorgalmazza.

Emlékszem, hogy Zaliri tanár úrnak tudományos szempontból észrevétele lévén azon levélem egy pontjára, melyet Deák Ferenc halála alkalmából Helyi Képviselő úrnak írtam volt, én a tanár úr észrevételére nem is levéllel, hanem egy tudományos értekezéssel feleltem, de ez több lapban közölve volt. Ön szorgalmazása tehát nem erre vonatkozik.

Írtam e ezen kívül valaha levelet Zaliri úrnak? 's ha igen, mit írtam? arra teljességgel nem emlékszem.

Ha a szóban forgó levél politikai vagy tudományos tárgyú, közlése ellen nem lehetne kifogásom, mert ily dolgokban nézeteimet *confidentialis* természetűeknek nem szoktam tekinteni, de ha a kérdéses levél más természetű, nemcsak tárgyát, hanem szövegét is látnom kellene, mielőtt közölhetése felől nyilatkozhatnám.

Van szerencsém Önt tisztelettel üdvözölni

Kossuth

Szóllósy Balázs úrnak

a „Sziget” szerkesztőjének

Miről árulkodik a levél?

A torinói Szent Lázár utcában élő agg hazafi rövid válasza egy fekete szegélyű, sárgásfehér színű, kisméretű (135x207 mm-es) papírra íratott, melyet akkortájt szélteben használtak „Talgánország” fejlettebb, északi vidékein. Borítékja nem maradt fenn. Az egyoldalú, könnyen olvasható íromány mindössze 35, világosbarna tintával írt sort tartalmaz. Helyesírási jellegzetességei: az elválasztójelet írója sehol sem teszi ki, a vesszők és a pontok gyakorta elmaradnak, néhol az ékezet is hiányzik, netán eltér a mostani szabályoktól.

Mint már a legelső mondatából kiderül, Kossuth voltaképpen a címzett megkeresésére válaszolt. Mutatja az idős, 80 esztendőös politikus aprólékos precizitását, gondosságát és lelkiismeretességét, hogy azonnal, még aznap válaszolt a számára teljesen ismeretlen magyar újságíró soraira, s azt is feltüntette, hogy mikor íratott a Szóllósy-levél. Ekként azt is megtudjuk, hogy az akkori posta alig 8 nap alatt továbbította ezt Máramaroszigetről Torinóba, ami mindenképpen dicséretes gyorsaságnak számított.

Az őszinte, közvetlen, udvarias hangvételű levélből a honfitársait megbecsülő, segítőkész, ám körültekintően megfontolt és kellően óvatos emigráns népvészér alakja rajzolódik elénk. Magától Kossuthtól értesülhetünk arról, hogy — noha talán korának egyik legszorgalmasabb levélírója volt — semminemű feljegyzést nem készített levelezéseiről, s így aztán nem is emlékezhetett minden válaszára. Am ebből az egyetlen levélből is láthatjuk, hogy a polgári és köznemesi származású értelmiség széles rétegeivel állt közvetlen, írásos kapcsolatban: tanárral, képviselővel, újságíróval egyaránt témát és véleményt cserélt. Jellemző bámulatlan munkabíráására, elvhűségére és lankadatlan ügyszeretetére, hogy törődött aggastyánként, sok száz kilométeres távolságból is képes volt „egy tudományos értekezéssel” reagálni a levéllel kapcsolatos észrevételre!

Csak az a kérdés: melyek voltak e levél-„értekezés” megírásának körülményei?

„A tudás országának nincsen véghatára . . .”

Deák Ferencnek, az 1867-es kiegyezés létrehozójának életpályája jól ismert, s a maga korában jó nevű újságíró és politikus volt a mindvégig '48-as érzelmű Helyi Ignác országgyűlési képviselő, Kossuth itthoni „szócsöve”, iratai első négy kötetének sajtó alá rendezője is. (Halála után, az 5. kötettől már a legidősebb Kossuth fiú, Ferenc folytatta a Kossuth Lajos iratai című sorozat szerkesztését.) Az 1867—1893 közti iratokat közlő 8—10. kötet közül a kilencedikben

(1874—1882) találunk adatokat nemcsak Helffyről, hanem Zafiriról is. (Szöllősy Balázs egyik kötetben sem szerepel.)

A természettudományos érdeklődésű máramarosszigeti középiskolai tanár, Zafiri László még 1876. március 31-én írt egy levelet Kossuthnak, melyben valóban a Deák halálára készített megemlékezés egyik utalásánál vitatta, hivatkozva egyes német kutatók legújabb eredményeire az öröktől létező matéria egyes részeivel kapcsolatban. (Zafiri minden bizonnyal fizikát, biológiát és kémiát tanított; sajnos, egyik levele sem maradt fenn, csupán Kossuth hivatkozik néhány tételére válaszában.) Az emigráns politikus e természettudományi vonatkozású észrevételét „kissé szokatlannak” találta, s egyik ismerősétől információt kért Zafiriról. Miután kielégítő választ kapott, 1876. április 16-án terjedelmes válaszlevélben nyilatkozott „az én tudományom forrása felől”. Ez azonban, mivel a hozzá érkező levelek közé keveredett, másfél évig íróasztala fiókjában hevert. Mindezeket maga Kossuth írta meg újra Zafirinak, 1877. november 15-i levelében, elmondván, hogy tegnap este talált rá az el nem küldött válaszra, midőn valamit keresgélt a tavalyi levelek között:

„Restelem, mert okot adtam Önnek illemiségem felől nem a legjobb véleményre jutni” — ismerte be mulasztását s kért elnézést a máramarosi tanártól. Különben a Deák-nekrológ „születési” körülményei is érdekesek. 1876 elején ugyanis egy bécsi lap Kossuth nevében hamisított állevelet közölt a „haza bölcsés”-ről. Helfy persze azonnal tudatta ezt a hitvány manővert Kossuthal, s egyúttal megkérte, számoljon be a Deák halálhírével kapcsolatos benyomásairól. Az emigráns népvészér 1876. február 14-én teljesítette Helfy kérését; többek között megírta, hogy „Én is gyászolok őszinte mély bánattal”, s midőn Ferenc fia jelenlétében (akinek Deák volt a névadó keresztapja) értesült a fájdalmas hírről, „szemeink könnybe lábadtak”.

Helfy és a korabeli sajtó egy része természetesen azonnal közölte Kossuth érdekes nekrológját, melyben elismerő szavakkal méltatta a régi barát, a tanítómester és a „Nemes ellenfél”, a tiszta kezű, puritánságig becsületes államférfi emberi portréját, miközben határozottan leszögezte korábbi, jól ismert elutasító álláspontját a Deák nevével fémjelzett kiegyezés tartalmával kapcsolatban. Másfél év múlva Helfyék közölték a Zafirinak írt, természettudományos jellegű „értekezést” is, mely hűen tükrözi az idős népvészér csillapíthatatlan tudásslomját, rendkívül széles skálájú érdeklődését, toleranciáját, s a lényegében véve idealista jellegű felfogásának egyes, ma is megszívlelhető, materialista csiráit is:

„... tudományom forrása a tények vizsgálata és az elmékedés ... nekem maguk a természet törvényei csodák ... mondhatatlanul keveset tudok ... Előttem, ki azt tartom, hogy a tudás országának nincsen véghatára, mert útja a végtelenségben végtelen, a hit országának kapuja nincsen nyitva ... Gondolkozzanak. És legyen Önöknek tudományuk szerint!” — tanácsolta Zafirieknek, miközben erőteljesen bírálta azt az igen széles körben elterjedt magyarországi gyakorlatot, amely a természettudományok fejlődésében kizárólag a német kutatók tényleges és áltudományos eredményeire támaszkodott.

Ilyeténképpen, a Szentesen őrzött Kossuth-levél és az általa felvetett kérdéskörök körülményei a nagy magyar hazafi rokonszenves vonásait örökítik a mai kor emberére, s egyúttal meggyőzően példázzák az ügyintézés gyorsaságának szükségességét is. Am emiatt az olvasóban csak növekszik a kíváncsiság: vajon ki lehetett az a Szöllősy Balázs, akit azonnali válaszával tisztelt meg?

Elhallgattatott igazmondó?

Aki próbálta, tudja, hogy a historiában egy-egy hiányzó adat, láncszem, összefüggés felkutatása valóságos „detektívmunkát” igényel, hosszadalmas bűvárkodást-nyomozást a különféle közgyűjtemények mérhetetlen írat- és könyvvállagaiban. Nos, ezúttal könnyebb dolgunk volt, lévén hogy Kató néni családtróneti visszaemlékezéseiből és az általa igen gondosan megőrzött hivatalos feljegyzésekből fény derül a levél címzettjére is, aki meglehetősen fiatal férfi volt még akkoriban. Az anyakönyvi kivonatok szerint Szöllősy Balázs János Máramarosszigeten született 1857. február 5-én, református köznemesi családból. Édesapját is Balásznak hívták, édesanyját pedig Szendy Rozáliának. A jó felfogású ifjú baloldali, függetlenségi, Kossuth-párti elveit a haladó eszmékért és a haza szabadságáért '48-ban fegyvert is ragadó apjától és nagybátyjaitól „örökölte”. (Egyiküknek, Szöllősy Józsefnek a hírhedt josphstadti várbörtönből 1853. január 14-én hősünk apjához írt levelét ugyancsak eredetiben olvashatjuk Kató néniénél.)

¹A Kossuth-levél őrzője: özv. Szöllősy Gézané dr., Szentés, Beloianisz u. 10. I. em. 5. — Híradás a levélről: *Balászi Irén*: 100 éves Kossuth-levél birtokában. Válasz Turinból — Szentési Elet, 1982. augusztus, 12. évf. 8. sz. 4. old. — Egyéb Kossuth-levelek: Kossuth Lajos iratai. IX. Sajtó alá rend.: *Kossuth Ferenc*. Bp., 1902. 56—71., 71—86., 237—238. old.

S noha jómódú „gazdálkodóként” nem szorult rá semmiféle kenyérkereső foglalkozásra, mint vérbeli politikus alkat, élete végéig közéleti funkciókat is betöltött: ma úgy mondanók, „másodállásban” ő szerkesztette Máramaros vármegye székhelyének radikális lapját, a „Sziget”-et, és egyúttal megyei árvaszéki ülnökként tevékenykedett. Nejétől, Balogh Annától 12 gyermeke született, akik közül Kató néni férje, Szöllősy Géza szentesi iskolaigazgató halt meg utolsónak. A szentesi tanárnő apósa, a Kossuth-levél címzettje, Szöllősy Balázs 61 éves korában, 1918. árpilis 22-én hunyt el tüdővészben, szülővárosában.

A kiegyezés évei a századforduló táján már egyre kevésbé kedveztek a Kossuth által istápoltt demokratikus, függetlenségi eszméknek. Minden bizonnyal e „Ferenc József”-i, hanyatló kor eszme- és kultúrasorvasztó hatása miatti rezignáltság tükröződik Szöllősy Balázs Gondolatok című könyvecskéjéből is. E művéből is megismerkedhetünk haladó, hazafias szemléletével, demokratikus felfogásával (lándzsát tör a női egyenjogúság mellett is), a történelem iránti szeretetével („A nemzetek okulást a történelem, a nagy tanítómester könyvéből meríthetnek” — írja), s a bizonyára személyes élettapasztalataiból fakadó, igazmondási szentenciájával is, a tőle megszokott szellemes-ironikus, keserű tállalásban: „Az igazmondókat szeretik — elhallgattatni.”

A levél sorsa

Apósa és férje halála után a Kossuth-ereklye őrzése Kató néniire hárult. Jelenleg a családnak csupán a romániai Máramarosszigeten él egyetlen, tanár foglalkozású férfi tagja (Szöllősy Balázs unokatestvére), míg hazánkban csak két leányutód található, úgymint Létay Klári, az ismert előadóművész, valamint Kató néni lánya, aki nemzeti könyvtárunk tudományos munkatársaként tevékenykedik. A családi hagyományoknak megfelelően, a Kossuth-relikviát a nyugalmazott tanárnő jelenleg 9 esztendő, budapesti fiúunokája öröklí majd.

Ily módon e magánkézben levő Kossuth-levél az elkövetkezendő évtizedekben is hazánk területén marad, s így hozzáférhető lesz nemcsak a családtagok, rokonok és barátok, hanem a kutató szakemberek, a honismereti aktivisták számára is. Sőt, hadd legyünk optimisták, remélvén, hogy majdan bekerül egy állami közgyűjteménybe, úgymint a Csongrád Megyei Levéltárba, netán ennek Szentesi Fióklevéltárába, esetleg a Magyar Országos Levéltár Kossuth-állagába.¹

Dr. Fenyvesi László—Dr. Fenyvesiné Baldzsi Irén

Avarkori kutatások Rév-Komáromban

A megalakulásának közelgő 100 éves évfordulóját ünneplő komáromi múzeumot 1886 decemberében alapították egyleti szinten. Már a kezdeti években felfigyeltek az intézményre, hiszen a korabeli magyar régészet legnagyobbjai is megtekintették gyűjteményét, így 1888-ban Pulszky Ferenc, majd 1889-ben Kuzsinszky Bálint járt Komáromban. 1887-ben pedig a korabeli egyetel tiszteletbeli tagjaivá választotta korának két kiválóságát, Römer Flórist és Hampel Józsefet is. A századfordulót követően a múzeum gyűjteményét megalapozó római kori leletek mellett (ezek nagyrésze Szöny-Brigetióból és a közeli Izza-Leányvárról került a múzeumba) avar kori leletekkel is gyarapodott a múzeum gyűjteménye. 1909-ben avar kori lovassírok) került elő a város területén az egykori Zámory és Bercsenyi utca sarkán. A csatornázási munkálatok közben előkerült lovassírból többek között 7 db téglalap alakú arany övveret, kengyel stb. Alapy Gyula (később a Jókai Egyesület múzeumának igazgatója) szerint a leletek egy része bekerült a múzeumba, majd az idők folyamán elkallódott.¹

Napjainkban Komárom (Komárno) egyik régészeti nevezetessége, hogy a város területéről időközben 8 avar kori temetőrészletet ismerünk. Az 1909. évi első leletek után a második te-

¹Részlet a Szerzőnek a Mindenes Gyűjtemény 4. kötetében megjelenő nagyobb tanulmányából. A képeket lásd a hátsó borítón (*Szerk.*).

²Talált csontvázak. Komáromi Újság, 1909, 36. sz. 5.; Alapy Gy.: Lovasnomád sírok a Vágduna alsócsallóközi jobb partján. Nemzeti Kultúra I. 1933, 38—39. old.

mető sírjai 1929-ben kerültek elő a „Dunahomokban a Vág jobbpartjához közel.” Alap pontatlan leírása után csak sejtethetjük, hogy a temető valahol a mai Kabátfalu (egykor Partosújtelep) környékén lehetett.² A legjelentősebb és legszebb leletanyagot szolgáltató temetők az 1970-es évek elején megindult nagyarányú földmunkálatok során kerültek elő. 1974-ben és 1976-ban a város nyugati felében, a Várdi utcában végzett leletmentést Cilinská Zlata, a Nyitrai Régészeti Intézet munkatársa.³ A temetőben 28 késő avar kori sírt tárt fel, ezek közül 21 volt a gazdag lovassír. Közben a negyedik avar kori temetőről a Singellő nevű lakónegyed Jilemnický utcájában megbolygatott sír agyagedénye tudósított 1975-ben. 1976-ban és 1977-ben e sorok írója végzett leletmentő ásatást a Munkásnegyed Akasztódomb nevű homokdombján, és tárt fel 33 kora avar kori sírt, ezek közül 5 volt a lovassír.⁴ Az itt feltárt leletek a 7. század első felébe keltezhetők, s eddig egyedülállóak a Duna vonalától északra. A hatodik számú avar kori temető 1977 őszén került elő a Doprastav vállalat építkezési területén, a leletmentést Cilinská Z. végezte 1978-ban. A gazdag leletanyagú késő avar kori temetőben 25 sír közül 11 volt a lovassír.⁵ Ugyanebben az évben a Kikötői lakótelep fűtőházának alapozási munkálatai közben előkerült késő avar kori lovassírt mentett meg Ratimorszky Piroška, a helybeli Dunamenti Múzeum régésze.⁶ A nyolcadik avar kori temető sírjai 1979-ben bukkantak elő a Steiner Gábor Hajógyár kollégiumának csatornázási munkálatainál. Töltéssy István építész vezető leletbejelentése nyomán e sorok írója 5 éven keresztül folytatott leletmentést az említett lelőhelyen. Itt 90 késő avar kori sírt sikerült megmenteni, ezek közül 28 volt a gazdag lovassír.⁷

A komáromi avar kori temetők rövid kutatástörténeti felvázolása után láthatjuk, hogy a temetők döntő többsége késő avar kori, s csak a Munkásnegyed akasztódombi temető sorolható a kora avar korba. Az avar kori temetők sűrűn ékelődnek be a Nagy-Duna és a Vág-Duna által határolt, stratégiaileg igen jelentős területre, több közülük a Duna közvetlen közelében található. A komáromi temetők további jellegzetessége a lovassírok nagy száma. Számításaink szerint, az eddig feltárt temetőktől igazolhatóan 68 lovassír került elő a város területén. A komáromi avar kori temetők leletanyaga rendkívül gazdag. A sírok nagy részét kirabolták, ennek ellenére remek ötvösművészeti darabok kerültek elő belőlük. A díszes öv- és lószerszámveretek többsége aranyozott, s van néhány színarany leletünk is. A leletanyag, a temetkezési szokások stb. alapján feltételezhető, hogy e temetők leletanyaga a VIII. század végéről, s talán a IX. század első évtizedeiből származik.

Amint már az előzőekben említettük, az egykori előkelő harcosok sírjait feldúlták, kirabolták. E sírokban a harcos a sír jobb oldalán feküdt, mellette volt a hátsólova, azonos tájolásban. A lovassírok legszebb leletei az aranyozott öv- és lószerszámveretek, a különféle fegyverek, így a szablya, lándzsa, az íj és a nyíl, s természetesen sok lovassírban ott találjuk a lovaglás elengedhetetlen kellékeit a kengyelket és a zablákat is. A sírok tájolása nagyrészt ÉNY—DK-i irányú volt, legtöbbszörükbe anyagagedényeket is tettek, ezek tartalma, akárcsak az állatcsontok egy része is (ezek egykor háziállatok húsos részei voltak) nyilván túlvilági eledelül szolgált. Leggyakoribb állatfaj volt ebben az időben a szarvasmarha, juh és a különféle szárnyasok, leginkább a tyúk és a kakas. A halottak egy részét koporsóban temették el, több sír esetében jól megfigyelhető volt a barnás koporsó elszíneződés.

²Alapy Gy.: i.m. 39—40. old.

³Cilinská Z.: Dve pohrebiská z 8—9. storocia v Komárne. (Két VIII—IX. századi temető Komáromban) Slov. Arch. 30., 1982, 347—393. old.

⁴Trugly S.: Pohrebisko z doby avarskej rise v Komárne—Robotnickej stvrti. (A Komárom-munkásnegyedi avar kori temető). Spravodaj oblastného podunajského muzea. A Dunamenti Múzeum értesítője 2. 1982. 5—48. old.

⁵Cilinská Z.: i.m. 347—393. old.

⁶Ratimorská P.: Jazdecký hrob z 8. storocia v Komárne (VIII. századi lovassír Komáromban) AVANS 1978/Nitra 1980, (228—229. old.).

⁷Trugly S.: Záchranný výskum z doby avarskej rise v Komárne—Lodeniciach. (A Komárom-hajógyári avar kori temető leletmentő ásatása.) Arch. Rozhl. 33, 1981. 49—54. old. Trugly S.: Késő avar kori temető Észak-Komáromban, ET 31, 1982, 983—985. old. A temető anyaga jelenleg feldolgozás alatt áll, megjelenése 1986—87-ben várható.

⁸Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. III; Koporsóhasználat a tápi temetőben. Arrabona, 19—20. 1977—78. 50. old.

⁹László Gy.—Rácz I.: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest 1977. 1., 2., 12., 14. kép.

¹⁰Sz. Garam É.: A böcsi késő avar kori lelet és köre. Arc. Ért. 108, 1981. 47—48. old.

¹¹Bóna I. legutóbbi munkájában: Az avarok. Magyarország története I/1. Budapest, 1984. 334. old. A VIII. századi avar társadalom elemzése (334) kor az egyik részfejedelem, a tudun székhelyét Komárom és Zsitva tő környékére helyezi: „A tudun egyik székhelyének közelségére mutathat a Duna fölött Komáromban és Zsitvatón, a jugurru-sére a Hortobágy—Árkusnál feltárt temető. Mindhárom kicsi, és szokatlanul gazdag.”

A 33. sír vadkanfej alakú lőszerzői. Fotó: Bíró B.

A Komárom-hajógyári temetőben is a lovassírok voltak a leggazdagabbak, őket ásták a legnagyobbra és a legmélyebbre, pl. a 71. sír hossza 230 cm, szélessége 180 cm, mélysége 250 cm volt. Az antropológiai vizsgálatok során kiderült, hogy a harcosok általában magas életkort értek el, pl. a 30., 33., 36., 87. sírba eltemetett férfi élekora 60–70 év között volt. A temetőben a nők és a gyermekek sírjai már sokkal szegényebbek, a női sírok leggyakoribb melléklete volt a csontból készített szépen eszteregályozott, vagy egyszerű madárcsüdből készített tűtartó. A temető kései keltezését támasztja alá az 51. sír tűtartója is, ezt ugyanis már bronzlemezről hajlitották. Ugyancsak az avar kor legkésőbbi szakaszából valók az ún. rúdgyöngyök, melyek a temető számos sírjából ismertek.

A komáromi avar kori temetők keltezésénél fontos szerepet játszanak a többnyire aranyozott öv- és lőszerzők. Ezek mind bolygatott lovassírokból származnak, s ez megerősíti több kutatónak azt a megfigyelését, hogy a rablások kimondottan a legértékesebb tárgyak megszerzésére irányultak, s miután a rablók ezeket megtalálták, a kisebb darabok különösebben már nem érdekelték őket.⁸ A Komárom-hajógyári temetőben már csak poncolt és vésett díszítésű veretek találhatók, melyek az avar kori kutatás megállapítása szerint a kor legkésőbbi szakaszába tartoznak. A leletek motívumkincsét elemezve szemünkbe tűnik a sok ember- és állatábrázolás. Így szépek a 12. sír veretei, nagyszíjvégén ember és oroszlán küzdelme, címeralakú áttört övveretén pedig egy sas kiterjesztett szárnyai alatt egy kereszt látható. Ugyancsak finom ötvösmunkák a 63. és a 72. sír nagyszíjvégének egyik oldalán pedig lovon ülő lándzsás harcost, másik oldalán állatküzdelmi jelenetet láthatunk. Gyakoriak a temetőben a szép díszített phalerák is, ilyen példány került elő a 78. sírből.

Figyelemre méltó, hogy a hajógyári temető motívumkincsének számos eleme kapcsolódik a nagyszentmiklósi kincshez. Megtalálhatók a temetőben az ún. pikkelymintás lőszerzők (pl. 9., 33., 71. sír) a 33. sírből négy darab vadkanfej alakú vésett és poncolt lőszerző, a 36. sírből pedig egy nagy és négy kis griff-fej alakú lőszerző került elő. Számos vereten megtalálható az ún. nagyszentmiklósi indamotívum, többek között ez díszíti a 81. sír doboz alakú mellboglár párjának oldalát is.

Vésett phalera a 78. sírből
Fotó: Bíró B.

E motívumok egy része megtalálható pl. a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszóján is (ilyenek a pikkelymintás keretelésű korongok, a „győztes fejedelem”, a korszó peremszalagján végigfutó indamotívum stb.), s a 36. sír griff-feje is nagyon közeli kapcsolatban áll az égbe ragadási jelenet sasfejével.⁹ S ma már tudjuk, hogy ezek az egyezések nem lehetnek a véletlen művei, így pl. Sz. Garam É. szerint is a vadkanfej alakú löszerszámveretek alakja megegyezik a kincs 13. és 14. bikafejes csészéjének fejrészével stb.¹⁰

Az eddigi kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy Komárom területére, a késő avar korban egy kiváltságon, ún. „nemesi középréteg” telepedett, amely nyilván kapcsolatban áll e terület késő avar kori stratégiai, gazdasági fontosságával, jelentős katonai központtá szervezésével.¹¹

Trugly Sándor

Konkoly-Thege Miklós, az „úri csillagász”

Néhány éve ünnepeltük *Sajnovics János*nak, a kiváló csillagásznak és finnugorkutatónak születése kétszázötvenedik évfordulóját. E kerek számú évforduló kapcsán egy másik híres magyar csillagászról is illik megemlékeznünk, ő pedig *Konkoly-Thege Miklós*. Sajnovichoz hasonló tudású, tág érdeklődési körű férfiú, elméletileg és gyakorlatilag képzett ember, s ha nem lenne újabban ismét elkoptatott a szó: „polihisztor”, Brassai Sámuel és Herman Ottó kortársaként reá is ugyanezt mondhatnánk.

Konkoly-Thege Miklósról a köztudat legtöbbször ezt az epithetont említi: „a csillagász”. Ez a tömör meghatározás azonban hamis. Konkoly-Thege Miklós munkásságának „leltárja” sokkal gazdagabb, érdeklődése sokkal tágabb körre — sőt körökre — terjedt ki, semmint azt egyetlen elméleti vagy gyakorlati foglalkozási ággal meghatározni lehessen. Konkoly-Thege Miklós — Jókai kortársa, barátja, országgyűlési képviselőtársa és a szűkebb hazát, Komárom vármegyét tekintve „hon-társa” is — romantikus lény a szó igaz értelmében Jókai tollára lett volna méltó.

A lelkendező jellemzést félretéve, szorítkozzunk csak e kiváló tudós életútjának sallangtalan smertetésére.

A család Árpád-kori. Egyik őst, *Paulus de Concol*-t már 1247-ben említik. Második nevüket 1356-ban csatolták az elsőhöz, ekkor házasodott össze az egyikős a Thegékkel. Birtokuk egy része évszázadokon keresztül a Komáromtól és Érsekújvártól egyforma távolságra levő *Ogyallán* (mai neve: Hurbanovo), a Zsitva és Nyitra összefolyásánál terült el. Az eredetileg nagy kiterjedésű és több helyütt fekvő ősi birtok végül 1600 holdnyira olvadt le, de ennyi is elég volt a Pesten született Konkoly-Thege Miklósnak ahhoz, hogy — eltérően számos vidéki dzsentritől — korán megnyilatkozott magasrendű tudományos szenvedélyének éljen. Tudományos — és nem közéleti — munkásságának legnagyobb része Ogyallához fűződik.

Mint kisgyermeket, szülei kezdetben magánúton neveltették a fővárosban, s már gyermekkorában érdekelték a természettudományok. A pesti egyetemen 1856-ban Jedlik Ányoshoz, e kiváló Benedek-rendi tanárhoz iratkozott be, majd — a családi hagyomány szerint a közéletre is készülve — jogot is hallgatott. Jogi doktorátust a berlini egyetemen szerzett. Ennek ellenére végül is a természettudományokhoz és a műszaki kérdések gyakorlati oldalához fűzte élete fonálát. Tovább tanult. Wittenbergben, Heidelbergben és Párizsban fizikát és kémiát hallgatott, majd ez is kevés léven neki, 1864-ben letette a hajóépítési, hajóskapitányi, végül a mozdonyvezetői vizsgát. (Sokkal később, országgyűlési képviselő korában miniszteri engedéllyel mindig maga vezette a gyorsvonatot, ha Budapestre utazott. Két útvonala is volt: a Duna jobb és a Duna bal partján, csak át kellett utaznia Szönybe vagy az érsekújvári állomásra. Hajóvezetési tudását is használta. Egy ízben hosszabb ideig vezetett passzióból hajót a Dunán. Ez irányú tudománya annyira bevált, hogy a Duna Gőzhajózási Társaság — az osztrák DDGS — még néhány bécs-budapesti útra akarta készíteni, de ezt már az „úri hajóskapitány” nem vállalta, és hirtelen haragjában nekivezette hajóját egy dunai uszálynak, s ezzel aztán be is tette maga után a parancsnoki kabin ajtaját...). A Vaskapu feltérképezésén, az Al-Dunán, azonban részt vett, mint a Duna kitűnő ismerője. Kishajójával pedig egyszer Bécs és Pozsony között versenyt nyert.

1863-ban nősült meg. Két kisfiuk azonban hamar elhunyt.

A kor szokása szerint a közéletbe is bele kellett kóstolnia, ezért végezte el a jogot is. A kiegyezés után, 1867-től egy időre Komárom vármegye aljegyzőjének választották meg, majd később két cikluson keresztül képviselte Tata városának szabadelvű — liberális — pártját. Legjobban azonban mégis a csillagászat érdekelte. Az a tény, hogy ugyanolyan mértékben volt elméleti szakember, mint a gépészet gyakorlati mestere (kitűnő német műhelyekben tanult),

lehetővé tette számára, hogy maga szerkessze meg és építse föl csillagászati műszereit. Néme és francia tudományos körökkel lépett érintkezésbe, örökké újtásokon törte a fejét.

1870-ben határozta el, hogy végkép a csillagászatnak szenteli életét. Tizenhat holdas ógyalla parkjában építette föl első „csillagdá”-ját (ahogy akkortájt nevezték), mert eladdig csak kúriája erkélyéről figyelte a csillagok járását kis látcsóval. Legkivált az *asztrolízika* érdekelte Rendszeresen végzett hullócsillag- és napfoltészleléseket. Egyik úttörője lett a „napfoltfényképezés”-nek, az ún. „égi fényképezés”-nek. Erre a célra is külön műszereket szerkesztett és megírt 1887-ben egy Braunschweigben kiadott 900 oldalas fényképezési munkát. Német és magyar nyelven írt asztrofizikai tanulmányai az évek során tizenhat kötetben és folyóiratokban jelentek meg. A háború során sajnos több kéziratosa műve elveszett. Tagjává választotta a Magyar Tudományos Akadémia, de német, angol, francia tudós társaságok is tagjukká tették 1871-ben újabb szervezés: kialakította a hullócsillagok megfigyelőállomásait, nemcsak Budapesten, hanem Selmecbányán, Szatmárnémetiben, sőt Zágrábban is. (1872-ben voltak éjszakai amikor percnként 28 hullócsillagot észlelt.) Önmagát hajtva, állandóan bővítette az ógyallai park csillagvizsgáló műszereit, végül hat kupola épült meg az ógyallai parkban.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy mindez saját költségére történt, birtoka jövedelmét használva föl, amint hogy később szintén nagy hírnevet elért munkatársait: dr. Kövesligethy Radó és dr. Réthly Antal is saját zsebéből fizette, amíg az állam át nem vette őket. Matematikai kérdések nemigen érdekelték Konkoly-Thegét, csak a megfigyelés, meg a gyakorlat. Műszereinek elkészítéséhez külön műhelye, esztergapadja volt, s mérnöki, valamint gépszerkesztési tudását annyira kifejlesztette, „műhelyi készsége” oly nagy volt, hogy a jénai Zeiss-üvegyár meghívta csillagászati műszeripara vezetésére. Konkoly-Thege azonban maradt. Számtalan műszergyár kérte ki véleményét, segítségért fordult hozzá, hiszen nemcsak egy teleszkóp, hanem akár egy hajó vagy mozdony megtervezéséhez is értett.

Közreműködésével Kalocsán, valamint a Szombathely melletti Herényben és a Komárom melletti Környén kis csillagdák épültek. A herényi ma is működik egy kis kúriában, a kúria egy terme csillagászati múzeum, láthatók ott a Konkoly-Thege által tervezett és kivitelezett műszerek is. A kép azonban korántsem teljes, hiszen rendkívül szerteágazó érdeklődésű ember volt. Például kiváló mesterlövővé képezte ki magát, jeles színházi szakember és színházi kritikus volt, s mint muzikus, zeneszerző és zongoraművész sem utolsó. Jókai Milton című színdarabjához ő szerezte a nyitányt. Ragyogóan játszott és szerzett — magyarnótákat.

A múlt század nyolcvanas éveinek végén meteorológiai állomást szervezett s ennek tágas helyiséget épített Ógyallán, ugyanakkor időjárás-kutató állomásokat szervezett szerte az országban. 1890—1911 között az Országos Meteorológiai és Földmágnességi Kutatóállomás igazgatója volt. Mindezen tudományokkal kapcsolatban nagy szakkönyvtárat is alapított Ógyallán, de ez a könyvtár is az 1944-es bombázások, valamint az emberi pusztítási vágy áldozata lett.

Az általa szerkesztett legnagyobb látcsó — teleszkóp — ma a szabadság-hegyi csillagvizsgáló intézet egyik értékes műszere. Az első világháború végétével mentették át, akár csak a tátralomnici Palace Szálló szőnyegeit és berendezését. (Ezt használták fel a lillafüredi Palota Szálló építésekor.)

Konkoly-Thege Miklós — örökösök nélkül lévén — az 1871-ben épült csillagvizsgálót 1600 holdnyi birtokával együtt a magyar államra hagyományozta; azzal a feltétellel, hogy ő marad haláláig az igazgató. Még életében 500 holdnyi területen mintagazdaságot alapított — ehhez is értett —, s ez a gazdaság — 110 főnyi olasz hadifogollyal — az éhező Bécsnek szállította a termést. A birtok többi részét parcellázták. A birtok egy jelentős része a Feszty család tulajdonába került. (Ógyallán született Feszty Árpád, Jókai veje, az ottani családi kriptában nyugszik is. Ógyallán volt eredetileg családi birtokuk Jókai Mór szüleinek is.)

Az első világháború éveiben (Konkoly-Thege Miklós 1916-ban hunyt el) már 1400 időjárás-megfigyelő működött Magyarországon, Konkoly-Thege szervezte meg az időjárás-jelentés távirati megoldását is. Utóda az erdélyi származású, kolozsvári tudós, dr. Kenessey Kálmán lett. Ebbeli tisztét 1946-ban történt kiutasításáig hiven viselte. A csillagdában 1918 után csak jelentéktelenebb eszközök maradtak, szlovák és cseh nemzetiségű tudósok foglalkoztak velük. Az ógyallai intézmény központi épületének falára a nagy tudós születésének századik évfordulóján, 1942-ben művészi kivitelű emléktáblát állítottak.

Hazai és külföldi elismerést igen sokat kapott, Ferencz Józseftől nem is egyet. A legnagyobb kitüntetés azonban — mint mondta — az volt számára, ha a magasban kutathatott. Nemcsak a Magyar Tudományos Akadémiának volt tagja, hanem számos hasonló külföldi intézménynek is. Előképzettsége e sok tudós munkához alig volt, „röptében” tanult, feladatát úri sportnak vette, de mindent megtanult, amit megtanulhatott. Kézügyességét a szakemberek is irigyelték. Társaságban kedves, szellemes, irodalmilag művelt, több nyelvet beszélő, áldozatos szívű ember volt.

Az ógyallai meteorológiai állomás ma is működik. Könyvtára azonban elkallódott, számos kéziratát elvesztett. Ógyallán egyre kevesebben ismerik a nevét, de az idősebb nemzedék még emlékszik rá. Különösen Feszty István, Feszty Árpád unokaöccse, aki gimnazista korában meghitt famulusa, amint mondták „adlútusa” volt a nagy tudós. Időnként szép előadásokat is tart Konkoly-Thege Miklósról Magyarországon és Szlovákiában.

Szombathy Viktor

Nógrád és Gömör festője, Bacskai Béla

Amikor 1980. szeptember 20-án Losoncon (Lučenec) megnyílt a Nógrádi Galéria (Novohradská Galeria) — létrejöttéről a Magyar Nemzet 1980. IX. 17-i számában Sz. Haltenberger Kinga ízmolt be —, a nyitótárlaton csak Bacskai Béla kapott önálló termet. A városhoz és a nógrádi ájhoz legszorosabban kötődő azon művészek közül, akiknek műveiből a kiállítás anyagát összeállították — Bacskai, Cseh Lajos, Gerő Gusztáv, Gyurkovits Ferenc, Hubacsek Zsigmond, Karel Sup és Szabó Gyula — ekkor már egyedül Bacskai élt és alkotott. Hogyan is sejtette volna ekkor még bárki is, hogy az alkotóereje teljében lévő, az egészségtől — látszólag — majd kicsattanó, hatalmas természetű művésztől mindez már nem sokáig mondható el, hogy a negyvenöt éves korában, 1980. november 7-én váratlan hirtelenséggel elhunyt festőnek életében ez volt az utolsó kiállítása.

Bacskai Béla a gömöri Persén (Prsa) született 1935. július 26-án. Nagypja pásztor, apja — aki részt vett a munkásmozgalomban — a füleki vasgyárban volt munkás. Az ifjú Bacskai apja nyomdokaiba lépve, volt munkahelyén, Füleken tanult szakmát. Mikor 1953-ban megszerezte a szakmunkás-bizonyítványt, nem is gondolt a változtatásra, s még két évig itt dolgozott. A festészet iránti, már gyermekkorában megmutatkozó vonzalma azonban mindinkább hatalmába kerítette. Végül édesanyja — aki egyedül, nagy nehézségek közepette nevelte fel két fiát — felkereste a Losoncon élő, elismert festőművészt, Szabó Gyulát, és fia tanítására kérte. A mester fantáziát látott a fiatal vasöntőben s megkezdte oktatását. Bacskai rohamosan haladt előre az új ismeretek elsajátításában, s 1955-ben Pozsonyba került a Képzőművészeti Főiskola előkészítő osztályába, majd a következő évben véglegesen felvették. Mesterétől — akihez tanítványi hűséggel ragaszkodott — főiskolai éve alatt sem szakadt el, állandó levelezésben álltak. „Szabó Gyula számomra nagyon sokat jelentett — nyilatkozta 1975-ben a pozsonyi Új Szó-ban —, tőle tanultam a festészet alapjait: az anyagok kezelését, az alap készítését, a kompozíciósémákat s ezek képből való elhelyezését, az izmusok jelentését.”

A főiskolát 1962-ben végezte el, s útja ekkor azonnal visszavezetett szeretett szülőföldjére, amelyhez elszakíthatatlan szálak fűtéek. Művészi pályája ekkor fonódott össze végérvényesen az ihlető nógrádi és gömöri tájakkal. Saját családja nem lévén, édesanyjával és bátyjával élt 1965-ig Deresken, majd 1965—1971 között Obáston, ettől kezdve pedig Guszonán. Közben persei szülőházát sem adta fel, s oda időről időre visszajárt. Miként közel ismerője, művészetének egyik méltatója, Sz. Haltenberger Kinga írta: „erős fizikumú volt, naponta dolgozott a kertjében, ellátta falusi háztartását és több kilométeres túrákat tett motívumokért a közeli tájakon. Mindez ott tükröződött festészetében. A természet szeretete, a munka ismerete és tisztelete s a ragaszkodás tájhoz emberhez.” (A pozsonyi *Hét*, 1983. 51. sz.)

Az 1966—1978 közötti években tizenöt önálló kiállítása volt. Első tárlatait (Losonc, 1966; Rimaszombat, 1967) példaképe és barátja, Szabó Gyula nyitotta meg, akinek hatása erősen rányomta bélyegét Bacskai első alkotói korszakára. (Pl. grafikáit ő is fametszettechnikával alkotta, a figurális kompozíciókon ugyancsak mezőn dolgozó, hajladozó asszonyok, öreg parasztok és más népi alakok jelennek meg.) Formavilágától véglegesen csak Szabó Gyula 1972-ben bekövetkezett halála után szakadt el, innen számítható a maga sajátos szemléletének kialakulása.

Ez az év döntő jelentőségű volt pályája alakulása szempontjából. A főiskola elvégzése óta már eltelt egy évtized, s ezalatt fontos ösztönző és irányt szabó hatások érték. Szabó Gyula halálával ő vált e vidék egyetlen realista, az érzékelhető és létező világot megjelenítő, a természet és ember kapcsolatát újra és újra megfogalmazó festőjévé. „Szlovákiában a magyar lakosság javarészt az ország déli részén, mezőgazdasági vidéken él, s mélyen gyökerező kapcsolat fűzi a hazai rőghöz és a földdel végzett munkához; ezt a történelmi igazságot senki sem fejezte ki oly meggyőzően, mint éppen Bacskai.” — írta a művészetét eddig legteljesebben ismertető; magyar—szlovák kétnyelvű albumban Klára Kubičkova. (Bacskai Béla. Madách-Tatran közös kiadás, Bratislava, 1983. 28. old.)

Tájképfestészetét az utolsó években Guszóna környéke ihlette. Ezen a vidéken festette az első *Gömöri hullámzások* című akvarellt — e motívumot többször is megfestette —, s jelentős számú olajképet is, amelyek komoly sikert arattak az 1973-as komáromi kiállításán. Első kor-

szakának élénk, intenzív színei később fokozatosan letompulnak, s Cezanne elemzése nyomán hangsúlyozottabb szerepet nyernek művészetében a térformák. Figurális festésétét „a gyári környezetből merített munkajelenetek” jellemzik. Felkeresi volt munkahelyét, a füleki gyárat és az apátfalvi (opatovoi) Polána üzemet, s e gyári képein a dolgozó embert és helytállását, a mindennapi munka szépségét fogalmazza meg.

Művészi törekvéseinek és eredményeinek, ha lassan is, megérdemelt visszhangja támad. Képei országos bemutatókon vesznek részt (Prága, Pozsony), de kiállítják Moszkvában és Szófiában is. 1974-ben meghívták Hajdúböszörménybe, a nemzetközi szimpozionra, s a következő évben itt veszi át a Káplár Miklós-díjat. Az alföldi táj, a Hortobágy új élményt nyújt számára, s egy teljes akvarellorosozat megfestésére ösztönzi. 1977-ben meghívják a salgótarjáni szimpozionra is. Bátyjával együtt gyakran kirándulnak Magyarországra, bejárva ilyenkor egy-egy tájegységet. (Utolsó közös útjuk Gyula és Békéscsaba környékére vezetett 1980-ban.) De jól ismerte az itteni művészi életet is, sok hazai barátja volt. Századunk magyar festőművészei közül Egy József és Derkovits Gyula művészete állt hozzá legközelebb.

Bacskainak, a tájképfestőnek és a gyári munkajelenetek ábrázolójának legszeretettebb modellje azonban az édesanyja volt. Számtalan vásznan örököltette meg kukoricatörés, kapálás vagy a falusi élet adta egyéb tevékenység, főzés, mosás, de pihenés, olvasás közben is.

1980 őszén a Rozsnyó (Rožňava) környéki bányákba járt rajzolni; itt bányász környezetben készült egy sorozatra. E művészi szándékát sajnos már nem tudta megvalósítani, tervéből mindössze néhány rajzvázlat készült el. Tele volt tervekkel, amikor váratlan és hirtelen halála kiütötte kezéből az ecsetet. Halálával betölthetetlenül új támadt; a nógrádi és gömöri tájak leg-hűségesebb ábrázolója alkotóereje teljében, felfelé ívelő művészi pályája derekán távozott. A veszteséget, amely az itt élő embereket Bacskai halálával érte, jól érzékeltették író és költő barátai — Koncsol László, Keszeli Ferenc, Tözsér Árpád, Soóky László — a pozsonyi *Irodalmi Szemle* 1980. év 10. számában reá emlékező írásai. Soóky László *Fejta Bacskai Béla sírja fölő* című versében így ír:

*petrence-lovacskák
játékos patácskák
Bacskai Bélára
lélekharang kongat*

Szülőfalujában, Persén az édesapja mellé temették el 1980 novemberében.

Dr. Polgárdy Géza

Homoki mélyfúrás

Dr. Bárh Jánossal,
a Kecel monográfia szerkesztőjével beszélget
dr. Szűcs Judit

1984-ben kétezer példányban megjelent — az alföldi településmonográfiák sorában — Kecel története és néprajza. Megkapták azok a múzeumok, intézmények, amelyek rendelték belőle, azok a személyek, akik szakmailag érdekeltek, és megvásárolták a település lakosai. A kötet megjelenése ünnep volt Kecelen.

A település nem szülőhazája a szerkesztőnek, de személyes élmények is kötik ide, melyeket a későbbi néprajzkutató így összegez: „A tanyaitól jócskán különböző falusi embert és falusi életformát a keceli ember és a keceli életforma jelentette meg számomra.”

● *A személyes élményeken túl mi vonzotta Kecelre?*

Vállalkozásunkban Kecel község, és a magyar néprajztudomány igénye összetalálkozott. Kecelnek szüksége volt egy tudományos alapossággal megírt nagymonográfiára, a magyar néprajztudománynak pedig szüksége volt egy „homoki mélyfúrásra” a Duna—Tisza közéről. Hiába lett volna kutatói szándékunk, mecénás híján nem valósíthattuk volna meg elképzeléseinket. Kecel vezetőiben azonban kiváló mecénásra találtunk. Cserébe olyan könyvet igyekeztünk írni, amely hasznos olvasmány Kecel népe számára és elősegíti a szülőföld szeretetét.

A keceli kutatás és a könyv nyomdai előállítás sok pénzbe került. Hadd érdekeltessem ezt néhány számadattal: szerzői (lektor, grafikus, fotós stb.) jogdíjak 441 ezer, a nyomdaköltség 1 279 ezer, egyéb kiadások 91 ezer, tehát összesen 1 811 ezer forint. Ennyi pénzt a nagyközségi tanács természetesen nem tudott előteremteni. Társadalmi segítségre volt szükség. 1978 és 1984 között a keceli vállalatok és szervezetek meghatározott kvóta szerinti összeget fizettek be a monográfia számlájára. Hét év alatt ily módon csaknem félmillió forint folyt be, a többi a könyvek árából, vagyis az előfizetési összegekből és a megjelenés után gyorsan eladott példányok árából teremtette elő a tanács. Az anyagi jellegű támogatásnak más formái is voltak, amelyekből a keceli lakosság is kivette részét. Pl. a kutatók, ha Kecelen jártak, helybéli családoknál szálltak meg. Ezzel persze nemcsak a szállásköltség takarított meg, hanem a kialakuló ismeretségek, barátságok révén a kutatás is eredményesebb lett. Említhetném a lakodalmasokat, ahol szívesen láttak bennünket, de szólhatnék a lovas fogatokról is, amelyekkel hordoztak bennünket a tanyák világában. Kecelen nagy kultusza van a fogathajtó sportnak. Egy néprajzkutató életében ritkán fordul elő, hogy gyönyörű versenylovak húzta díszes kocsin járja a tanyákat.

● *A szerkesztői utószóban írja, hogy Logaida József vb-titkár „... munkaköri kötelességét messze meghaladó mértékű segítséget nyújtott...”. Mit tehet egy vb-titkár egy ilyen monográfia készülése közben?*

Azt hiszem, Logaida József vb-titkár szervezőmunkája nélkül a keceli könyv soha nem valósult volna meg. Hét éven át ő szorgalmazta és ellenőrizte, hogy az előbb említett pénzeket a különböző vállalatok rendszeresen befizessék a monográfia számlájára. Egy-egy közös kutatás előtt megemgyeszer maga kopogtatott be keceli házakhoz, hogy ott szállást kérjen a faluba érkező kutatók számára. Hasonló példákat jócskán sorolhatnék.

● *Milyen monográfiák szolgáltak például a keceli tervezésekor és esetleg a munka közben is?*

Az 1960-as évek közepétől megfigyelhető a magyar helytörténetírásnak egy olyan vonulata, amely remélhetőleg előbb-utóbb eloszlatja a helytörténet fogalmához kapcsolódó pejoratív

szemléletet, lekezelő magatartást és talán egyszer visszaadja a helytörténetnek azt a tudományos rangot, amely korábban, pl. a XIX. század második felében és a századelőn jellemezte. Az e vonulatba illeszkedő könyv fő jellemzője, hogy sokszerzős, alkotóik jobbára hivatásszerűen foglalkoznak tudományos kutatással. Szerkesztőjük muzeológus, levéltáros vagy egyetemi oktató. A sort az *Oroszáza története és néprajza, I—II.*, nyitotta 1965-ben. (Szerk.: Nagy Gyula.) A folytatás fontosabb állomásai: *Tápé története és néprajza*, 1971 (szerk.: Juhász Antal), *Mezőberény története, I—II.*, 1973 (szerk.: Szabó Ferenc), *Vésztő története*, 1973. (szerk.: Szabó Ferenc), *Hajdúböszörmény története*, 1973 (szerk.: Szendrey István), *Polgár története*, 1974 (szerk.: Bencsik János), *Hajdúszoboszló monográfiája*, 1975 (szerk.: Dankó Imre), *Berettyóújfalu története*, 1981 (szerk.: Varga Gyula). Sokat tanultunk ezekből a könyvekből. Hasznosítottuk eredményeiket és alkotóik sok-sok tapasztalatát.

Kezdetről fogva nyilvánvaló volt, hogy a keceli kötet fő profilja a néprajz lesz. Ezért a felsorolt könyvek közül legfontosabb példaként a Tápérol szóló könyvet tekintettem. Sok hasonlóság van a tápai és a keceli monográfia között. Mindkettő néprajzi jellegű vállalkozás eredménye. Ez megmutatkozik abban, hogy a népelet részterületekre szabdalva, viszonylag részletes írásokban jelenik meg mindkét könyv lapjain. Természetesen sok a különbözőség is a két könyvben. Csak egy példát említek: a keceli könyvben jóval nagyobb teret kapott a XVIII—XIX. századi történelem és általában a történeti szemlélet, mint a tápaiban. Ugyanakkor a néprajzi írásokon érződik a 15 évnyi kutatási különbség, amely napjaink hagyományfelejtő világában korszakos változásokkal teli, nagy időszak. Érződik az is, hogy Tápé néprajzi kutatásának jelentős múltja volt, Kecel viszont fehér foltként viritott a magyar néprajz térképén.

● *Miben akart és tudott más lenni, mint a már elkészült monográfiák?*

Az előbb említett könyvek példák voltak, de utánozni egyet sem akartunk. A keceli kutatás elég jól szervezett és nagy vállalkozás volt ahhoz, hogy kezdetről fogva más könyvet akarjon produkálni, mint a korábbi monográfiák. A tartalmi újítások igényét már a kutatások elején megfogalmaztam és ismertettem szerzőtársaimmal.

Nem szerettem azokat a helytörténeti monográfiákat, amelyek tematikus szeletekre szabdalják a történelmet. Sok ilyen van. Lehet, hogy véletlen az egybeesés, de épp a gyengébbek között fordulnak elő ilyenek. Mindenesetre az én szerkesztői eszményem az olyan monográfia, amelyben a történeti fejezetek egy-egy korról komplex képet adnak. Mondhatnám: amelyben komplex korszakok követik egymást. Sajnos a keceli monográfiában ez az elképzelésem nem valósulhatott meg maradéktalanul. A történelem útját követő tanulmányok után néhány tematikus tanulmány is sorakozik. Gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból azonban komplexnek mondhatók a különböző korokat bemutató tanulmányok. A történelmi tanulmányok szerzőitől kértem, hogy lehetőség szerint fordítsanak gondot a paraszti hétköznapi és ünnepek, a hajdani életmód bemutatására. Más szóval vigyenek néprajzi szemléletet a történeti kutatásokba és ábrázolásba. Villantsák fel a néprajzi tanulmányokban leírt jelenségek előképeit. Azt hiszem, ezt a XVIII—XIX. század történetéről szólva sikerült legjobban megvalósítani, mivel e korszakokat olyan szerzők mutatták be, akik egyaránt vallják magukat történészek és néprajzkutatóknak is.

● *Mi indokolja, hogy egy ekkora település ekkora monográfiát kapjon?*

Ezt a kérdést már sokan feltették, laikusok és tudományos kutatók egyaránt. Egyik neves politikusunk, amikor kezébe vette az ajándékba kapott keceli kötetet, csodákozva jegyezte meg a körülötte állóknak: „Még Párizsban sincs ekkora monográfiája.” Vezető napilapunk cikkírója pedig elítélő éllel vetette papírra az általa nem sokra érdemesített keceli monográfiáról, hogy „túlméretezett”. Az efféle megnyilatkozások azt sejtetik, hogy a nagy városokról főtétlenül vastag történeti monográfiákat, a kicsi falvakról vékonyakat kell írni. Ha nem így történik a dolog, a hivalkodás gyanúja merül föl. Mindezekkel összecseng egy másikfajta kétérdés, amely a néprajz oldaláról szemlélve kerül szóba. Ennek különböző megnyilvánulásaival kutatásunk egész időszaka alatt és a könyv megjelenése után is találkoztunk. Sokan kérdezték tőlünk: „Mit esztek azon a Kecelen? Nincs ott semmi érdekes. Mért nem kutattok pl. Kalocsán, amelyik híres a pingálásáról és a viseletéről?” Eszerint a vélekedés szerint csak „híres” helyeken érdemes néprajzi kutatást végezni. Azt hiszem, mindkét véleménynek szemléleti beidegződés az oka. Valamiféle „régivágású” történelemszemlélet és korszerűtlen néprajzi érdeklődés húzódik meg mögöttük.

● *A monográfia készítése során keletkezett Kecel Archivumról bővebben is jó lenne hallani, mert egy hasonló ötlet „könnyen jön”, de a megvalósítása anyagi és szakmai-etikai okokból gondot okozhat.*

A keceli monografikus kutatások szervezése és a monográfia szerkesztése a Kalocsai Viski Károly Múzeumban folyt, lévén a szerkesztő a kalocsai múzeum igazgatója. A munkálatok hét esztendeje alatt rengeteg munkadokumentum (magnókazetták, filmek, régi pozitív képek, gépírások magnetofonlejegyzések, az intézmények írásbeli tájékoztatói, néprajzi gyűjtések lejegyzései, épületek felmérési adatai, térképmások, xeroxok, mikrofilmek, előtanulmányok, tanulmányok, ábratervek, korrektúrák, újságcikkek stb.) halmozódott föl a múzeumban, amelyeket a kötet megjelenéséig a múzeum gyűjteményeitől külön kezeltünk. Ezt a több szekrényt

kitöltő dokumentumanyagot neveztük Keceli Archívumnak. A külön tárolást elsősorban a gyors hozzáférhetőség indokolta. Az anyagot ugyanis megfelelő hivatkozással minden szerző használhatta és nagyrészt használta is. Az archívumot a szerkesztő kezelte.

A kötet megjelenése után az archívum dokumentumait „műfaji” hovatartozásuknak megfelelően beletároltuk a kalocsai múzeum különböző gyűjteményeibe. A múzeum adattára a több mint tizezer lapnyi keceli anyaggal duplájára nőtt.

● *Mikor kezdte szervezni a kötetet és hogyan alakult ki a szerzőgárda? „Önkéntes” gyűjtők és helyismereti kutatók vettek-e részt a kötet munkájában?*

1977. december 14-én tartották Kecelen azt a községi néprontbizottsági ülést, amelyen véleményemet, tájékoztatásomat kérték arról, hogy miként lehetne megírni Kecel történeti és néprajzi monográfiáját. Már ezen az ülésen kezdett kialakulni az a vélemény, hogy Kecelnek nagyméretű monográfiára van szüksége, amelyet jórészt tudományos kutatókkal kell megírni.

Az 1978 februárjában tartott keceli vb-ülés határozatot hozott a monográfia megírásáról. Ezután Kecel község tanácsi vezetői fölkértek, hogy vállaljam el a kutatások szervezését és a monográfia szerkesztését. Megbízta, hogy szervezzem meg érdeklődő avatott kutatókból a szerzői munkaközösséget.

A következő hónapokban kidolgoztam a kötet felépítését, koncepcióját. Tárgyaltam az ország legkülönbözőbb városaiban élő kutatókkal. Nyár végére kialakult az akkor 32 fős szerzői munkaközösség. 1978. november 28-án az első közös gyűjtés alkalmával megtarthattuk a programadó értekezletet a keceli község háza nagytermében.

A kötetbe végül is 27 szerző műve került. Közülük kettő keceli, a többiek más helységekből érkezett „vállalkozók”. Foglalkozásukat tekintve van közöttük: múzeumigazgató, muzeológus (régész, néprajzkutató és történész), levéltáros, főiskolai oktató, középiskolai tanár, könyvtárigazgató, akadémiai intézeti kutató. A legtöbb szerző a Duna—Tisza köze városaiból jött Kecelre kutatni. Ezért szoktam mondani, hogy a Kecel könyv a Duna—Tisza közti tudományosság produktuma.

Két keceli munkatársunknak sokat köszönhetünk a helyi viszonyok megismertetéséért, a messziről jött kutatók eligazításáért, tájékoztatásáért.

A munka jellegéből és a személyi adottságokból következően az önkéntes gyűjtőknek és a helyi honismereti aktivistáknak viszonylag kevés szerep jutott ebben a vállalkozásban. A szerzői munkaközösség tagjai sorában voltak azonban olyan kutatók, akik valamikor önkéntes gyűjtőként, illetve a honismereti mozgalom aktivistájaként indultak, de már nagyon régen a hivatásos kutatók szintjére jutottak.

● *Volt-e közös gyűjtés? Milyen szerepe volt ennek a munkában?*

Volt. Enélkül nehezen képzelhető el a csoportmunka. A „homoki mélyfúrás”-ként emlegetett alapkutatások 1978 novemberében kezdődtek és 1979 végére fejeződtek be. Ezalatt háromszor rendeztünk Kecelen egy-egy hetes közös kutatást, amikor Kecelen tartózkodott a szerzői munkaközösség többsége. Csupán egy-két történész maradt távol, de a megbeszélések idejére ők is Kecelre utaztak. A szerzők magánházaiknál aludtak. Ezáltal ismerősökre tettek szert, kapcsolatokat építettek ki. A kutatók együtt étkeztek a napközi otthonban. A közös étkezések alkalmával kicserélték tapasztalataikat, felhívták egymás figyelmét jó adatokra és adatközlőkre. Az ilyen jellegű tapasztalatszerzésnek jó alkalmi voltak a rendszeres esti megbeszélések, amelyeket a művelődési ház rendelkezésünkre bocsátott irodájában tartottunk. Egyébként ebben a helyiségben kutatásaink idején a könyvtár egyik dolgozója egész nap ügyeletet tartott. Vette és továbbította az üzeneteket, híreket. Ezáltal lehetővé vált a faluban vagy a határban bolyongó kutatók kapcsolattartása egymással és a szerkesztővel.

● *Menet közben tartottak tudományos tanácskozást? Volt-e ennek olyan haszna, ami miatt másoknak is ajánlaná?*

A közös gyűjtések esti konzultációit és vitáit lezámítva menet közben háromszor tartottunk tudományos tanácskozást Kecelen, a szerzők részvételével. Az első kutatás kezdetén, a programadó értekezleten megvitattuk a tervezett kötet belső felépítését, mondanivalóját, feladatát. Hasonló tanácskozásra került sor a harmadik közös kutatás idején. Ekkor a szerzők számoltak be addigi munkájuk eredményeiről és a szerkesztő ismertette elképzeléseit a készülő tanulmányokkal kapcsolatban. E tanácskozások elengedhetetlenül szükségesek voltak, hiszen enélkül nem lehet csoportmunkát végezni. Csupán szerkesztői körlevelekkel nem lehet sok-sok szerző monografikus kutatást irányítani és összehangolni.

Az előbb említett tanácskozást önmagunknak rendeztük. Nem így a harmadikat, amely a megyei TIT és a Hazafias Népront közreműködésével jött létre Kecelen. Ekkor már elkészült a tanulmányok többsége. A lektorok, a felkért hozzászólók, valamint a meghívott helyi és megyebeli vendégek kész tanulmányokról vitatkozhattak. Ez a tanácskozás egy kissé a külvilágnak, mondhatnám a mecénásainknak, megbízóinknak szólt. Pozitív kicsengése kétségtelenül hozzájárult önigazolásunkhoz, önbizalmunk erősítéséhez. Erőgyűjtés volt ez az összefogás a további tennivalókhoz, a lektorált kéziratok átdolgozásának és kötet szerkesztésének feladatához.

● *Van rendezői színház. Van-e szerkesztői kötet?*

Különös és nehéz kérdés. Többféleképpen értelmezhető. Ha azt vesszük alapul, hogy egy kötet értékét elsősorban a benne helyet kapott tanulmányok értéke, tehát a szerzők tevékenysége határozza meg, akkor nincs szerkesztői kötet. Jó szerzők nélkül nincs jó könyv, bármilyen ügyes és találékony is a szerkesztő.

Nyilvánvaló azonban, hogy alapos szerkesztői munka nélkül a legjobb szerzők tanulmányai is csak egymás után sorjázó írások egy alkotóréseire hulló kötetben. Sok ilyen példa létezik. A többszerzős, jó város- és falumonográfia nem lehet idegen tanulmányok egymásutánja. Ennél többnek kell lennie. A teljesség igényén felül, az a nehezen megfogalmazható, szinte láthatatlan több teszi a tanulmánykötetet monográfiává. A fejezetek komponált sorrendje, a különböző szemléletű szerzők írásainak összhangja, egybecsengése, a könyv teljes tartalmi egysége a szerkesztő alkotása. Ő formál a tanulmányokból monográfiát a szó igazi értelmében. A többszerzős falu- és városmonográfiák esetében legtöbbször a szerkesztő a munkaközösség létrehozója, a kötet koncepciójának, tartalmi arányainak kialakítója, sőt, esetenként külsődleges, műszaki, könyvművészeti sajátosságainak meghatározója is. Innen szemlélve a dolgot, igenis van szerkesztői kötet. Sőt megkockáztatom a kijelentést: a jó monográfia mindig szerkesztői kötet. Erről tanuskodnak az utóbbi húsz év legjobb falumonográfiái.

● *Van-e olyan fejezet, témakör, amelyik nem készült el, s ha van, miért?*

Az el nem készült, illetve a tervezett, de meg nem jelent fejezetek kísértetként üldözik a monográfia-szerkesztőket. Ezek a kísértetek nem kerültek el a mi vállalkozásunkat sem. Az okok ezerfélék, a szerkesztői buktatók árokmélyek, a szerkesztői lelkek kifürkészhetetlenek.

● *A fotók önálló albummá lettek a kötet végén, ahelyett, hogy szokásosan illusztrációk lennének. Hogyan alakult ki az album?*

Többféle oka van annak, hogy a fotók a kötet végére kerültek. A legfontosabb ok gazdasági és adminisztratív természetű. Fényképet csak műnyomó papírra érdemes nyomtatni. Ez a papírfajta azonban napjainkban méregdrága és rendeletek korlátozzák igénybevételét. A 911 oldalas tápai monográfia 1971-ben még teljes egészében műnyomó papírból készült. A képek így szétészorva is jó minőségben láthatók. De hol vannak már ezek az idők? Manapság néhány iv műnyomó papírra hivatalokban kell kilincselni és a számla elkészültekor a pénztárcába is mélyen kellett nyúlni. Mivel tehát műnyomó papír csak korlátozottan áll rendelkezésünkre, rossz minőségű papírra viszont nem akartunk képet nyomni, a keceli fényképek a kötet végére kerültek.

Meg kell jegyezmem azonban, hogy nekem személy szerint szimpatikus az olyan tudományos könyv, amelyben a fényképek a szövegtől elkülönülten, a kötet végén található. Ezért egy percig sem bántódtam amiatt, hogy anyagi okokból a keceli monográfiában ezt a módszert kellett választanunk.

Igy a képekkel is történelmet és néprajzot írhattunk. Könnyen megtehettük ezt, hiszen szép és értékes régi képanyag állt rendelkezésünkre. Azáltal, hogy a képek egymással társultak a kötet végén, mód nyílt tematikus csoportosításukra. A csoportokat címekkel is elhatároltuk. A „képekkel írt” fejezetek egyik vonulata bemutatja a keceli ember életének legfontosabb szakaszait, fordulót, állomásait. Egy másik vonulat a keceli embert különböző élethelyzetekben ábrázolja. Miként a kérdésben találó módon elhangzott, a keceli monográfiában a fényképek nem hagyományos értelemben vett illusztrációk, hanem történelmi és néprajzi források, amelyekkel úgy sáfárkodtunk, hogy minél több tájékoztatást adhassanak Kecel népének életéről.

● *Van-e további hasonló terve? Esetleg a Kalocsai-Sárköz monográfiája? A szerzőgárdával vannak-e további elképzelései?*

A kecelihez hasonló monográfia készítése nem annyira terv, szándék, akarat, mint inkább erő, idő és legfőképpen pénz kérdése. Mecénás nélkül nincs történelmi és néprajzi mélyfúrás. Mi vidékiek arra nem számíthatunk, hogy tudományos vállalkozásainkat, még ha azok kollektívek is, az Akadémia vagy valamely más országos intézmény támogassa. Csak a községi és városi tanácsok, illetve egy-egy település vállalatai lehetnek a mecénásaink. Kecel azonban nem terem minden fán. A mecénás akarata, vágya és a történelmi, néprajzi mélyfúrás tudományos igénye, törekvése ritkán találkozik.

Őszintén szólva, nem vágyom mostanában a keceli vállalkozáshoz hasonló monografikus kutatás vezetésére. Más témákat szeretnék megírni, más tervek foglalkoztatnak. Van azonban néhány kedvenc falum a Duna-tájon és a Bácskában. Úgy gondolom, hogy ezek története, néprajza kulcsszerepű és modellnek tekinthető. Ha ezek a falvak akarnának szerkesztői közreműködéssel sokszerzős, nagymonográfiát íratni magukról, azt hiszem, keveset tétováznék a válaszadással. Úgy látom azonban, hogy ezek a helységek a múltjuk feltárása terén fölöttébb hallgatók, illetve mérsékelt igényesek. Így nyugodtan dolgozom más irányú tudományos terveim megvalósításán.

A Balaton ősz krónikása

Zákonyi Ferencsel
beszélget Kellei György

Balatonfüreden, a fürdőtelep és az Óváros határán álló társasház első emeletének egyik lakásában beszélgetünk. A dolgozószoba zsúfolva könyvekkel, a Balatonról csaknem ezer kötet. A falon régi balatoni metszetek. Egy üvegezett szekrényben kitüntetések, oklevelek, plakettek. Zákonyi Ferenc az íróasztala mögött ül. Frissen borotvált, elegáns. A rend és a figyelem hozzátartozik az életéhez. Thiery Árpád jellemzése valóban találó: „Erős, markáns, víz- és széledzett arc. Úgy tűnik, vereségeket nem ismerő. Van benne valami kerülhetetlenség is. Átható, gyors tekintet.”

1951-ben költözött Balatonfüredre. Nyugdíjba vonulásáig a Veszprém Megyei Tanács által alapított, és hazánkban az első tanácsi idegenforgalmi hivatalt vezette. A Balaton-vidék avatott ismerője, tudós kutatója. Mintegy ötven könyve és füzete jelent meg.

● *A lexikonok művelődéstörténeti íróként említik Önt. 1946-ban Siófoki Füzetek címmel idegenforgalmi kiadványsorozatot szerkesztett. Irodalmi munkássága az elmúlt évtizedekben teljesedett ki, és egy érdekes, balatoni vonatkozású életmű jött létre. Kérem, beszéljen erről az alkotói lolyamatról. Melyek a jelentősebb munkái?*

Amióta csak kinyílt a szemem, a Balaton mellett élek. Közigazgatási pályám is a tóhoz és rajta keresztül az idegenforgalomhoz kötött. Kitűnő tanítómestereim: dr. Darnay-Dornay Béla, dr. Lukács Károly, Váth János keltették fel bennem a figyelmet az elmélyült kutatás iránt. Elsősorban a tóvidék kulturális emlékei vonzottak. A tó keletkezése, állat- és növényvilága is érdekelt, de ami valóban lekötött, az a természeti, történeti szépségek, a környék és emberének múltja, művelődése. Rádöbbsentem arra, hogy mennyi ismeretlen emlék áll és él még a tó körül. Ezek kibányászása, közreadása egyik fő feladatomból volt, de nemcsak a hazai, hanem a külföldi közönség részére is. Kezdetül vigyáztam arra, hogy munkám ne csak útikalauz-szerű leírásokból álljon, amelyek az állandó fejlődés következtében hamar elavulnak, hanem a későbbi kutatók számára is alapvető felfedezések legyenek. Ilyennek tekintem például a hévízi fürdő kialakulásáról szóló tanulmányomat, vagy a Szántód—Tihany közötti révszeket életéről készült, levéltári kutatásokon alapuló munkámat.

Jelentősebb írásaim hivatali tevékenységemhez kötődnek: útikalauzok, amelyek magyar nyelven folyamatosan tájékoztatták az üdülni vágyókat szépséges tavunk, a Balaton életéről, partjainak látványairól. Kedves munkám volt a Corvina Kiadó által megjelentetett Balaton könyvem, amely kilenc nyelven látott napvilágot.

● *Várkapitány a XX. században címmel Ruffy Péter 1955-ben riportot készített Önnel a balatoni várak megmentéséről. Az ötvenes évek első fele nem a legideálisabb időszak volt ehhez a munkához, mégis eredményesnek bizonyult; az emberek tenni akarása, lelkesedése kiegészítette a rendelkezésre álló anyagi javakat. Milyennek látja ma a balatoni műemlékvédelem helyzetét?*

Az összképet tekintve, jónak. A műemlékek az idegenforgalom fontos elemét alkotják, a legtöbb rendes, igazi turista elsősorban ezek miatt utazik külföldre, mi magyarok is, bár a saját hazánkat még nem ismerjük eléggé. A balatoni műemlékek — gondolok elsősorban a képzeletet megmozgató várakra, értékes templomokra — ma is fontos részei a balatoni idegenforgalomnak. Tovább vizsgálva a műemlékvédelmi tevékenységet, sajnos nincs egységes kép. Élen jár Somogy, ahol a megyei tanács kitűnő, alkotóképes műemléki albizottságot hozott létre, és munkája mindenhol látható a déli parton. Zala megyében ugyanígy. Legrosszabb a helyzet Veszprém megyében, ahol a korábbi gazda, az Idegenforgalmi Hivatal mű-

emlékvédő feladatkörét megszüntették. Helyi jó kezdeményezések akadnak, de ez kevés. Úgy értesültem azonban, hogy rövidesen Veszprémben is nagyobb lendületet kap a műemlékvédelem, hasonló bizottság létrehozásával. Ami nálunk jó, az a népi épületeknél mutatkozik meg, amelyeket magánosok megvásárolnak és szép, a műemléki kívánalmaknak megfelelő nyaralók céljára átalakítják.

● *Mint idegenforgalmi vezető, hosszú évekig fontos szerepet játszott a bakonyi és a balatoni táj arculatának kialakításában. A múlt törtéiáinak és tárgyi emlékeinek ébresztésében elévülhetetlen érdemeket szerzett. Az elért sikerek közül melyekre emlékezik legszívesebben?*

Talán először arra, hogy a vezetésem alatt álló hivatal jelentette meg elsőként az összes Veszprém megyei vár nagyon alapos, tudományos kritikát is elbíró leírását. Ezek ma már beszerezhetetlenek, a könyvtáraknak is megbecsült értékei. Aki abban az időben várépítéssel, történelemmel foglalkozott, az mind írt ezekbe a füzetekbe. A helyreállítások közül természetesen a legnagyobb a nagyvázsonyi vár teljes feltárása volt, egy példa a későbbi kutatások számára. Minden neves magyar régész dolgozott itt, László Gyulától Éri Istvánig. Ez a vár helyszíne volt számos idegenforgalmi eseménynek. Elég talán csak a lovasjátékok sikerére hivatkoznom, amely első volt hazánkban, és amely maga után vonta a lovasiskolák megalakulását a tó környékén, valamint a vendéglátóipar sajátos megjelenését, a tájhoz és történelemhez fűződő épületeinek létrehozását. A nagyvázsonyi vár nyomán kelt életre a sümegi, a szigligeti, a várpalotai vár, de még volna elég tennivaló. Sajnos, a gyönyörű cseszneki vár munkálatai már tizenhat éve tartanak. S hol van még a befejezés? A nagyvázsonyi váré hat év alatt befejeződött. Ott volt sürgető, volt támogató, megfelelő kivitelező, míg most nem is az anyagiak, inkább a kellő irányítás, a törődés hiányában áll ez a munka.

● *Kérem, szöjjon a kudarcokról is. Előfordult-e, hogy egy-egy feladattal nem tudott megbirkózni?*

Dicséretére válik a felsőbb szerveknek, hogy bár sokszor kaptam megjegyzéseket, de a végén mindig segítettek a munkámat, még ha néha kelletlenül is. A hatvanas évek elején orgonahangversenyt rendezni a tihanyi apátságban, kivihetetlennek tűnt! Azután mégis ment, s ma már huszonkét előadás van egy nyáron. A templomok restaurálási munkáiról is hallottam nemkívánatos véleményeket, de a végén ez is sikerrel járt, igazolva törekvéseimet. A külföldi kulturális kapcsolatok kiépítésében is támogattak, meg is volt a siker. A Veszprém Megyei Tanács neve számos külföldön elhelyezett francia—magyar, német—magyar, angol—magyar és csehszlovák—magyar nyelvű táblán olvasható. Az igazság kedvéért hozzátésem azonban azt, hogy a sok idegen országban elhelyezett tábla létesítésében nagy érdeme volt az ott működő kommunista párt szervezeteknek. Az aránylag kis létszámú osztrák vagy angol kommunista párt és a nagy tekintélynek örvendő francia párt tagjainak segítségével nélkül nehezebben ment volna a külföldön élt magyarok emlékeinek megőrzítése. Nagyon tanulságos volt számomra az ő segítségük, annak formája, az ottani hatóságokkal való kapcsolatuk. Először mindig velük tárgyaltam, és ha közbenjárásuk sikeres volt, azután az itthoni szervekkel. Minden sikerült. Bénító akadályt nem gördítettek elém.

● *Könyveiben és cikkeiben az irodalom és a történelem nagylokú szeretetének és ismeretének lehetünk tanúi. Rendszeres kapcsolatot tart lent írókkal, művészekkel, tudósokkal. Ezek a barátságok mennyiben segítettek az Ön művelődéstörténeti tevékenységét?*

Nagyon sokat segítettek. Rengeteget tanultam tőlük és lendületet kaptam az elképzelt és velük is egyeztetett tervek végrehajtásához. Keresztury Dezső nélkül nem jött volna létre a tapolcai Batsányi-, a badacsonyi Szegedy Róza Irodalmi Múzeum, és a balatonfüredi Jókai-ház. Nem beszélve Batsányi János linzi, kufsteini emléktábláiról. Illyés Gyulától pedig a magyarságismeret, a külföldi okos példák figyelembevételére terén tanultam. Neki köszönhettem, hogy férfiideáalom, Batsányi János párizsi emléktáblája alig hat hónap alatt felkerült egykori lakóházára. Ugyanakkor Párizsban Ady Endre, József Attila emléktáblájának elhelyezése jóval hosszabb időt vett igénybe. A műemlék- és természetvédelem terén Dercsényi Dezső, Gerő László és Kenyeres Lajos egyengették az utamat, és magyarázataikból sokat hasznosíthattam. Kenyeres Lajos rendkívüli erélye, határozottsága tanított meg arra, hogy a jó cél érdekében minden akadályon át kell lépni, a kicsinyes emberi érdekeket és gonoszságokat is félretolva.

● *Ön állandó vendége a rádió Szombat délelőtti című műsorának. A hallgató így a legújabb kutatások részese lehet. Időnként foglalkoztatja a televízió is. Mint előadót, gyakran hívják klubokba, iskolákba és tudományos tanácskozásokra.*

Több mint ezer előadással a hátam mögött, annyit mondhatok, hogy az emberek érdeklődési, ismeretszerzési vágya nagy. Mindenkit szívesen meghallgatnak, aki hozzájuk és szívükből beszél. Egyet nagyon gyorsan megtanultam. Csak szabadon lehet beszélni, papírt soha nem láttak nálam. Olvasni mi is tudunk — mondja a felolvasó szónokokra, előadókra a magyar ember, és az érdeklődése már is lelohadt. Aki azonban mindig a szemükbe tekintve, szinte reájuk diktálja a meghallgatás szükségességét, annak sikere lehet. Természetesen elvont gondolatok fejtegetése csak tudományos ülésekre való. Mindig az volt a célom, hogy a magyar emberekkel megismertessem azt a környezetet, ahol éppen üdülnek, és természetesen

a legnagyobb természeti kincsünket, a Balatont. Ezért mindig az aznap helyzetből indultam ki, azzal kezdtem, amiről az újságban olvastak, a rádióban hallottak, azután szőttem bele az előadásba a magam nézetét és végül érthető, tiszta magyarsággal — egyetlen idegen szó használatával — mindazt, amit ismertetni akartam. Természetesen érdekes események, a figyelmet lekötő történetek beszúrásával. Könnyebb dolgom volt, ha a hallgatók többsége nő volt vagy egészen az. Náluk a női szereplőket, szerelmi eseményeket tartalmazó előadásokkal mindig sikerem volt, annak ellenére, hogy csak hiteles személyek és történetek kerültek sorra. Az előadások sikerének titka — az elmondottakon kívül — annak éreztetése, hogy az előadó hisz abban, ami mond. Ezt a közönség azonnal megérzi és érdeklődéssel, figyelemmel viszonozza.

● 1970 óta nyugdíjas. Az eltelt másfél évtizedben készült el *Balatonfüred történetének 2600 oldalas monográfiájával*. Kérem, tájékoztassa erről a munkáról az olvasót.

A kéziratot átvette a balatonfüredi tanács. Miután ilyen hatalmas anyagot egy vagy két kötetben kinyomtatni olyan összeget igényel, amelyet ma egy tanács nem tud rendelkezésre bocsátani, különböző részeket füzetekben kerülnek kiadásra. Elsőnek a Balatonfüred régi házai című füzet, azután a többi. Sok százezer rajongója, egykori betege és azon keresztül szerelmese várja már Fürednek, a gyógyító helynek múltját, érdekességeit feltáró füzeteket. Ezért szántam rá életemből tíz évet erre a munkára, és bizom, hogy megérem még a megjelenését is.

● Szeretném, ha belejezésül legújabb munkáiról beszélne. Minek a megjelenését várhatjuk a jövőben?

Jövő évben kerül a könyvesboltokba a nagy Balaton-útikalauz Sági Károlyal együtt írt, csaknem 700 oldalas kötete; azután a saját könyvem a Balaton-vidék természeti kincseiről, a veszprémi környezetvédelmi kirendeltség kiadásában; majd a Fonyódtól a Kis-Balatonig című tájleírás. Ez utóbbit a balatonkeresztúri tanács jelenteti meg, egy már megkezdett sorozat második köteteként. Azonkívül dolgozom — talán legkedvesebb munkám — a Zala megyei Komár várának történetén; egyetlen kapitánynak huszonöt éves működése alatt írt 5000 leveléből a legérdekesebbeket gyűjtöttem össze az Országos Levéltárban. Egy nyomorult kis palánkvár halálra szánt vitézeinek a sorsa bontakozik ki ezekből, amelyet tanulságként szeretnék fiataljaink kezébe adni.

Mátyusföldi népművészek Budapesten. Mátyusföldről érkezett népművészeket fogadott a közelmúltban a *Népművészeti Baráti Kör* tagsága. Eddigi legsikeresebb előadását rendezte meg ez a magyar népművészeti hagyományokat ápoló és népszerűsítő közösség, amikor a *Mátyusföldi mozaikok* címmel összeállított műsort megszervezte a Danuvia Gorkij Művelődési Központban. A nyolcszáz férőhelyes nézőtér ezúttal kicsinek bizonyult. Am nemcsak a nézőközönség gyűlt össze nagy számban, a szereplők is több mint kétszázan érkeztek. Férfiak és nők, a legifjabbaktól egészen nyugdíjas korúakig megtalálhatók voltak a több községből jött együttesek tagjai között. A mátyusföldi népművészek java hozta el szülőföldje hagyományát Budapestre a népművészet kedvelői közé.

Az első magyar nyelvű írás, a XIII. század elején született *Halloti beszéd* lelőhelyéről, a neves szoltárfordító, Szenczi Molnár Albert szülőföldjének tágabb vidékéről, arról a néprajzi tájegységről érkeztek, ahol évszázadok óta bőségesen találni magyar művelődési értékeket. A Csallóköz feletti Kis-Duna-ág és a Vág által befogott háromszög között elterülő síkság falvainak lakói ők, melyet nyugatról a Kis-Kárpátok határolnak. Deáki, Diószeg, Galánta, Jóka, Kosut, Pered, Alsó-Szeli, Zsigárd és más községek népművészei hozták el dalaikat és táncaikat, nemzetiségüket megvalló kulturális értékeiket.

Hányatott történelmi táj lakói a mátyusföldiek. Évszázadok óta állják a sorscsapásokat. Irrította őket a tatár, török, szenvedtek a Rákóczi vezette, majd az 1848-as szabadságharcban. Súlyos megpróbáltatások érték őket a második világháború alatt és közvetlenül utána is, a hontalanság éveiben.

Az előadást Kodály Zoltán szellemisége hatotta át. S ez egyben azt is jelentette, hogy a rendezvény a népek közötti megértést és a béke eszméjét szolgálta. Ennek a gondolatnak a jegyében mondta el a megnyitó beszédet *Fasang Árpád zeneszerző*, a Kör elnöke és vezette a műsort *Ág Tibor* jeles szlovákiai folklorista. Ez mindenki számára természetesnek tűnt: hiszen a világhírű zeneköltő és a magyar nemzeti tudat művészi alakítója a legfogékonyabb éveit töltötte Mátyusföld szívében, Galántán. Innen indult, 1905-ben, első népdalgyűjtő útjára. Ezen a tájon kötelezte el magát a magyar népi kultúrával és a népi gondolattal. Azzal a népi kultúrával, melynek a mátyusföldi magyarság egyik alkotóeleme.

Az együtteseknek *Halász Péter*, a Kör titkára köszöntö meg a műsort és adta át a vendéglátók ajándékát. (*Hajdu D. Dénes*)

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Falvak, mezővárosok az Alföldön

Amikor falvokról, mezővárosokról, szabad királyi városokról beszélünk, az Alföld viszonylatában is egy sajátos települési formáról, de nemcsak formáról, hanem egy-egy komplex települési egységről, településrendszerrel kell hogy beszéljünk. Tulajdonképpen — e tárgy kapcsán — szükséges felvetni azt a kérdést, mit értünk vagy pontosabban: mi tartozik a *településrendszer fogalmába*.

A település kialakulásában, fejlődésében több körülmény játszott közre. Mindenekelőtt szükséges hangsúlyoznunk a földrajzi táj meghatározó szerepét, mert ez alapján állapíthatók meg azok a helyi és helyzeti energiák — a településföldrajz meghatározásával élve —, amelyek az egyes települések elhelyezkedésére magyarázatot adnak. A táj, a földrajzi környezet domborzati, talaj-, éghajlati viszonyai, vízrajzi állapota határozzák meg alapvetően a település, illetve a településben élő emberek életlehetőségeit, a gazdálkodás módját, szerkezetét.

A táji keretek meghatározzák a település létjogosultságát tehát, egyben hatnak a településrendszer térben és időben történő alakulására, változásaira is. A település évszázadok folyamán fejlődött, a történeti korok társadalmi-gazdasági viszonyainak megfelelően. A település határának alacsonyabb fekvésű területe, a rét és legelő adta az állattenyésztéshez szükséges takarmányt, míg a magasabb, jó talajú térszinteken folyt a földművelés. A kevésbé hasznos teréket (pl. folyózugok) s a partosabb homokhátságokat, domb- és hegyoldalakat idővel szőlővel telepítették be. A gazdálkodók különböző nagyságú és hasznosíthatóságú földeket birtokoltak, kialakítva a *gazdaságot*, amely alkotója a településnek, településrendszernek. Tehát a porta, a telek, a határbeli földek birtoklási rendje, a mezőgazdálkodás jellege határozta meg a település arculatát.

A mezőgazdálkodás üzemszervezete alapján differenciálódik térben a település. A házas telkek, fundusok alkotják a település magját, a *belsőséget*. Ez a településgység a gazdaságok központja: ott él a *termelő*, onnan szervezi a gazdaságot, ott tárolja termelvényeit, takarmányát, jóságát is ott tartja. A település határán helyezkedtek azok a földdarabok, birtoktestek, amelyek a paraszti gazdaságok területét alkotják: a szántók, a kaszálók, a szőlők, a legelők és az erdő. A határhasználat és az üzemszervezet együttesen jellemzik és határozzák meg a településrendszert.

Hogy könnyebben történjen a gazdálkodás, a különböző hasznosítású földdarabokon épületeket emeltek, amennyiben ez megfelelt a határhasználat rendszerének, ahol meghúzódhatott az ember vagy ingó jóságát, így az állatokat is elhelyezhette. Ezek között említhetjük meg a szőlőbeli építményeket, a szántókon, réteken vagy a legelőkön létesített szállásokat, nyaralókat vagy a tanyákat. Tehát a település — a gazdálkodás szűkszerűségeinek megfelelően — térben szétágazódott, üzemszervezetileg differenciálódott, annak megfelelően, hogy milyen távol esett a határbeli föld a belsőre lévő fundustól. A gazdaságilag egységes funkciójú belsőség mellett — a határ nagyságának, és természetesen a jogi és birtokviszonyoknak megfelelően — kialakultak differenciáltabb funkciójú határbeli üzletközpontokból álló települések is. Mindezeket településrendszernek nevezzük, jelezve, hogy a gazdálkodás és üzemszervezet különböző formációval állunk szemben.

A táji adottságok mellett a *jogi, társadalmi, gazdasági viszonyok* határozták meg alapvetően a településrendszert, amely történeti koronként változott, illetve érte el fejlődésének különböző állapotait. A jogállásnak döntő jelentősége volt a településrendszer alakulásában. Pl. legkedvezőbb helyzetben a kismesek által lakott helységek voltak, szabadon birtokolhatták a portáikat, a földeket is a határban, művelési kényszer sem korlátozta őket gazdálkodásukban (pl. Pótharaszti, XVI. század). A szabad helységek jogállásához nagyon hasonlított a taksás, cenzális helységek állapota, az ott élő jobbágyok egy összegben fizették földesuruknak a jobbá-

zyi adót, s megválthatták dologi tartozásaikat is. A XVIII. századig a közvetlen földesúri fennhatóság alá tartozó helységek lakossága volt a leghátrányosabb helyzetben, bár a településrendszer alakulására a közvetlen függés kevésbé volt hátrányos. A települések belsőleg rendszerint különböző nagyságú és fekvésű fundusokat birtokolhattak, a határban is különböző nagyságú, és különböző helyeken fekvő szántókat, réteket használtak. A földesúr jóvoltából szőlőföldeket is művelés alá foghattak. Gyakran az erdő is használhatták, amire lehetőség volt a legelők esetében is. A művelési kényszer nem központi akarat eredményeként állt elő, hanem az ésszerűség, a termelés adott színvonalra határozta meg, hogy legelőváltással két vagy három nyomásban használták földjeiket a jobbágyok vagy teljesen szabadon művelték.

A településrendszerek fejlődését a *határ nagysága* is behatárolta. A kisebb falvak határát könnyebb volt nyomásokra osztani, s a lakosság igényeit is messzemenően kielégítette a közös gazdálkodás lehetősége. A nagyobb jobbágy helységek határán szükségszerűen alakult ki a közvetlenebb rendszer, még akkor is, ha közvetlen földesúri fennhatóság alá tartoztak.

A Mária Terézia úrbérrendelete (1767) nyomán hajtották végre országsszerte a jobbágytelki viszonyok szabályozását, amely hatással volt természetesen a településrendszerre is. A fundus nagyságát maximalták, akárcsak a telki illetőségnek megfelelő szántókat és rétet, valamint a közös legelő használati jogát. A kisebb falvak határát három nyomásra osztották, ahol a jobbágyok vetéskényszerben, melyet korszerűnek ítélt a központi hatalom, gazdálkodhatott. A nagy határú helységekben is a háromnyomású határhasználat kialakítására törekedtek, felszámolva a szállásokat, mezei kerteket. Az óriási távolságok miatt azonban azt nem lehetett maradéktalanul végrehajtani, szükségszerű kompromisszum jött létre a hatalom és a hagyományosan jól bevált gazdálkodás között. A kisebb birtokkal rendelkező jobbágyok a település mellett nyomásokban művelhette földjét, míg a nagyobb gazdák szállásokon, mezei kerteken, tanyákon termelhettek tovább.

A Mária Terézia-féle úrbérrendelet során megállapított jobbágytelki viszonyok alapján hajtották végre a jobbágyfelszabadítással együtt járó határrendezést és tagosítást a XIX. század közepén. A településrendszer a határhasználat és üzemszervezet átalakulásának megfelelően változott. Megszűnt a nyomásos földművelési rend, a gazdák jobbágytelki birtokukat egy tagban kapták meg, ahol minden korlátozás nélkül épülhettek ki a külső gazdasági központok, a tanyák, ott is, ahol korábban, a művelési kényszer miatt erre nem kerülhetett sor. A birtok-elkülönözés miatt választották szét egymástól a földesúr és a jobbágyok egykori legelőterületét. A volt jobbágyok — a szegényebb réteg nyomására — rendszerint végrehajtotta a legelők felosztását, szántóföldi művelésre fogását. A feltört gyepeken újabb üzemműközpontok létesültek, tovább differenciálva a településrendszert. A hagyományos településrendszerben a porta és a határbeli üzemhelyek együtt teremtették meg a paraszti gazdaság racionális működésének feltételeit. A XIX. század második felében kialakult újabb típusú tanyák határbeli szóróványt alkottak, amelyek önálló lakás- és gazdasági funkcióval rendelkeztek, elszakadva a település központjától.

A hagyományos paraszti gazdálkodás felszámolása 1959/60-ra fejeződött be. A település hagyományos funkciója megszűnt, szükségképpen a határhasználat és üzemszervezet alapvető átalakulásának megfelelően a településrendszer is.

Az Alföld településrendszeri viszonyait a táji adottságok mellett a sajátos *történeti múlt* határozta meg, amely egyedülállóvá avatja egész Európában.

A nagy magyar Alföld viszonylag tökéletes sík vidék, csupán a Duna—Tisza köze és a Nyírség homokbuckás, -hátas tájegysége a tagoltabb, magasabb térszín. A földrajzi környezet kialakításában a Duna és a Tisza folyók, valamint mellékfolyóik jeleskednek. Az Alföld középső területe a Tisza árteré volt, ahol évente végigvonult a vízár, elborítva hatalmas árterületeket. A település szükségszerűen az árvízmentes hátságokon s a folyók mentében, az árvízmentes térszinteken jött létre.

Györfly György történeti földrajzi munkája annak ellenére, hogy még csak az első kötete jelent meg, ékesen bizonyítja az Alföld sűrűbb településhálózatát az Árpád-korban. A régészeti kutatómunka feladata, hogy ezt az értékes forrásmunkát kiegészítse, feltárja mindazon templomos és templom nélküli Árpád-kori településeket, amelyek a XIII. század folyamán néptelenedtek el. Példaként említhetjük Nagykoröst is. Nagykoröson lényegesen több település létezett a XI—XII. században, mint arra az oklevelek alapján következtethetnénk. Hét, templomos település vált pusztává a XIII. században.

A XIII. században újabb települések is keletkeztek: az Alföldön a jászok és kunok ülték meg a Duna—Tisza középső, ma a Jászság és Nagyunság névvel illetett területeit.

A XIII—XIV. század elnéptelenedési folyamatai tehát elősegítették a településrendszer fejlődését. A kedvezőbb helyzetű energiájú települések megerősödtek, magukba olvasztva a környező falvacskák határát és népességét; mind területileg, mind pedig lélekszámban megnövekedtek. E folyamat akkor játszódott le, amikor még a jobbágyok intézménye csírájában formálódott. A települések, a településrendszer fejlődése viszonylag szabadon mehetett végbe. Pl. a három város közül Kecskemét — akárcsak Szeged — a XV. század elejéig szabad királyi város volt, de később, más helységekhez hasonlóan, a magánföldesúri fennhatóság sem jelentett erős függő viszonyt: a földesúr tisztartója volt jelen, aki gondoskodott az adó maradékta-

lan bevételezéséről. A birtokviszonyok, a határhasználat rendje természetes módon fejlődött hiszen földterület volt bőven, a felsőbb hatalom nem avatkozott a gazdálkodás módjába.

Az apróbb települések mellett tehát fokozatosan alakultak ki a nagyobb határu és lélekszámú települések, mezővárosok.

A XVI. század tragikus eseménye, a török hódoltság kezdete kori, majd a 15 éves háború létbizonytalansága tovább apasztotta az Alföld településállományát. Lapozzuk fel Káldy Nagy Gyulának a budai, a gyulai szandzsák 1550-es évekből származó adóösszeírásait, s meggyőződhetünk, milyen tetemes méreteket öltött a falvak elpusztasodása, és ezek többsége a későbbiek során sem váltak újra lakottá. A három város, továbbá Jászberény, Halas, Szeged, Mezőtúr, Debrecen határa a XVI—XVII. század idején vált hatalmassá. Nemcsak a belső határuk, a törzsterületük tágult ki, hanem a hosszabb-rövidebb ideig birtokolt közeli-távoli puszták is objektív feltételeket teremtettek a gazdálkodás expanziójának s természetesen a vagyonosodásnak, a mezővárosi autonómia erősödésének.

A török hódoltság korában az Alföld jelentős része, mint hódoltsági terület, mentesült a szorosabb földesúri ellenőrzés alól. Szükségképpen kellett, hogy a mezővárosi önrendelkezés mind hatékonyabbá váljon, hogy elkerüljék a mezővárosok a végpusztulást. A török hatalom sem gördített ez elé nagyobb akadályokat. Mint a hász városok példázzák, elsősorban az élelmiszer, takarmány s adó szempontjából voltak nélkülözhetetlen hadtápbázisai a töröknek. Sajátos módon, amidőn az ország végromlásba jutott, három részre darabolódott, az alföldi mezővárosok jelentős része épségben maradt, sőt, mint Debrecen vagy a Három város is példázza, társadalmi-gazdasági téren egyaránt megerősödtek.

A törökök kiűzése, majd a Rákóczi-szabadságharc bukása után befejeződtek a birtokigazolások a Neoaustica Comissió színe előtt. Hatalmas földbirtokok koncentráálódtak egy-egy új földesúr kezén. Csak említsük meg a bécsi hadiszállítóról Harruckern báró nevét, aki a Körösök völgye s a Körös—Tisza köze területét kapta meg birtokul, vagy a Károlyi grófokat, akik nemcsak Szatmárban, de az Alföld közepén, így Kecskeméten, Csongrádon, Szentesen is birtokosok lehettek.

A XVIII. század derekán a birtokviszonyok alapján igen differenciált képet mutatott az Alföld. Egy-egy stabil pontot jelentettek a szabad királyi városok: Debrecen, Szeged, Szabadka, ahol a településrendszer fejlődése nem szorult akadályok közé. Tekintélyes területre terjedt ki a szabadalmas, kiváltságos népesség a hajdúk és a jászkunok lakta vidéken. Az Alföldön a cenzuális helységek is számottevő csoportot alkottak, melyek közül legtípusosabb, többek között, Kecskemét és Nagykőrös: a földesurak magánbirtokot nem tudtak kiépíteni, a mezővárosi civis társadalom egy összegben fizette ki úrbéri járandóságait. Állapotuk a szabad királyi városaik és a közvetlen földesúri függőségben élők között jelölhető ki. Tekintélyes számot alkottak a földesúri fennhatóság alatt élő kisebb helységek s nagyobb mezővárosok. Ezek az 1767. évi úrbéri rendelet, majd a földesúri megváltkozás során osztozkodni voltak kénytelenek a határbeli földeken a földesúrral, aki majorságot rendezett be, mint pl. a békési Gyoma vagy Cegléd esete is bizonyítja, akárcsak a kisebb mezővárosok, illetve falvak, közöttük Alberti.

Az Alföld jellegzetes településrendszer-típusai a XVIII. század folyamán alakultak ki, fejlődésüket — mint említettem — alapvetően a határnagyság s a lakosság jogállása határozta meg. Ezek figyelembevételével elkülönítve kell szólnunk a kis határu s a nagy területű településekről.

A *kis határu falvak településrendszere* a legegyszerűbb, főként az újraterelített falvak esetében. Például Vecsés, Taksony településközpontját mérnökök tervezték, szabályos utcahálózat-al. Az úrbérendelethez megfelelő nagyságú *porta* volt a paraszti gazdaság teljes központja: lakó- és gazdasági funkcióval. A határt a XVIII. század végén három nyomásra osztották, s ott a faluból kijárva gazdálkodtak a jobbágycok.

A falvak jelentős hányada — azok, amelyek nem pusztultak el teljes egészében — ennél differenciáltabb képet nyújtott. A XVIII. század harmadik harmadáig nem is avatkozott a földbirtokos a jobbágyság települési viszonyaiba, ez csupán 1767 után következett be. Így természetes módon alakult ki a belsőség, hatalmas alapterülettel. Részben a földrajzi fekvéssel vagy a szükségszerű védelmi ösztönrel, de gazdasági okokkal is magyarázható a falvak belsőségének megosztódása: a gazdasági udvar elkülönülése a lakóháztól, a falu szélére kerülése. Sajátos Töszeg esete, ahol a Tisza árteréből kiemelkedő hátság, a templom körül tömörültek a lakóházak s a gazdasági terek, az aklok egy másik árvízmentes térszinten sorakoztak. Hasonló okokkal magyarázhatjuk pl. a Duna mentében fekvő falvak kétbelsőségét, Szigetszentmiklóstól kezdve egészen Tassig. Hogy a belsőség térbeli funkcionális tagolódása mennyire az ésszerű gazdálkodásnak megfelelő volt, Alberti példája is bizonyítja. A XVIII. század végi úrbérendezés után látott a település rendszabályozásához Almási gróf, aki — a korábbi állapothoz hasonlóan — a lakóházaktól távolabb jelölte ki az aklok helyét, vagy ahogyan nevezték „horthi calcatorii”. azaz *nyomáskerteket*. Szükséges hangsúlyoznunk, hogy a XVIII. század végén a rendezett falvak s a korszerűnek ítélt nyomásos gazdálkodás megvalósítása volt a célkitűzés. A jobbágyság a nyomásokra osztott határon fekvő földjeit művelte, közösen, ahogyan a vetésforgó megkívánta, a terményt, takarmány pedig betakarította a szérűskertbe, nyomás-

kertbe, ahol befejezték a munkákat, s a jászágót is ott tartották. Minden bizonyos az úrbéri haszonvételek beszolgáltatásának is ez a településrendszer-típus felelt meg a legjobban.

Az említett falvak döntő többsége — Alberti mellett többek között Pilis is — egy-egy földesúri fennhatóság alá tartozott. Ott azonban, ahol több közbirtokos osztozkodott néhány jobbágYTELEK felett, szükségszerűen nem következett be a településrendszer funkcionális tagolódása. Szép példa erre Irsa esete. A kúriális nemesek szép portákon építették fel lakóházaikat, töredék telkes jobbágyaik pedig fundusukon rendezték be a gazdaságuk központját, nem különültek el a gazdasági udvarok térben a lakóháztól.

A nagyobb határu helységek településrendszeri viszonyainak feltárásához szükséges figyelembe venni a sajátos történeti múltat. A XIII. században már nagyobb határral rendelkező helységek településrendszere — feltételezhetően — azonosságot mutat a XVII. században ismert formációval. A szabad birtoklási s határhasználati rendnek megfelelően jöttek létre a határbeli üzemhelyek, a mezei kertek, amelyek elsődlegesen a szántóművelés és takarmánytermesztés helyei voltak, de a pusztákon az állattartás igényeit is szolgálták, mint bizonyítják Nagykörös esetében a *nyaraló, szállás* elnevezések. Tehát a törzshatáron s külső pusztákon ez a mezei kertes településrendszer alakult ki.

A belsőségnek erődítményszerepe is volt. A házak halmazosan álltak a templom körül. Az egész belsőséget *árok, garágya* vette körül. A védelem-jelleg talán Hajdúbosszörmény esetében a legeggyértelműbb: csegei Vass György írja le naplójában, hogyan vették be Wesselényi hadai 1681-ben az erődített várost, s a huszárvárat. Az árkon kívül, az *akolkerteken* voltak az istálló, színek, ott tartották a jászágót is. A tágas határon, a szántókon létesültek a *mezei kertek*, ahol főként takarmányt, s jászágót tartottak. A mezei kertek előfordulására a XVI. század közepéről ismerünk forrásadatokat, s mivel kisebb falvak határán is voltak (ezt még a XVIII. század végén is bizonyíthatjuk Alpár és Kecse esetében), megerősíti azt a véleményünket, hogy „eredeti” települési formáció a mezei kertes településrendszer.

A XVIII. század végén következett be a nagyobb határu helységek településrendszerének differenciálódása. A szabad királyi városok megőrizték korábbi állapotukat. A cenzuális mezővárosok egy része is hasonlóképpen, mint Kecskemét és Nagykörös. A nagyobb földesúri birtokokos uralma alá tartozó mezővárosok Mária Terézia 1767. évi úrbérrendeletéig tarthattak meg csupán eredeti településrendszerüket. A XVIII. század végén határ- és belsőségregulációkkal átalakították a településképet: a telkes jobbágyság telki földjét egy tagban kapta meg az újrámért határon, míg a kisebb birtokkal rendelkező a települési maghoz közel eső három nyomásra osztott földeken gazdálkodhattak. E településrendszer legszebb típusai a Körös-völgyben találhatók meg: Szarvas, Endrőd, Gyoma, Mezőberény, Békéscsaba, de Szentes is hasonló. Cegléd — bár településrendszere azonos volt a másik két várossal — az 1786-ban végrehajtott (1828-ban befejezett) reguláció során testületi földesuruk a körös-völgyeikhez hasonló módon alakította át, azzal a különbséggel, hogy itt a fertályos jobbágyság mellett *akollal* is rendelkezettek, de a tanyás jobbágyság nem birtokolhattak aklokot, csupán lakóházakat a mezőváros központjában.

A kisebb területű, de nagy mezővárosnak mondható Abonyban ez a kettősség nem állhatott fenn. A korábbi *mezei kertes* határt a XVIII. században nyomásokra tagolták, s megszüntették a szabad, kőtetlen gazdálkodást.

Sajátos képet mutatnak a szabadalmas vidékek településrendszerei. A Hajdúságban pl. egészen a XIX. század közepi tagosításig és legelőfelosztásig három nyomásra osztott határon művelhették földjeiket a szabad hajdúk. A határbeli üzemhelyek híján a belső magtól elkülönülő aklok, akolkertek töltötték be a nélkülözhetetlen gazdasági funkciót: ott tartották a jászágót, ott nyomtattak, tárolták a takarmányt, a gabonát is. A távoli legelőkön, pusztákon tartották a heverő jászágót, az ideiglenes jellegű szállásokon verve össze őket zord télidőben.

A hajdúságihoz hasonló képet mutat a Jászság. A települések belső, törzshatárát három nyomásra osztották fel, szükségszerűen osztódott meg a belsőség házas potára és akolkertre. A távoli — Duna—Tisza közére eső — pusztákon tartották a tekintélyes számú jászágót szállásokon, nyaralókon és telelőkon.

A Nagy- és Kiskunság rokon vonást mutat: a redemptio határozta meg döntően a településrendszert. A megváltott földeket egy tagban kapták meg pl. a nagykunok, s a határban szállást-tanyát építhettek ki földjükön. Szükségképpen a belső településközpont térbeli tagolódása itt nem következett be. A Kiskunság állapota egy kicsit eltér ettől a képtől. Itt is a redemptio határozta ugyan meg a településrendszert, azonban a mezővárosok kontinuitásából eredően — az eredeti mezei kertes határ maradt fenn. Eltér ettől Kiskunfélegyháza, amely telepítettsége következtében a Nagykunsághoz hasonlít inkább. Halas és Kecskemét kevésbé különbözik egymástól: a tágas pusztákon, mezei kerteken történő gazdálkodás nem tette szükségessé a kétbélteküségét. Más kiskun helyek — mint pl. Szabadszállás — Nagykörösökhöz hasonló településrendszerűek, kétbélteküségűek és mezei kertes határuk révén.

A XIX. század közepén végrehajtott határrendezések a jobbágytelki viszonyok felszámolása következtében az Alföld településrendszerében lényeges változást hoztak: a településrendszer-típusok közti különbségek jórészt eltűntek: kialakult egységesen a tanyás határ, amelyet — a kisebb helységek esetében — a legelőfelosztással növekedett szántóterület is elősegített.

A recens néprajzkutatás a XIX. század második felében kialakult településrendszerei viszonyokat ismerheti meg, s vizsgálhatja fejlődését a századunk közepén bekövetkezett változásokig. Az utóbbi 20—30 esztendő változásait kutatva, a településszociológia nemcsak a paraszti társadalom széthullását dokumentálhatja, hanem a falvak, egykori mezővárosok szerepkörének átalakulását, a fejlődés újabb irányultságait is keresheti, s kijelölheti a haladás szükséges irányát. E munkában a településföldrajz is hatékony támogatást nyújthat.

Falvak, mezővárosok, tanyák címmel 1974-ben konferenciát tartottak Szolnokon. Az egyik hozzászólásában Benda Kálmán — elismerve a tanácskozási eredményeket — kifogásolta a témák heterogenitását. Feltette azt a kérdést, miért falu a falu, város a város, s miért illeszthető a „mező” jelző a város elé. Számos publikáció látott napvilágot az utóbbi esztendőkből, több a tanyásodás kérdésével is foglalkozott, azonban csak kevés tűzte ki célul azt, hogy történetileg átfogóan vizsgálja a településrendszereket: falvakat, mezővárosokat, városokat. A kérdés komplex vizsgálata szükséges ahhoz, hogy a települések fejlődését történetileg, gazdasági-társadalmi viszonyok szempontjából egyaránt reálisan megragadhassuk.

A különböző tudománysszakok jelentős eredményeket értek el, amelyek együtt nemcsak új szempontok alapján világíthatják meg a település problematikáját, hanem tényeket is felsorakoztathatnak. Ezért is kerülhetett 1985 tavaszán Nagykorörsön sor arra a tanácskozásra, amely interdiszciplinárisan kívánta vizsgálni az Alföld településrendszereit.

Az első szekcióülés keretében hangoztak el a régészeti előadások (Madaras László, Kovács Júlia, Mesterházy Károly s mások). Elsősorban az Árpád-kor, a XIV—XVI. század ismeretéhez, összegezéséhez járultak hozzá, annak a kornak a településrendszeréhez, amelyet írott források nem tárhatnak fel. Utalni kell Selmecei László kiváló eredményeire, amelyeket a nagykunsági és jászági ásatásai során ért el. Vagy Pálóczi Horváth András munkájára, aki a XVII. században elpusztult Szentkirály feltárását végezte el, úgyszintén Módy György hajdú-sági kutatásaira.

A történelmi szekcióban szólaltak meg azok a kutatók, akik a régészeti adatokat írott forrásanyag feltárásával és elemzésével hitelesítik, mint tette ezt Györfy György is. A történészek világitották meg azon problémaköröket, amelyek a jogi, birtokjogi kérdésekben, a települések szerveződésében jellemzik az Alföldet (Kubinyi András, Hegyi Klára, Péter Katalin, Szakály Ferenc, Benda Kálmán). A XVIII—XIX. század kérdéseinek vizsgálatában már az agrártörténelmi kutatás is számottevő eredményeket ért el, s mutathat fel (Rácz István, Orosz István, Fűr Lajos).

A néprajzi szekció vizsgálata a településrendszerek megosztásának kérdését, az Alföld településrendszer-típusait, annak egységét, Európa más, hasonló ökológiai feltételekkel rendelkező tájaira egybevetve (Barabás Jenő, Szabó László, Novák László, Hoffman Tamás s mások).

A negyedik szekció a településszociológiáé, az ötödik pedig a településökológiáé volt. Hogyan alakultak megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok között a helyi és helyzeti energiák az Alföldön, milyen sors köszöntött rá a településekre, milyen mozgatóerők s hogyan hatnak a fejlődés irányzataira (Romány Pál, Kulcsár Kálmán, Csatári Bálint, Móra László, Simó Tibor, Tóth József, Dövényi Zoltán, Boros Ferenc, S. Hegedűs László, Markolt László s mások).²

Dr. Novák László

¹Elhangzott 1984 márciusában a TIT Néprajzi Választmányának ülésén.

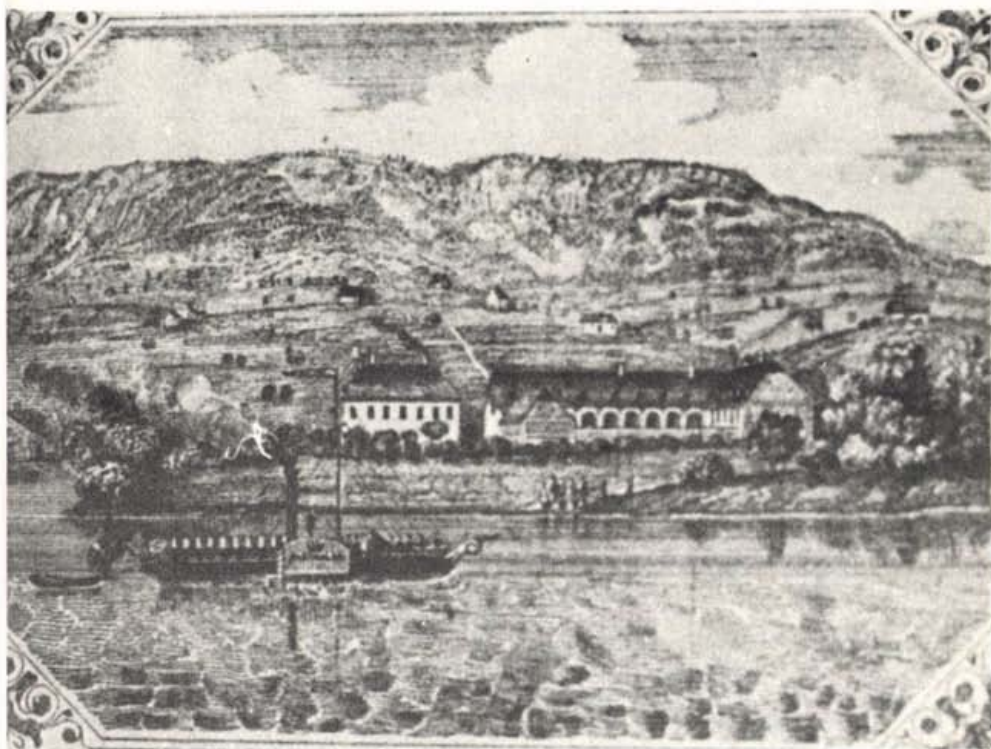
²A konferencia anyaga tanulmánykötet formájában megjelenik 1986-ban.

Munkásmozgalmi és Ipartörténelmi Múzeum Tatabányán. 1985. október 1—2-án tartotta országos szakmai értekezletét Tatabányán a történészek és muzeológusok köre. Az értekezlet alkalom volt arra is, hogy a tatabányai Közművelődés Háza egyik szárnyában megnyíljen a Munkásmozgalmi és Ipartörténelmi Múzeum. Az állandó kiállítást Radics Katalin, az MSZMP KB tudományos, közoktatási és kulturális osztályának vezetője nyitotta meg. Az igényes kiállítás a kronologikus összeállításon szemléletformálóan, széles kapcsolódással mutatja be a Komárom megyei gazdaság- és iparfejlődést. Súlyt helyez a megyében meghatározó bányászatra is, amelynek sok tárgyi emléke most kerül először a nyilvánosság elé. A szakmai konferencián több múzeumi témát is megtárgyaltak. (Gedai István: A múzeumi numizmatikai gyűjtemények helyzete, gyűjtési lehetőségei és a gyűjtés további irányai; Gergely Ernő: A magyarországi bányamoszalmak kutatásának helyzete és feladatai; Kiss László: A történelmi muzeológia és a műszaki muzeológia közös feladatai; Fűrészné Molnár Anikó: A Komárom megyei bányászattörténelmi kutatómunka tapasztalatai; Molnár László: A magyarországi bányászattörténelmi kutatómunka tapasztalatai; Svirček Ferenc: A Nógrád megyei komplex bányászattörténelmi kutatómunka tapasztalatai; Temesvári Ferenc: A múzeumi fegyvergyűjtemények helyzete, gyűjtési lehetőségei és a gyűjtés további irányai.) (Krisztián Béla)

Hajózási ünnepség áldozattal

A Balatonra életet, mozgást hozó első gőzhajó, a költő Kisfaludy Sándorról, a balatonfüredi magyar játékszín létrehozójáról elnevezett volt, és új lendületet adott az addig Kossuth Lajostól Holt-tengernek mondott Balatonnak, s elindította az idegenforgalmat a tó körül. Értethető, hogy a költők egymás után jelentették meg verseiket, amelyekben dicsérték a lánglelkű alkotót, a legnagyobb magyart: Széchenyi Istvánt és az általa megvalósított nemzeti büszkeséget, a Balaton első gőzhajóját.

Minderről annyit irtak már, hogy e hírek, adatok több kötetre rúgnának. Részletesen ismerjük a hajó létrehozásának minden mozzanatát, a hajótest, a gépek megrendelésének, leszállításának, összerakásának történetét és azt is, hogyan indult meg első próbaútjára Széchenyi születésnapján, 1846. szeptember 21-én, tomboló lelkesedés közepette. Széchenyi ugyan az első próbaútra csak a legszűkebb környezetét, barátait és a hajó építésében részt vett szak-

A Kisfaludy gőzhajó első hiteles ábrázolása 1847-ből

embereket hívta meg, nehogy ha valami baj mutatkozna az elindulásnál, a hajó nem menne úgy, amint tervezték, akkor a részvényesek elkedvetlenedjenek és ne folyjon be a pénz, ami neki mindig a legnagyobb gondot jelentette. A környék népét azonban nem lehetett megakadályozni abban, hogy százan és százan ne tolongjanak a parton, ahol akkor még nem lebegtek a zászlók, még nem díszítették lombfűzerekkel a hajóhidat, mint később az október 18—21. közötti, már népes közönség részvételével végrehajtott első tó körüli hajózáson.

A hajósok — és ezt számtalan történet bizonyítja — babonás emberek, akik egy-egy, általában rossz jelnek tartott esemény bekövetkezésekor el sem indulnak a hajójukkal, amíg csak kedvezőbb jelek nem mutatkoznak. Ilyen volt a hajó első kapitánya, a holland származású Haetjens kapitány, de a többiek is, a gépész, a fűtő, a kormányos, a matrózok, akik a kapitány tört magyarsággal elmondott meséiből értesültek a tengeri hajók rémes történeteiről. Ilyen pl.: hogyha baleset történik a hajó vízre eresztésénél, az végigkíséri a hajót egész életén. Nos, ilyen történt a Kisfaludynál is, csak eddig nem került elő a hajóról szóló újsághírekben, lajstromokban, valahogyan sikerült elfeledtetni szomorú esetét.

Úgy szereztém róla tudomást, hogy Eöry Miklós csopaki barátom felhívta a figyelmet arra, hogy a paloznaki halotti anyakönyvben — amikor elődeit kutatta — 1846-ból egy érdekes bejegyzésre lett figyelmes. Kimentem Paloznakra és a rk. plébánia halotti anyakönyvében a következő szó szerinti bejegyzést láttam.¹ „1846. szeptember 21-dikén meghalt Varga Éva Tóth János özvegye kath. vallású, 57 éves Füred.” A halál oka: „Balatoni 1-ső gőzös e napon eresztetvén, mozsarak durrogási közt vízre, egy el szakadt mozsár darabja által, mely 135 lépés távolságra egy velejébe hatolt, lett halál áldozatjává.”

Úgy képezem, amikor az özvegyasszony elvágódott, a közelében állók rögtön hívták a megyei fürdőbiztost, aki mindig egy szolgabíró volt, és az — nehogy riadalmat keltsen — azonnal elvitette a holttestet annak házába, ahol felravatalozták. A hajó közben már úszott a vízen, senki sem mert erről jelentést tenni, sőt bizonyos vagyok abban is, megtiltották, hogy erről Széchenyi István és a hajó kapitánya értesüljön. Széchenyit nem azért, mintha babonás lett volna, hanem, hogy el ne kedvetlenítse ez a szomorú esemény a további munkától; a kapitányt pedig, nehogy rossz, baljóslatú jelet lásson a halálesetben. Az újságok nem adtak hírt felőle, feljegyzések nem tartalmazzák az akkori időből, hogy bizony rossz előjel között indult el az első hajó. Szerencse, hogy még véletlenül sem vált be a rossz előjel, és a hajó egészen haláláig, amíg csak darabokra nem vágták, élt és ment, hozzájárulva a balatoni idegenforgalom kifejlesztéséhez.

Tóth János özvegyének sírját hiába kerestem a füredi temetőben, régen eltűnhetett az, mind sok másé, és csak az anyakönyv sorai őrzik a balatoni gőzhajózás első áldozatának emlékét.

Zákonyi Ferenc

¹A haláleset bejegyzése a paloznaki (Veszprém megye) róm. kat. egyházközség anyakönyvei 2. kötetének 366. oldalán olvasható.

Egy Sopron környéki község, Nagylózs

Nagylózs Soprontól délkeletre 22 km-re fekszik az Ikva völgyében, amely kb. Kópházánál kezdődik és Nagylózs felé fokozatosan tágul ki. Neve írásos formában a XIII. században jelent meg először, bár már a XI. században is lakhattak itt a honfoglalók leszármazottai. Erre utal Tomek Odön is a Történelmi helyek és épületek című munkájában. Úgy véli, hogy a temetőben levő Szent István-kápolna — a nagylózsiaiak így hívják — alapjait Szent László király uralkodása (1077—1095) idején rakták le. Feld István művészettörténész, aki a kápolna feltárását és rekonstrukcióját vezette, így ír: „A templom korát közelebről nem tudjuk meghatározni. A vidék településtörténete még nem tisztázott eléggé, így csak annyi bizonyos, hogy a templom 1083., azaz István király szentté avatása után keletkezett, mivel az ő tiszteletére emelték.” A kápolna felmenő falai teljes egészében kis, szabálytalan kőlapokból, ún. halszállkakötéses technikával készültek, s a szakemberek ismeretei szerint hazánkban az egyetlen román kori templom, amelyet teljes egészében ilyen falazással építettek. „Maga a templom forma — folytatja

Feld — a XIII. század végéig igen kedvelt volt, így pontosabb korhatározásra nem alkalmas. A halszállás falazástechnika szórványos alkalmazása elsősorban olyan épületekben figyelhető meg, melyeket a kutatás a XI—XII. századra, legkésőbb a XIII. század első harmadára helyez. Valószínű tehát, hogy a templom még a XIII. század közepe előtt felépült." Drinóczy György, csornai premontrei tanulmánya, „Böngészés Sopron Megye ismeretéhez”, arról beszél, hogy Lózsáról már 1264-ből van emlék, amikor a győri káptalan IV. Béla királyt értesítette, hogy a káptalan kiküldötte, Jakab kanonok és Roland nádor embere körüljárták a három család földjét, „s azt a szomszéd határoktul, jelesen Loosont is, halmokkal elkülönítették”. A Hazai Okmánytár I. kötetében (Győr, 1865.) találkozunk az 1273-as lozsi-peresztegi csata leírásával — ekkor támadta meg a cseh király a magyar határvidéket —, ahol Pécz Benedek, aki előzőleg már Győr alatt sok kellemetlenséget okozott a cseheknek, „...egy Lozs nevezetű helységben... félretéve a halálfélelmet, maga elé tartott hajítódárdával megtámadta a szembejövő ellenséget, egy katonát dárdaütéssel a többiek szeme láttára megölt, azonkívül még egy másik katonát is. Tudniillik ebben a küzdelemben győzte le az olmtúzi püspök hadnagyát”.

Igy a falu keltezési évét nehéz határozott évszámmal megjelölni. Az biztos, hogy az első okleveles említés korántsem azonos a község keletkezési idejével. Már korábban is létezett itt művelt birtok vagy név nélküli kis település.

Nagylozs neve az oklevelekben több változatban fordul elő. 1273-ban „in quodam loco Lus vocato” (egy Lozs nevű helységben), 1277-ben „Castrum Loos”, 1350-ben „possessio Lus”, 1368-ban „Lwus”, 1377-ben „Los, Loos” szerepel. A Loos alak megmarad 1906-ig, amikor a község hivatalosan is felvette a Nagylozs nevet. (1430-tól a lozsi uraság tartozéka „predium Kis-loos”.)

Lózs a XIII. században „castrum” (erődítmény), az 1300-as évekből származó oklevelek „possessio”-nak, azaz falunak nevezik. 1431-től „oppidum” (mezőváros) 1871-ig. Az 1871. XVIII. törvénycikk szerint a városok és falvak, bármennyire is különböznek jellemükre és természetükre, fogalmilag egyaránt községek. Az 1886. XXII. tc. a községeket három csoportra osztja: a) rendezett tanáccsal bíró város, b) nagy- és c) kisközség. Lózsot — minthogy nem tudta vállalni az önálló jegyzőtartás költségeit — a kisközségek közé sorolták. A Magyar Népköztársaság Alkotmányának — amelyet az országgyűlés 1949. aug. 20-án emelt törvényerőre — V. fejezete szerint „Az államhatalom helyi szervei a megyei tanács, a járási tanács, a városi tanács, a községi tanács, a város kerületi tanácsa.” Ettől kezdve Nagylozs önálló tanácsú község 1982-ig, amikor mint társközség a nagycenki nagyközségi tanácshoz kapcsolódott.

Lózs soproni várföld volt, amelyet hét háztelekkel IV. László király 1276-ban a Lózsi család egyik tagjának, Belednek adott. Az a család 1437-ig, a Viczayak 1870-ig, a Sólymossyak pedig 1945-ig voltak a helység urai.

Érdekes a község településének kialakulása. Első nagyobb települési nyomok — amelyeket az irodalom is jelez — a római korból valók. A későbbiek a népvándorlás idejére esnek. Már ekkor is az egykori kastély helye volt a helység legmagasabb pontja, ahová valamelyik néptörzs kisebb földvárát emelt, hogy jó kilátása legyen a Fertő felől közeledő ellenség kikémlésére. Ezt az erődítményt későbbben az avarok is és a németek is hasonló célra használták. Ennek maradványai — roppant vastagságú, bonyolult beosztású és erődítésszerű falak, részben római kori, részben különféle bélyegzetű, anyagú, alakú téglákból, továbbá barbár sírok — 1880-ban, a kastély átépitésekor kerültek elő.

A honfoglaló magyarok viszont nem ekörül verték le sátraikat, hanem a Szajkon, a „folyó mellett, ahol elegendő legelő és víz volt”. Az 1893. évi Canonica Visitatio is úgy említi, hogy „Loos legrégebbi része az a 12 ház, amit Szajknak neveznek”.

Zsigmond király 1431-ben Lozsi Gáspárnak Lózs nevű birtokán vásárjogot — ami a helység akkori tekintélyét is jelzi — adományozott, amely — mivel földesúri volt — az 56.000/1948. K. Sz. M. rendelet alapján szűnt meg.

A vásártér a várkastély alatt — amely a földesúr átépített kúriája volt — terült el. A kirakodóvásárok helye végig itt maradt, az állatvásárokat viszont a helység déli peremére helyezték ki.

Az 1400-as évektől számíthatjuk a helység intenzívebb fejlődésének kezdetét. Nevekről ítélve (Csapodi, Erdélyi, Kéri, Sitkei) ekkor több vidéki telepedett itt le, ami minden bizonnyal a lozsi promontóriumon, azaz „hegyen” kialakuló nagyobb arányú szőlőkultúra fellendítésével kapcsolatos. Ösztönzőleg hatott a szőlőművelés ekkori térhódítására az a tény is, hogy már ebben a században kialakult — a földesúri tulajdonjog fennmaradása mellett — a szőlőbirtok adásvétele, így a nemes, a jobbágy, sőt a városi polgár lakóhelyén kívül is vehetett szőlőföldet. 1447-ben a soproni Keslaib András 2 akó borral adózott lozsi szőlője után. A Lozsi család egyik sarja 1410 körül szőlőt adományozott a csornai premontrei prépostságnak, aki jobbágyokat is hozott ide. Ugyanebben a korban már szőlőtulajdonosként szerepelnek Lózsón a Kani-zsaiak is, akikről a szőlő a XVI. században — amikor a szőlőtermesztés még erőteljesebben fejlődött — a Nádasdyakra szállt át. 1548-ban Nádasdy Tamás 12 lozsi jobbágyot szöktetett el kövesdi telkeire. Ennek megtorlásaként a Viczayak még ugyanebben az évben a Nádasdyak rábaközi birtokairól 6 portát kitevő jobbágy lakosságot költöztettek ide.

Az 1550-es években újabb fejlődési szakasz kezdődik, ami a majorgazdálkodás beindulásá-

nak tudható be. A porták számának növekedéséről, új házak építéséről, az elhagyott telkekről az adótisztai összeírások az alábbi képet adják: 1549: porta (1 porta — 6 ház) 11; 1552: porta 11 elhagyott telek 6; új ház 2; 1554: porta 14, új ház 9, 1559: porta 14, új ház 1, 1564: porta 15 kiégett telek 4, új ház 3; 1570: porta 16; 1619: porta 17.

1588-ban a jobbágyportákon kívül két nemesi kúriát, egy várkastélyt s négy zsellérházra rendelkező evangélikus lelkészséget írtak össze. Lózsot a történetírók a XVI—XVII. században Sopron megye legnagyobb települései közé sorolják. Ezt látszik igazolni Maróthy Mihály ne mesember levele 1598-ból, amikor a lózsiai számára a csepregi evangélikus senior lelkész „egy jó tudományú” papot kért azzal az indoklással, hogy „városunkat sok fő emberek is járlák”. Itt arra céltott, hogy 1595-ben megyegyűlést is tartottak itt. De megyegyűlési hely volt még 1663-ban és 1668-ban is. 1630 körül egyházi kisgyűlést és lelkipásztor-avatást is rendeztek Lózson.

A helybeli és letelepülő jobbágyok nem a Szajkon, hanem a várkastélytól észak és dél felé kezdtek építeni. Így alakult ki egy hosszú utcasor, a Felszeg és az Alszeg. Az ekkor létesített szalagtelkes telekrend mind a mai napig jellemzi ezt a települést. A majorsági gazdálkodás beindulásával az uraság zsellérei számára a házak folyamatosan az Újvárosban — Szajk folytatása keleti irányban —, a major tartozékai a várkastély mögött, az egyház zselléreiének házai pedig a vásártérről nyugat felé, a Pap utcában (később Papköz) a prédikátori ház körletében épültek fel. Ez a ház egy XVII. század eleji jegyzőkönyv szerint „nem a többi ház rendiben épült, hanem magános helyen Rác János háza végén”. Ennek „fundus”-án volt az iskola és az oskolamester egy szobából álló lakása is. A plébánia épülete ma is ezen a helyen áll. A Pap utca folytatása a Gyepszer, ahol — a régiek úgy vélik — a török elől „futhottak” emeltek először az 1590-es években „apró zalma Házacsákát” (egy helyiségből álló viskó), vagy „kis föld kuttyák” (kunyhó).

Így a helység központja a várkastély lett, amely az Árpád-kori oklevelekben várként (castrum) szerepel. Évszázadok folyamán többször építették és alakították át. 1786-ban azt írják róla, hogy „ez az egyemeletes kastély gyönyörű”. A Solymossy család 1880-ban lebontatta és újjávarázsoltta. A földszinti helyiségek újból bolthajtással készültek, az emeleti termeket viszont magasra vették. Az ion oszlopos hatalmas előcsarnokot Rubens és Hamilton képeinek másolataival díszítették. 1951-től szociális otthon.

Ugyancsak itt a központban — a várkastély alatt — építették fel a plébániatemplomot a XV. század utolsó évtizedeiben. 1713-ban barokk módra átépítették. Neoromán homlokzatú tornyát 1865-ben alakították ki. Háromszakaszos hajója barokk, műemlék.

Az iskolai tanítás megkezdésének pontos idejét nem tudjuk. Minden valószínűség szerint a nagyszombati zsinat (1561) után indult. Itt az ország primása, Oláh Miklós annak a kívánságának adott hangot, hogy lehetőleg minden plébániának legyen iskolamestere, kinek megélhetéséről az illetékes helyiségek gondoskodjanak. Az viszont biztos, hogy itt tanult meg írni, olvasni, számolni Loosy Imre, a LIV. esztergomi érsek, aki 1580-ban Lózsán született. 1598-ban Maróthy Mihály engedélyt kért a csepregi senior lelkészől, hogy „az itt való Schola Mester hadd olvassa az mi gyülekezetünkben Vasárnap az Postillát”. Az iskola jelenlegi helyén a templom szomszédságában — többszöri helyváltoztatás után — 1912. szeptember 1-én nyitotta meg kapuit.

A helység peremére — a kivezető út négy torkolatánál — még a XVII. században szobrokat, fakeresztet állítottak, illetve kovácsműhelyt építettek (napjainkban is léteznek), ami egyrészt a lakott helység végét jelezte, másrészt pedig ezeken túl saját birtokán a földesúr nem engedélyezett építkezéseket jobbágjai és zsellérei számára. A Pinnye felé (észak) vezető út mellett áll az „Ecce homo” szobor. Pillére hosszú, körívesen zárt mezők, elől irástábla kerubfejjel és az 1650-es évszámmal, töviskoszorús Krisztus jól mintázott alakja. A kövesdi út (kelet) mellett áll a Pieta, dísztelen durva talapzaton. Erősen átmeszelt és rongált állapotban van. A XVII. század végéről való a Nagyerdő felé (dél) eső hatalmas fakereszt. A kovácsműhely az ebergőci út (nyugat) mellett épült. Ezt, amint Sopron környékén szokásban volt, a falu végén, a paplakás közelében rendezték be.

A belső terület említésre méltó növelésére a földesúr sokáig nem adott lehetőséget. A Viczayak 1669-ben székhelyüket a Győr megyei Hédervárra tették át, és ezzel Lózs fejlődésének üteme annyira lelassult, hogy a XVIII. században több dokumentumban már „faluserű kisváros”-ként szerepel. Lózs ekkori életét legalábbában Révai Miklós, a legnagyobb magyar nyelv-tudósok egyike, aki 1782-ben Viczay II. Mihálytól házitanítóként működött, festette meg: „Már negyedik napja, hogy a lozsi csöndes életet kezdem élvezni. Oly nyugalmas itt minden, hogy mintegy a mennyországhoz hasonlít.”

A helység településének további terjeszkedésére először az 1920. évi földreform (XXXVI. t.c.), majd az uraság által az újvárosi kertek felett 1940-ben házhelyek céljára leadott 40 hold területen teremtettek építkezési alkalmat. A házhelyeket, amelyeket elsősorban a „más háznál lakó” volt agrárproletárok, nagy családok gyermekei, majd a szűk udvarú, rozszant állapotban lévő volt jobbágy- és zsellérházak lebontásával egykori tulajdonosaik kaptak, a községet övező területből hasították ki. Nemcsak a régi utcasorok növekedtek meg, hanem új utcák is — előbb a Hunyadi, majd a Petőfi — kialakultak. A régi utcaneveket megváltoztatták. A Fel-

Az 1982-ben felújított temetői kápolna.

szeget Kossuth Lajos, az Alszeget Zrinyi, az Újvárost Vörösmarty, a Papközt és a Gyepszert Arany János és Rákóczi utcára keresztelték át. A község belterülete, amely 1767-ben 112 4/8 hold volt (1100 □-örelle számolva) 1967-re 156 holdra (holdanként 1600 □-öl) növekedett.

A major területén 1785-ben még csak két épület állott. Beépítése csak ezután indult meg és fokozatosan alakult ki az alábbi helyiségekkel: cselédlakások, bognár-, kovács-, szíjjártó műhely, présház, raktár, nagypajta, magtár, gépszín, birkaakol, ökör-, gulya-, tehén- és göbolyistállók, cselédek részére tehénistálló — ebből később gazdasági iroda lett — és sertésólak, vilány- és vitzartályházak, az épületek mögött pedig a pajtáskert (gabonáskert).

A volt major 1959 februárjában — amikor a nagylózsi termőterület is szocialista tulajdonba került — a Búzakalász Termelőszövetkezet központja lett. 1969. augusztus 5-én a Nagylózsi Búzakalász, a Sopronkövesdi Béke, a Röjtökmuzsaji Jövendők és az Ebergöci Új barázda Termelőszövetkezet egyesültek Szamuely Tibor Mezőgazdasági Termelőszövetkezet néven Nagylózsi központtal.

A régi paraszti házakat, amelyeknek hagyományos és döntő többségű típusa egyszerű soros

Források: *Edmund Tomek*: Historische Orte und Bauten in Comitate. Sopron, 1902. — Böngezet Sopron megye ismertetéséhez. *Drinóczy György* csornai kanonok által. 1830—1847. Győr-Sopron Megyei Levéltár, 2. sz. — *Feld István*: A nagylózsi temetőkápolna építéstörténete. Soproni Szemle, 1981. IV. 4. — *Hazai Okmánytár*. I. kötet. Győr, 1865. — *Mikó Sándor*: A lózsi-peresztegi csata. Soproni Szemle, 1961. — *Nagy Imre*: Sopron vármegye története, I. kötet. Sopron, 1889. — *Payr Sándor*: A dunántúli evangélikus egyházkerület története, I. k. Sopron, 1924. — Révai nevelő Loóson, *Csaplár Benedektől*. Figyelő, 1882. — Portaösszeírások. E. 158. Sopron, Rakszám A. 2659. Tom. XXXVIII. Országos Levéltár. — *Khuen-Héderváry család levéltára*, OL. P. 427. d. — *Acta iuridica magnatum*. Viczay. Tom. 3. GySmL. 2. sz. — A nagylózsi körjegyzőség iratai: c. Közig. külön kezelt csomók GySmL. 2. sz. — 1980. évi népszámlálás 3. Győr-Sopron m^h. adatai. Bp., 1981. — *Harsányi József*: Valami a lerombolt Lóos-i kastély múltjából és az ott talált régiségek, Sopron, 1880. 48. sz. — *Soós Imre*: Ósi Sopron megyei nemzetségek. Sopron, 1941.

alaprajzú volt, szinte kivétel nélkül vert földes falakból rakták, zsuppal vagy náddal fedték. Az L alaprajzú, utcára néző 4—6 ablakos épületek (keresztház) oszlopos tornáccal, legtöbbször faszindelyes tetővel, az uraság és a jobb módú iparosok házai voltak. A régi házakat első időben a tehetősebbek kezdték átépíteni, átalakítani és modernizálni. A vert földes falakat téglafalakkal, a szalma- vagy nádtetőt cseréppel váltották fel. Egyre több keresztház épült. 1945 után pedig a villaszerű építkezés vált divattá.

1980-ban a lakások építési év szerint a következőképpen oszlanak meg: — 1899: 39, 1900—1919: 3, 1920—1944: 21, 1945—1959: 61, 1960—1969: 82, 1970—1979: 29.

Villany (a községet 1937-ben kapcsolták be az országos elektromos hálózatba) 232 lakáshoz, a vízvezeték (1974 óta működik a helyi vízmű) 196 lakáshoz van. Fürdőszoba, mosdófülke 157 lakásban található.

Dr. Mikó Sándor

Nagy Károly, Komárom tudós fia

1. Ki volt Nagy Károly? Csillagász, matematikus, kémikus, közgazdász és publicista, a Magyar Tudományos Akadémia és az Amerikai Filozófiai Társaság tagja. Ennek ellenére — jóformán — csak a művelődéstörténet kutatói ismerik, pedig széles körű tudományos és tudományos ismeretterjesztő tevékenysége jóval túlmutat a szűkebb pátria — Komárom — művelődéstörténeti lapjain.

A csillagászok Littrow János, a matematikusok Babbege Károly, az irodalmárok Kisfaludy Károly, Lenau Miklós, Klauzál Gábor, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc barátját tisztelik benne. Egyéniségének sajátos jegyeire ezek a baráti kapcsolatok is utalnak, mivel nem véletlenül vonzódott a tudomány és az irodalom nagyjai iránt. Nagy Károlynak gazdag és szerteágazó életpályája volt, amiben sok a közös vonás kora híres romantikus alakjaival. A mély humanumú, korszerű nevelési elveket valló Nagy Károly bátran kiállt minden társadalmi igazságtalanság ellen, mindenkor szívügyének tekintette tudása átadását a legszélesebb néptömegek számára. Az Európát Londontól Amerikáig beutazó Nagy Károlyról mint utazóról sem szabad megfeledkezni. Gazdag életpályája volt az övé a bölcsőtől a koporsóig, a komáromi szülői háztól a párizsi nyugvóhelyig.

Nagy Károly 1797. december 6-án született Rév-Komáromban, polgári családból. Ifjúságáról keveset tudunk. „Középtanodai” tanulmányait Pozsonyban végezte kitűnő eredménnyel, ahol ezenkívül a francia nyelvtanban, zenében és rajzban ért el dicséretes eredményt. Apja Komáromban volt gyógyszerész. Károly fiát is erre a pályára irányította. E célból Komáromban, Pesten és Kolozsvárott több gyógyszerésztárban gyakornokoskodott. Apja, látva fia korai szenvedélyes érdeklődését a természettudományok — különösen a kémia — iránt, 1819-ben e tárgyak továbbtanulására Bécsbe küldi. Itt szorgalommal és szenvedéllyel foglalkozott kémiával, melynek eredményeként a doktori fokozatot is megszerezte belőle. Későbbi érdeklődése az idegen nyelvek felé fordult. Kitaróan tanulta az arab nyelvet, mivel egy természettudományi tanulmányutat szeretett volna megvalósítani Ázsiába. Ugyanekkor a természettudományok tanulmányozását sem hanyagolta el, s emellett kezdett közgazdaságtannal is foglalkozni. Bécsben több jeles tudóssal állt kapcsolatban, melyek közül különösen a világhírű csillagászzal, Littrow Jánossal való kapcsolatát szükséges kiemelni, aki felismerte Nagy Károly tehetségét és a csillagászat tanulására buzdította. A bécsi csillagászati obszervatóriumban két évet gyakornokoskodott Littrow mellett. Ebben az időben került kapcsolatba a magyar udvari kancelláriánál alkalmazott Klauzál Imrével, s az ő közvetítésével gróf Károlyi Lajossal, ki mindkettőjüket magánszolgálatába szerződtette. Klauzál jószágigazgatójává, Nagy Károlyt pedig pénztárnokává s könyvtárnokává, majd pénzügyi tanácsosává nevezte ki. Bécsben megismerkedett Károlyi Lajos apósával — Kaunitz miniszterrel — is, akinek szintén tanácsosa lett.

Nagy Károly nagy tisztelője volt a francia nemzetnek és irodalomnak, Párizsban is gyakran megfordult. Brüsszelben minden alkalommal felkereste a száműzött, kitűnő lengyel tudóst,

oachim Lelewet. További külföldi útjai során Angliában megismerkedett Babbage Károllyal, a Cambridge-i egyetem matematikatanárával, a Magyar Tudós Társaság (a mai Magyar Tudományos Akadémia) külföldi tagjával. Innen eljutott az USA-ba is, ahol gazdag ismereteket és tapasztalatokat szerzett, közben világnézete is jelentős mértékben bővült: megismerkedett — öbök között — a polgári demokratikus tanokkal is. A csaknem egyéves amerikai tanulmányútjáról való hazajövele előtt még az Amerikai Filozófiai Társaság is rendes tagjai sorába választotta.

Hazajövele után a közéletbe is bekapcsolódott. Már az 1832—1836-i országgyűlések alkalmával gyakran megfordult Pozsonyban, ahol megismerkedett akkori szellemi életünk több kiálóságával, köztük Kölcseyvel, Deákkal. Batthyány Kázmérral 1838-ban ismerkedett meg, akinek a pénzügyeit intézte nagy hozzáértéssel. 1845-ben Bécsből a Fejér megyei Bicskére költözött. Bicskén barátai hosszabb-rövidebb időre meglátogatták. Így — többek között — Vörösnarty Mihály is kellemes napokat töltött nála. A párizsi forradalom is itt érte, melynek horderejét azonnal felismerte. A szabadságharcban közvetlenül nem vett részt, 1849-ben mégis néány hétig a pesti újépület foglya volt. Majd 1853-ban kivándorolt Párizsba, hogy „hazáját öbbé ne láthassa”. Itt irodalommal foglalkozott. 1856-ban a szeme megbetegedett, ifjúkori barátja, galántai Nagy Károly Bécsben ápoltatta, meg is gyógyult, noha szeme mindvégig gyenge maradt. 1868. március 2-án halt meg Párizsban, ahol alig pár ember kísérte utolsó útjára. Sírhelye 1870-ben, Párizs örmakor — a temető teljes elpusztulásával — nyomtalanul eltűnt. Haláláról a Magyar Tudományos Akadémián — az akkori főtitkár — Arany János emlékezett meg.

Nagy Károly írásaiban sok adatot találunk modern gondolkodásának megismeréséhez. A tudomány különböző területein ért el sikereket.

2. Az *asztronómiával* való elkötelezettségét Littrowval való megismerkedésétől számítjuk. Régi elhatározása volt, hogy Magyarországon egy csillagászati obszervatóriumot állít fel. Szándéka volt — Bicskén — egy olyan szeminárium létrehozása, ahol matematikusokat, természet-udósokat és csillagászokat képeznek ki. Batthyány a csillagászati obszervatórium létrehozásához százezer forintot adományozott. 1847-ben egy kisebb tornyot építtetett a szükséges műszerek elhelyezésére. Már 1848-ban folyóiratot szeretett volna — naptár formájában — szerkeszteni és kiadni, melynek már a kézírata is kész volt. E folyóiratnak az lett volna a célja, hogy a magyar fiatalsággal a matematikát és a természettudományokat megszerettesse és terjessze. Bicskei tartózkodása idején csaknem négy év alatt, a csillagászati obszervatórium felszereltsége jelentősen gyarapodott. Könyvtárát úgy bővítette, hogy a tudományok minden ágazata képviselve legyen abban. Megtalálhatók voltak itt Kepler, Newton, Laplace, Aragó és mások munkái. Jelenleg a TIT Bicskei Járás Szervezete törődik a park és az épületek felújításával és helyrehozatalával. Az egykori csillagda műemlék jellegűvé nyilvánított fő tornya Bicske határában, a Hegykastélynak nevezett helyen áll. Az egykori háromtornyos csillagda másik két kisebb tornya és a könyvtár, valamint a műszertemből álló s ezekkel egybeépített főépület a II. világháború során súlyos károkat szenvedett.

1837—1843 között a Magyar Tudományos Akadémia évkönyveinek és naptárainak csillagászati részét olyan jól szerkesztette, hogy Toldy Ferenc, az akkori főtitkár, dicséretben részesítette. 1840-ben megalkotta az első magyar felírású éggömböt, amelyre 1600, szabad szemmél látható csillagot vett fel. Ez idő tájt készítette el az első magyar feliratú földtekét is Bajza, Bugát és Vörösmarty közreműködésével, akik az idegen kifejezések magyarra fordításakor segítettek. Ebből az első magyar földtekéből Batthyány Kázmér gróf 154 darabot különböző iskoláknak ajándékozott. Egy forgatható földteke Bolyai Farkashoz is eljutott, akinek a hagyatékából 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémiához került. (A földteke ma a szabadság-hegyi csillagvizsgálóban látható.) Nagy Károly a „tekékhez” külön füzetet jelentetett meg Az égi-földi tekék használata címmel.

1863-ban a Magyar Tudományos Akadémiának Memoire sur le systeme solaire stb. (Párizs, 1862) címmel értekezést küldött be. Ez a rőpirat csak előtanulmánya volt egy nagyobb munkájának, mely Párizsban Le soleil etc. címmel jelent meg. Ugyanezen munkát 1866-ban Lipcsében a híres Brokhaus Könyvkiadó Die Sonne und die Astronomie címmel adta ki.

3. A *matematikus* Nagy Károly fő műve az Elemi Arithmológia. Arithmographia I. Aritmetika. (Bécs 1835), II. Elemi Algebra (Bécs 1837). Ennek a művének, amelyben Amper felosztását követte, több elnevezése ma már nem használatos, mint pl.: vizált (reciprok), mutató (kitevő), származtat (produktum), részes (quotiens), velejáró (coeficiens), alkotmányi alap (a logaritmus alapszáma) stb. E munka fő ismérve világos, érthető előadásmódja. A könnyebb kérdésektől halad a nehezebbek felé.

Az elemi algebra az aritmetikának kiegészítője és egyszersmind az analízis bevezetője. E tudomány leghasznosabb és legújabb eredményeit tartalmazza. Ezen úttörő munkáról egyik bírálója 1837-ben többek között így nyilatkozott: „Örvendeni kell minden igaz hazafinak, hogy nálunk oly kevés ösztönzés és serkentés mellett is támadnak férfiak, kik bő és alapos tudományuknál fogva, hátra maradt hazájuk fiait egyszerre míveltebb nemzetek tudományos dolgaiba avatni képesek.”¹ E minden tekintetben kitűnő, úttörő munka első része, mely 1835-ben je-

lent meg, az ugyanazon évben megjelent magyar munkák közül a Magyar Tudományos Akadémia 200 aranyból álló nagyjutalmát nyerte el. Bolyai Farkas 1836. október 3-án a következőket írta Gaussnak, Nagy Károly nagyjutalmat nyert munkájáról: „... nincsen más érdeme, min az, hogy Bécsben szépen és pontosan kinyomtatták; a legcsekélyebb eredetiség és minden elmei híjjával van, semmi sincsen benne tisztázva, a szigorúságnak még szikrája is hiányzik belőle. ... De mégis örvendeznek neki, mert ez már lépés az első lépcsőfokra; egy évszázad és az előbőből az ezredik lesz (vagy legalábbis lehet)”.²

A következő műve A kis számítás (Bécs, 1837). A szerző dialógusok formájában adja elő a számítás alapelemeit, és ezeket számos példával illusztrálja. E könyvecske megjelenése is a népoktatás magasabb szintre hozását célozta. Nagy Károly szemében a népművelés az első helyen állt. Előmozdítását ezért is szorgalmazta. 1837-ben Bécsben egy kis társaság alakult, az a céllal, hogy elemi ismereteket tartalmazó könyvecskéket szerkesszen és nyomtasson ki. Ezek a könyvecskék a szegény és szorgalmas magyar gyerekek közt kerültek kiosztásra, mint juttató lomkönyvecskék. Az első ilyen könyv, mely 1500 példányban mívesen kinyomtattott jutalomkönyvecske volt, Nagy Károly második kiadása, Bécsben 1837-ben megjelent könyvecskéje volt. Borítóján ez áll: „Szorgalomnak jutalomkönyve”. Erről a kiadványról 1837-ben egyik bírálója így nyilatkozott: „Annál nagyobb köszönettel tartozunk Nagy Károlynak, ki kezdők értelméhez ereszkedik le, hogy ezáltal tanítóként tanítson, s például szolgáljon, hol például oly annyira szükségünk van. E könyvecskét mindegyik örömmel fogja olvasni, de talán még a gyömbör örömmel és meglepődéssel a helyes példákat és alkalmazásokat. Ezekben a szerző leginkább mutatja néptanítói hivatását, mert nemcsak a legközönségesebben előforduló számításokkal foglalkozik, hanem egyszersmind s szintén mellesleg sok más hasznos ismereteket közöl. Az olvasó figyelmét néha különös érdekű tárgyakra és fejtegetésekre vezeti. Elégge nem lehet dicsérni annak világosságát, különösen az első beszélgetésekben.”³

A következő évben, 1838-ban Bécsben jelent meg A kis geometria című könyve, amelynek az első kiadása nem is került kereskedői forgalomba. Ez is tizenkét dialógust tartalmaz. Szokatlan elnevezései pl.: a körvágó (húr), szög szárnya (szár) stb. A kör négyszögesítéséről így nyilatkozott: „Minden ipar a kör négyszögesítésére haszontalan idővesztés, mert a lehetőség határán túl van.”⁴ A szerző e két utóbbi könyvecskéjével pótolni akarta azon hiányokat, amelyek az elemi és középtanodáink tanulási módszereit olyan károsan jellemezték.

A magyar matematikai szaknyelv történetéből kitűnik, hogy Nagy Károly — eddig felsorolt — 1835-től megjelent tankönyveiben több, ma is használatos fontos kifejezést találunk, amelyek ő használta először. Pl.: „szükséges és elég”, „nagyobb mint akármely még oly nagy szám”, „csak egy, csupán csak egy és nem több”.

Figyelmet érdemel A magyarországi mértékek című cikke is, amely az Athenaeumban jelent meg, benne a méterrendszer behozatalát indítványozza, s többek között ezeket írja: „A különböző mérték-rendszerek közt csak egy van, mely a gondolkodó főnek figyelmét kiérdemli, és ez a méterrendszer, ez az európai országokban multhatatlanul behozatik... Mi Magyarok a méterrendszer egyszerű bevezetésével, nem csak a civilizáció elé teszünk egy hatalmas lépést, de megőrzésünknek valamint szorgalmunk egyéb ágainak is jól tevő irányt adunk, tetteges és nagy haszonnal párosítva. Bármely rendszer változtatása vagy újnak behozása bizonyos alkalatlansággal van egybekötve, de ezeket kis idő múlva könnyen elhárítani. Minden új javaslatnál rátalálunk a régi szokásra mint első csaknem természetes ellenvetésre ezen tekintetben a mértékek kérdése sem fogja honét elmaradni.”⁵

Nagy Károly matematikai munkásságát taglalva nem hagyható említés nélkül, hogy Londonban a Magyar Tudományos Akadémia költségén kiadta saját fordításában a Babbage-féle hétjegyű logaritmus táblázatát A természetes számok logaritmusai 1-től 108 000-ig (London, 1834) címmel.

4. A publicista Nagy Károlyt elsősorban a Társalkodó, a Tudományos Gyűjtemény, a Figyelmező, az Atheneum, a Pesti Hírlap és a Pozsonyban megjelenő Századunkban levő cikkek fémjelzik. Pozsonyban aktívan bekapcsolódik az irodalmi életbe. Cikkei a Hírnök és a Századunk című folyóiratokban már 1840-ben figyelmet keltettek. A Hungarica című cikkciklusának is nagy sikere volt. Ezen cikkekről egyik bírálója így nyilatkozott: „Nagy Károly egyetlen humanista-politikai írója Magyarországnak.” Az Urbéri válság című korszeri cikkével „egész Magyarországot mozgásba hozta”. A Pesti Hírlapban „Csendes” álnéven kitűnő cikkeket írt a hadalásról. Legélesebben az abszolutizmust bírálta magyarelles politikája miatt.

A Tudományos Gyűjteményben A természettudományok korábbi tanítása szükségéről című írásában több, napjainkban is időszerű gondolatot találunk. Például ezeket: „A természettudományok közt legelső helyet az ég tudománya (Ég ismerete, Világ ismerete, Asztronómia) foglalja el.” „Hogy mind ez itt nevezett ismeret egy gyenge honi elmének sok volna, azt senki sem fogja állítani, annál inkább sem, ha meggondolja, hogy éppen ezen kor életünkben az, amely egyedül alkalmas a különféle ismeretek gyűjtésére, megtartására és hogy ezen korban vágnak legalkalmasabb azon felsőegyetlenegy tudomány, a Mathesis tanulására. De meg kell akárkinek is vallania, hogy mind ezen ismeretek megszerzése öszvesen sem fogja az ifjút annyira fárasztani, mint egy holt nyelv, vagy görög vagy római klasszikus könyv megtanulása.”⁶

A szerző szerény megjegyzése ellenére, mely szerint az 1841-ben Pozsonyban megjelent Daquereotyp című munkájában az olvasó semmi újat nem talál, nagy feltűnést keltett. E könyv változatos tartalmából különösen az oktatásról alkotott gondolatai érdekesek a mai olvasó számára. Egyik megállapítása szerint e tudomány gyors fejlődése következtében létrejött eredményeket nem alkalmazzuk. Ez annyira korszerű gondolat, hogy a mai matematika tanításának is egyik sarkalatos pontja. A pedagógiai munkáról az „oskola” címszó alatt így vall: „Az iskolai tanítás oly tárgyakkal foglalkozzék, az ismereteket nyújtson, melyek különbség nélkül mindegyik tanulóra nézve szükségesek, melyek minden helyzetben hasznosak. A tapasztalás mondja: Mit az iskolák nyújtanak, legnagyobb részben hasznavetetlen; s az ifjúság tetemes, legbecsebb idejét elvesztette.” Alapozás szempontjából „kérdésteldöntőnek” tartja az olvasás, írás, számolás, földirat, természetírás, vallás elemi oktatását. A „középtanodák”-tól szilárdabb ismeretek nyújtását követeli. A felsőoktatástól kész ember- és tudósképzést vár.

Nagy Károly, a névtelenül kiadott Daquereotyp szerzője, egy korabeli vélemény szerint, már 1841-ben olyan nyelvvel élt, amely „egészen sajtáságos, és semmi sem lehet inkább különböző a táblabírak s megyei jegyzők hosszú periódusokat gyártó irmodorától. Franciás rövidség, precízió, elmésség eppgrammai él jellemzik azt, minden sor, minden tétel egy-egy gazdag eszme.”

Nagy Károly mely humánurára jellemző, hogy e könyvének is az egész jóvedelmét az elhunyt barát — nyelvtanár és szótáríró — Marton József hátramaradt családja segítségére fordította, aki ötven éven át a magyar tudományosság s különösen a magyar nyelv körül buzgón munkálkodott.

Végül szeretném megemlíteni, még ha paradoxonnak tűnik is, hogy a kémiából doktorált Nagy Károlynak — források hiányában — éppen a kémiai tevékenységéről nem tudok beszámolni. Az itt felsoroltakból, mai értékelés mellett is, kitűnik, hogy a tudását közérthető módon közreadó, méltatlanul elfelejtett Nagy Károly markáns egyéniség, asztronómiai, matematikai, publicisztikai és egyéb tevékenysége, a művelődési közudatodot formáló szerepe miatt is, van olyan jelentős, hogy emlékezetünkbe idézzük, becsüljük és tiszteljük.

Oláh György

Korompay Lajos-emlékkiállítás Várpalotán. Egyedülálló kiállítás nyílt meg a Várpalotai Thury Múzeum kitűnő vegyészeti és ipartörténeti kiállításaihoz kapcsolódva. A múzeum és a Veszprémi Szénbányák Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület helyi csoportja kezdeményezte, hogy a Várpalotán dolgozott Korompay Lajos (1882—1968) okl. bányamérnök, bányavezető emléket megörökítő, a bányászati kiállítás gazdag anyagát bővítő gyűjteményt hozzon létre. Korompay Lajos Selmecbányán szerezte meg diplomáját 1906-ban és szilvölgyi (Vulkánbánya) majd dorogi szolgálat után 1923-ban került Várpalotára. Ekkor vette meg az itteni Unió Bányászati és Ipari Rt.-t a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és kezdte meg a várpalotai bányászat kiépítését. Korompay Lajos műszaki fejlesztéshez kapcsolódó tevékenységén túl nagy figyelmet fordított a munkások helyzetének javítására. Kezdeményezésére munkáslakások, művelődési intézmény, uszoda épült. Üdültetési gondoskodása, segélyezései, telekajuttatásai máig emlékeztetnek, s emléket nem egy dokumentum őrzi. 1939-től Salgótarjában volt bányavezető, az ott épült munkáslakások sajtósága az ún. Korompay-iv, amellyel a lakások térbeli kapcsolatát oldotta meg.

A kiállítást 1985. október 3-án nyitották meg. Horváth Gyula múzeumvezető emlékbeszéde után megható ünnepségre került sor. Annak idején Korompay Lajos szervezte meg elsőként a bizonyítványt adó, az iskolaszervezetbe még nem tartozó vajúroktatást Várpalotán. A tanfolyam 1935-ben huszonnyolc hallgatóval indult, ennyien kaptak vajúroklevelet. Az 1985-ös ünnepségen a még élő vajúrok arany vajúroklevelet kaptak, mellé a Veszprémi Szénbányák jutalmát. A Korompay-kiállítás a szakmai hagyományok teljességét megörökíteni kívánó szakmai történetudatot tükrözi, egyben azokat az értékeket őrzi, amelyeket a hazai mérnökök, műszakiak az iparfejlesztés emberi oldaláért is megtettek. *(Krisztián Béla)*

¹*Kondor Gusztáv:* Emlékbeszéd Nagy Károly az MTA rendes tagja felett. Bp., 1877.

²*Jelítai József:* Nagy Károly (1797—1868) és Bicskei csillagvizsgálója. Csillagászati Lapok, 1941. 85—105. old.

³*Dávid Lajos:* A két Bolyai élete és munkássága, 1923.

⁴*Nagy Károly:* Kis geometra. Bécs, 1838.

⁵*Nagy Károly:* A magyarországi mértékek. Atheneum, 1839, első fél év.

⁶*Nagy Károly:* A természettudományok korábbi tanítása szükségéről. Tudományos Gyűjtemény. 1832. VIII. kötet.

⁷A magyar irodalom története 1772—1849-ig. Szerk.: Pándi Pál. Akadémiai, 1965.

Börvel	
1. A.	9 70
2. H.	10
3.	11
4.	12
5.	13
6.	14
7.	15
8.	16
9.	17
10.	18
11.	19
12.	20
13.	21
14.	22
15.	23
16.	24
17.	25
18.	26
19.	27
20.	28
21.	29
22.	30
23.	31
24.	32
25.	33
26.	34
27.	35
28.	36
29.	37
30.	38
31.	39
32.	40
33.	41
34.	42
35.	43
36.	44
37.	45
38.	46
39.	47
40.	48
41.	49
42.	50
43.	51
44.	52
45.	53
46.	54
47.	55
48.	56
49.	57
50.	58
51.	59
52.	60
53.	61
54.	62
55.	63
56.	64
57.	65
58.	66
59.	67
60.	68
61.	69
62.	70
63.	71
64.	72
65.	73
66.	74
67.	75
68.	76
69.	77
70.	78
71.	79
72.	80
73.	81
74.	82
75.	83
76.	84
77.	85
78.	86
79.	87
80.	88
81.	89
82.	90
83.	91
84.	92
85.	93
86.	94
87.	95
88.	96
89.	97
90.	98
91.	99
92.	100

A rákhegyi iskola története*

A rákhegyi iskolaszék számadásfüzetének első lapja (1874)

Rákhegy Fejér megye északnyugati részén, Székesfehérvártól 15 km-re fekvő kistelepülés. Az egykor nagy kiterjedésű és jelentős lélekszámú szőlőhegy ma 90 lakosával Kincsbánya község belterületének számít. Történetét több szakaszra oszthatjuk. Területén egy Guth nevű falu elpusztult a török korban. Az 1700-as évek végétől a szőlőművelés révén újraéledt, ez időtől az iszkaszentgyörgyi uradalom részeként említik a források. A XIX. század második felétől Guttamási falu közigazgatása alá tartozott, 1921-ben Fehérvárcsurgóhoz kötötték, 1966-tól pedig Kincsbánya része a mai napig.

Hovatartozásainak bonyolultságát kifejezi egy ma is élő mondás, miszerint a szőlőhegy lakói „Rákhegyen tanultak, Guttamásinak adóztak és Iszkaszentgyörgyön imádkoztak”. A település Ó-Guth és Új-Guth néven volt közismert az 1800-as években. Lakóinak száma 200 és 380 között mozgott a századfordulón. Katolikusokon kívül csak elvétve akadt más felekezetű a kistelepülés lakói között.

Ó-Guth és Új-Guth tankötelesei az 1860-as évek végéig a szőlőhegytől 4 km-re fekvő Iszkaszentgyörgyre jártak iskolába. A környék falvaiban (Fehérvárcsurgó, Iszkaszentgyörgy, Guttamási) már a XIX. század elején működtek felekezeti népiskolák. Az egyházi hovatartozás mellett az iskolába járatás okozott elsősorban gondot a szőlőhegy lakóinak.

Az 1870-es években több mint 300 főre gyarapodott lakosság egyháziilag is Iszkaszentgyörgyöz volt kötött. Az 1860-as évekből származó iratok halmaza bizonyítja, hogy a szőlőhegyiek többször fordultak kérvényekkel a megyei hatóságokhoz, kérésük minden esetben egy hivatalos iskola felállítására, illetve a hegyközség Fehérvárcsurgóhoz kapcsolása volt. Már 1863-ban, a Fejér megyei királyi biztos püspökhöz intézett levelében szó esett arról, hogy az Atyai-pusztában fekvő Rákhegyen (Ó-Guth és Új-Guth) iskola felállítására vált szükségessé. A levél szerint 1863-ban a település tanköteleseinek száma 50 volt. A királyi biztos az iskola építéséhez kért anyagi támogatást a megyei püspöktől.¹ A választ nem ismerjük, de a későbbiekből kiderül, hogy az nemleges lehetett. 1868-ban egy ideiglenes téli iskola működött Rákhegyen egy szükségépületben, de sem az uradalom, sem a megyei hatóságok nem szorgalmazták a megnövekedett lélekszámú szőlőhegy részére a hivatalos iskola felállítását. Ide kívánczok az a tény, hogy már 1863-ban a szomszédos Atyán is volt iskola, lehetséges, hogy Rákhegy gyermekei is itt tanultak, amikor az időjárás a Szentgyörgyre jutást nem tette lehetővé.

Segítség hiányában a szőlőhegy lakói nem várva tovább a támogatásra, 1869-től 1871-ig önerőből iskolát építettek a település közepén. A társadalmi munkával felépített nádfedeles ház 2 helyisége közül az egyik szolgálati lakásul szolgált. Az iskolában 1871-ben kezdődött meg a tanítás, de fenntartása anyagilag nagyon megviselte a hegy lakóit. Helyzetükről szóljon itt az a levél, amelyet a szőlőhegyiek a vallás- és közoktatási miniszterhez intéztek 1873-ban.²

„Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi Miniszter Úr! Alulírottak, mint Székesfejér megyében Iszka Szentgyörgy plebániához tartozó Ó és Új-Guth, közös néven Rákhegy nevezetű szőlőhegyen létező rom. kat. hitközség megbízottai, illetőleg iskolaszéki tagjai azon alázatos kérelemmel vagyunk bátrák Nagyméltóságod színe elé járulni, miszerint újonnan épült kat. iskolánkat az állam vagy valamely kat. alap segítségével résziesíteni kegyeskednék. Ugyanis: Tekintve azt, hogy Rákhegyen 27 iskolaköteles gyermek van, hogy a plebániai anyaiskola 3/4 órányi távolban van tőlünk, hova őszkor, tavaszkor és télen az idő zivatara és a folyók iradási miatt gyermekeink csak veszéllyel járhatnak be, elhatároztuk, hogy szükségbeli iskolát építünk. Az építést tavaly be is fejeztük, ámde buzgalmunkat túlhaladta szegénységünk. Többnyire szegény szülősgazdák és napszamosok képezik hegyünk magyar lakosságát.

„A puszta épület 950 forintba került, s ebből még 379 Ft adósságunk van lőnn, mit Isten tudja, mikor fizetünk le. Szükségbeli tanítónknak készpénzben és termékekben évi 119 Ft díjt kötöttünk ki, több nem telik szegénységünkben, ámde hogy mi lőltte óhajtott lenne — szükségbeli iskolánk képesített tanítóval ellátott rendessé váljék, a törvényszabta 300 ft évi tanítói díjhoz még évi 181 ft-nyi segélyre lenne szükségünk. A padok kiállítására, s egyéb iskolai eszközök beszerzésére szükségeltetnék 130 ft., melly összeget szinte nem tudjuk előteremteni. Szerencsétlenségünkre még Guth Tamási is, melyhez tartozunk, hazánkban egyike a legszegényebb községeknek.

... Nagyméltóságodnak legalázatosabb szolgálai, a rákhegyi iskolaszék tagjai:

Márczi János, Lencsés Istvány, Cseh József
1873. jún. hó 28-án”

A szőlőhegy lakóinak a segélyhez fűződő reményei nem váltak valóra. A miniszter válaszevelében azzal utasította el a kérelmet, hogy csak a községi iskolák részesülhetnek segélyben. Az iskola építésének és fenntartásának nehézségeit bizonyítja az iskolaszék 1874-ben lezárt kiadás—bevételi füzete is (lásd a mellékelt képen). A költségeket könyöradományokból, gyűjtésekből és kölcsönökből fedezték, még Székesfehérvárott is gyűjtöttek az iskolaszék által megbízott személyek 1871-ben. Ugyancsak kijelölt férfiak a hegyben végigjárva bort gyűjtöttek össze, és ezt tették pénzé az iskola javára. 1874 januárjáig a bevétel csak 1136 Ft-ot tett ki az 1238 Ft kiadással szemben.³

Az iskola anyagi gondjai mellett nehézséget jelentett a családoknak a tanítói járandóság kifizetése is. A rákhegyiek 1876-ban még az iszkaszentgyörgyi tanító részére is meg kellett fizetniük a 32 krajcár pénz és 1/4 mérő rozsa tanítói járadékot. Ugyanebben az évben a szőlőhegyiek Hollóssy Antal rákhegyi tanítónak házaspáronként 50 kr pénzt és fél mérő rozst fizettek.⁴

1871-től a következő személyek tanítottak a szőlőhegy régi iskolájában: Magda Gábor 1871—1876, Hollóssy Antal 1876—1877, Cseh József 1877—1878, Magda Gábor 1878—1882, Cseh József 1882—1884, Nagy József 1884—1895, Tima János 1895—1903, Stupján János 1903—1905, Agits Rudolf 1905—1910, Meizer Vilmos 1910—1914 (1914-től 1918-ig nem volt tanítás), Mikovits József 1918—1921, Osztrián Béla 1921—1922, Bartal Károly 1922—1925 és Mészáros Mária 1925—1930.

1876-tól a tanulói létszám a következők szerint alakult Rákhegyen: 1876 — 38, 1878 — 20, 1880 — 24, 1882 — 28, 1889 — 28, 1896 — 28, 1909 — 55, 1914 — 35 tanuló.

A tanítók és a hegy lakói közötti viszonyt mutatja egy szerződés, amelyet a „Guthiak” Tima Jánossal kötöttek 1895-ben: „... Mi Ó és Új-Guth hegyi lakosok az iskolaszékkel együtt Tima Jánost tanítónak beválasztottuk, és a tanítói működésre egy évi határidőre 1895. október 1-től szabad lakással az iskola helyiségében elláttuk. Bérfizetésül minden házaspár után természetben félmérő rozst és 50 krajcárt évi haszonélvezetére kiszolgáltatásra magunkat kötelezzük. Minden tanköteles gyermek után tandíj fejében 16 kr-t fog kapni, azon felül 26 kr tüzelőfa szükségletére a házaspárok után behajtottuk.

A vállalkozó tanító úrtól szorgalmát és szelid bánásmódját tőle elvárván, és a bevett szokás szerint minden vasárnap és ünnepnapokon litániatartást tőle igényeljük...”⁵

A tanítónak a hegy lakói által juttatott bér éppencsak alapszükségletei fedezésére volt elegendő. Több rákhegyi tanítóról jegyezték fel irások, hogy nyáron aratást vállalt, vagy más napszámunkák tették csak lehetővé megélhetését. 1896-ban Ó-Guth és Új-Guth lakói kérvénnyel fordultak a püspökhöz, amelyben tanítójuk részére 20 Ft segélyért esedeztek:

„Tanítónk évi konvenciója, kit 3 évre szoktunk szerződteni, hivatalosan megállapítva pénzértékben 106 lrt 11 kr-t tesz ki. Ennyi fizetésért nem fogadhatunk mást tanítóul, mint értelmesebb, szegénysorsú, jó erkölcsű mesterembert, ki mégis képes gyermekeinket hittan, irás, olvasás és számolásban annyira képezni, hogy az eredménnyel a királyi tanfelügyelő is meg volt elégedve. Esedezünk, hogy a tanítók javára tett alapítványokból tanítónk nyomorán enyhíteni kegyeskedjék.”⁶

A századfordulón kísérlet történt arra, hogy a rákhegyi tanítói állást képesített tanerővel töltsék be a Fejér Vármegyei Tanfelügyelőség, de ez csak próbálkozás maradt. 1914-ben a kerületi tanfelügyelő levélben kérte dr. Prohászka Ottokár püspököt, hogy Új-Guth iskolájával kapcsolatban értesítse a tanfelügyelőséget, kíván-e törvényes tanerőt a nevezett településre.

Összevont tanulócsoport Rákhegyen az 1931/32-es tanévben

A püspök válasza a következő volt: „A rákhegyi iskola nem tartozik lennhatóságom alá, a lakosok által megbízott tanító vezetése alatt álló magániskolával a birtokos rendelkezik”. Még ugyanebben az évben a püspök másik levelében arról olvashatunk, hogy nem zárkózik el a rendes tanítói állás betöltésétől, hívják össze a szőlőhegy lakóit, és az iszkaszentgyörgyi plébános állapítsa meg, hogy a guthiak milyen fizetést hajlandók adni a képesített tanítónak. A levélben szó esik arról, hogy 1914-ben Meitzer Vilmos, két reáliskolát végzett tanító javadalma 24 mérő rozs, és 74 korona volt, és Rákhegyen 35 tanköteles gyermek tanult. 1918-tól már állami okleveles tanítója volt a rákhegyi kisiskolának Nikovits József személyében. 1922-től Bartal Károly megszállott területről (Nagygyezyer) menekült tanító az új-guthi r. kat. iskolaszék pénztárából 1400 korona alapfizetést, 1400 korona háborús segélyt és 800 korona lakáspótlékot kapott. Az iskolaszék lakást nem tudott számára nyújtani, de a későbbi években még 1 hold földet kapott a felsorolt jövedelmeken felül. A tanító kötelességei közé tartozott vasár- és ünnepnapokon a gyermekeket a fehérvárcsurgói templomba vinni, és téli időben ugyanezeket a napokon a szőlőhegyi lakosok részére litániát tartani.⁷

A nádfedeles iskola helyébe az 1930/31-es tanévben új iskola lépett. A még ma is álló épületet a fehérvárcsurgói egyházközség 20 000 korona államsegéllyel építtette a Pappenheim-birtokból kisajátított területen. Az építkezési vállalkozó Lázár János székesfehérvári lakos volt. Az iskolaépítéshez ismét megmozdultak a szőlőhegy lakói, a közmunkákat csaknem teljes egészében ők végezték. A követ a helyi kőbányából szállították az építkezéshez. 1932-től tehát megfelelő körülmények között, taneszközökkel ugyan szerényen felszerelt iskolában tanulhattak a szőlőhegy gyermekei. A felszabadulás után az 5–8. osztályosok már Fehérvárcsurgón tanultak tovább. 1957-től 1962-ig alsós osztályok mellett a felsősök ismét Rákhegyen jártak iskolába.

A település új iskolája 1962-ben szűnt meg, azóta a rákhegyi iskolásokat Kincsesbányára irányították. A régi iskola épülete 1931-től pásztorház, majd imaház szerepét töltötte be. 1982-ben a házat bányaművelés miatt lebontották. Az „új” iskola épületét ma lakóháznak használják.

Miért érdekes ez a rövid történet? Szóljanak erről a szőlőhegy egykori lakói: „... Nagy szegénységünk mellett minden terhet vállunkra vettünk, mert Iskolánknak semmi javadalma nint, de mégis szívünkön lekszük, hogy gyermekeinkből a hazának hasznos és lelkes állampolgárokat nevelhessünk...” Ó-Guth. 1904!

Kurucz János

*Részlet a szerző Rákhegy településtörténete c. munkájából

¹Egyházmegyei Levéltár, Szfvár. Iszkaszentgyörgy iskolaügyi iratai, 918/1863. sz.

²Uo.: Guth isk.ügyi iratai, 980/1873.

³Ó-Guthi iskolaszék gazdasági füzetéből. Saját tulajdonban.

⁴Lásd: 2. sz. 1593/1876. sz.

⁵Tanítóval kötött szerződés másolata. Saját tulajdonban.

⁶Lásd: 2. sz. 453/1896. sz.

⁷Uo.: Fehérvárcsurgó iskolaügyi iratai, 1369/1922.

Üzemtörténet és üzemi krónikairás

A Honismeret keretében csak kötőjel választja el a helytörténetet az üzemtörténettől. Az szetartozás közöttük valóban indokolja ezt — az üzem csakugyan szerves része a „hely”-nek, településnek; az első egy szélesebb, a második egy szűkebb közösség történetét adja. Az azokosságok ellenére azonban roppant nagy a különbség az amatőr hely-, és az üzemtörténet írásának elterjedtsége közt — sokkal szélesebb körben folyik a hely-, mint az üzemtörténet írása. Uhoz, hogy az üzemtörténet írása főzárkózzék a helytörténet írásához, elsősorban is meg kell eresni a lemaradás okát. Ezek közül kettő látszik alapvetőnek. Az egyik az, hogy mint a honismereti munkában, úgy a helytörténetírásban is egyrészt az iskolás korúak, másrészt a viszonylag magas életkorúak vesznek részt túlnyomó részben. Nyugdíjasok mellett jórészt középiskolás diákok foglalkoznak vele, akiket szakkörökben, honismereti táborokban és más módokon megtanítanak arra, hogyan kell könyvtárakban bibliográfiák segítségével, múzeumokban és levéltárakban bűvárkodni, adatokat gyűjteni egy-egy hely történetének hiteles megírásához. Ezen az úton megvalósul a népfront keretében folyó helytörténetírás tulajdonképpeni élja: az adott hely mélyebb megismerése, megértése, és ennek során a szóban forgó helyel — haza egy részével való azonosulás, annak bensővé válása, érzelmi kapcsolat kiépülése.

Es ezzel már el is jutottunk ahhoz a kétféle forráshoz, amelyre az üzemtörténet-írás jelentős lmaradása a helytörténetírás mögött visszavezethető. Az előbbi esetben ugyanis nem diákoknak, nem is nyugdíjasoknak, hanem maguknak az üzemek dolgozóinak, a munkaképes korú népességnek kellene az üzem mélyebb megértésén keresztül az ahhoz való érzelmi kapcsolat megszilárdításához eljutni. Aligha kell bővebben indokolni, hogy konkrét életkörülményeik nás irányú ezer gondjuk és elfoglaltságuk, érdekltségük következtében mennyivel kevésbé ehet ezt ebben a körben elvárni. Ez persze nem azt jelenti, hogy — itt most csak a honismeret teretei közt folyó tevékenységről szólv — kivételes esetekben senki nem vállalkozik erre, minthogy a hivatásos történészek üzemtörténeti munkáját is — ha ezt igénylik tőlük — segítetik, kiegészítetik az üzemek dolgozói emlékezéseikkel, az üzem történetének tapasztalati tényeivel, tárgyi elemek gyűjtésével és másféle módokon. Ez is mind rendkívül becses, mert olyan adalékokkal járulhat hozzá az üzemek történetéhez, ami semmiféle írott anyagban — üzemi okmányokban, sajtóban, könyvtárakban, levéltárakban nem található, ugyanakkor hozzájárul az üzemek iránti érdeklődéshez, a kapcsolat építéséhez. De ezt bármilyen magasra becsülve is, látni kell, hogy ez nem jelenti a dolgozók széles körű mozgalmát, pedig a honismeret teretében a mélyebb megismerés és az azonosulás érdekében éppen erre lenne szükség.

De a korosztálybeli különbség — leegyszerűsítve egyik esetben a diákok és nyugdíjasok, másik esetben az aktív dolgozó korúak —, ha nagyon lényeges is, mégiscsak egyik forrása a kétféle amatőr történetírás közti különbségnek. A másik az, hogy amíg a középiskolás diákoknak és az erre vállalkozó, legtöbbször nem munkás nyugdíjasoknak kellő útmutatás mellett — ami szakkörben, más formákban nélkülözhetetlen feltételként megtörténik — nem jelent lelküzdhetetlen akadályt, hogy megtanuljanak régi okmányokban, levéltárakban bűvárkodni, kutatni, addig az üzemek dolgozói, munkásai számára ennek az eszköztárnak az elsajátítása, kezelése egészen kivételes esetektől eltekintve, gyakorlatilag nem járható út.

Mindennek átgondolása oda vezetett, hogy ha nem akarunk — és nem akarunk — lemondani arról, hogy az üzemek dolgozói mélyebben megismerjék saját üzemüket, jobban megítélhessék annak problémáit és lehetőségeit, s ennek során szorosabban kapcsolódjanak ahhoz, akkor ezt a helytörténetírástól teljesen eltérő módon, egészen más úton kell megkísérelni. Nevezetesen

úgy, hogy a munkásoknak ne kelljen egyrészt okmányokban, levéltári anyagokban búvárokodni, másrészt hogy viszonylag kevés munkát kívánjon tőlük az üzem történetének megismerése megírása, közelebről olyan kollektív, mozgalmi jellegű tevékenység legyen, amelyben viszonylag kevesekre hárul a tényleges megírás terhe, mégis úgy, hogy abban sokkal kevesebb fáradságot igénylő módon széles rétegek is részt vegyenek.

Ezt a két feltételt az üzemtörténet-írás egy sajátos ágában, az üzemi krónika írásában kíséreljük meg elérni. A *krónika a jelen története*, ehhez pedig a dolgozóknak, a munkásoknak nem kell levéltárakban böngészniük, mert az üzemek életének jelenidejét, az üzem és a maguk számára legfontosabb eseményeit saját mindennapi életük gyakorlata alapján mindenki másnál és minden írott szónál jobban ismerik, mert azt maguk csinálják, maguk élik meg. Egyébként ami ma jelen, az holnap múlt, ezért bizonyos idő elteltével az üzemek egymást követő éveinek krónikája — igaz, nem a régműlttől, hanem csak a jelentől kezdve — természetesen áll össze az üzemek történetévé.

Noha ez nagyon lényeges, mégsem csak pusztán a megvalósíthatóság egyik feltételének biztosítása érdekében, azaz nemcsak gyakorlati szempontból kívánjuk előtérbe állítani az üzem történetírás keretében a jelent. Persze csak ha tudjuk, hogy honnan és hogyan jöttünk, mi jeleltent akadályt vagy eredményt múltunkban, tudjuk igazán megítélni a mai helyzetet. De a honismeretben a múltnál még inkább szükséges hazánk jelenének megismerése. És az üzemi munkásai számára a saját üzemük jelenének megismerése annál fontosabb, mert munkájuk jellege következtében abból természetesen csak közvetlen környezetüket ismerhetik és az üzemek egészének vagy legalábbis saját körükön túlmutató részének ismeretéhez ennél többre van szükség. Az egyesek ismereteinek össze kell adódnia ahhoz, hogy átfogó és reális képet alkothassanak üzemükről mint egészről, és ennek alapján arról, hogy milyen körülmények közmit várhatnak attól, és mit kell tenniük ehhez saját maguknak. Az egyesek tapasztalatai ismereteinek összegezését nyújthatja az üzemi krónika, egyben lehetővé téve azt is, hogy elkészítése ne jelentsen minden abban közreműködő számára nehezen vállalható sok munkát.

Egy év fontos eseményeinek folyamatos, krónikaszerű rögzítése az üzemekben lényegében csak egy ember számára jelent viszonylag nagy munkát, és olyan ember, aki az ügy jelentőségét és izgalmasságát felismerve, az ügyet magáévá téve képes és alkalmas arra, hogy a szükséges munkát elvégezze, sok üzemben adódhat. Mi is ilyen embernek, akit a krónikairói kör vezetőjének nevezhetünk, a teendője? Az üzem különböző helyein dolgozók közül az erre alkalmasakat meg kell nyernie arra, hogy mint a krónikairói kör tagjai, az év során saját munkahelyük fontosabb eseményeit, véleményeikkel, meglátásukkal együtt neki elmondják. Ezt a krónikairói kör vezetője folyamatosan rögzíti, abból kell neki az év elteltével a krónikát — pályamunkát — megszerkeszteni. A krónikairói kör tagjai — tehát a szükséges kisebb vagy nagyobb számú közreműködő dolgozók — számára ez csak érdeklődést, figyelmet kíván a közvetlen környezetben zajló élet iránt, események iránt. Ez pedig külön munka nélkül nagy haszonnal jár, mert már menet közben, és még inkább az elkészült krónika megvitatása, véglegesítés előtti rögzítése az átlagosnál jobb tájékozódást, mérlegelő véleményformálást nyújt. Egy ilyen krónika mindkét vonatkozásban — a megismerés és az azonosulás közelítésében — megfelel a honismeret keretében folyó mozgalmi jellegű üzemtörténet-írás céljának. Ugyanakkor túl is mutat a közvetlen célon, mert bizonyosfajta gyakorlóiskolája a közvetlen üzemi demokráciának; bizni lehet benne, hogy előbb csak a közreműködőkben, később másokban is kiélesedik azoknak a köre, akikben eleve válik az az igény, hogy reális ismeretek alapján részt vegyenek munkahelyük, az üzemek életének alakításában.

Míndez vezetett oda, hogy a Hazafias Népfront a SZOT-tal és KISZ-szel együtt úgy, mint tavaly, idén is, így most már másodizben pályázatot hirdetett üzemi krónika írására üzemünk élete 1985-ben címmel. Természetesen egy üzem egyévi életének megrajzolásához is kell szakértelem, ezt azonban az üzemben dolgozó műszaki, közgazdasági és más értelmiségiek nyújthatják. Ők azok, akik az üzem életének egyik oldalát, a termelést, a gazdálkodás fontos eseményeit nyomon kísérve, azt folyamatosan eseménynaplóba rögzíthetik. De ez az üzemek életének csak egyik fele, pedig ettől elválaszthatatlan a másik oldal; az üzemi dolgozók élete: hogyan élnek meg ők a gazdálkodás, a termelés folyamatát, hogyan hat az rájuk, hasonlóan vagy éppen sággal másképp, mint az üzemek vezetésére. A kiírt pályázattal azt szeretnénk elérni, hogy elkerüljük az üzemtörténet-írásban legtöbb esetben megmutatózó egyoldalúságot, azt, hogy az szinte mindig megáll a termelés körénél, ami hallgatólagosan bár, de azt a feltevést foglalja magába, hogy az egy az egyben azonos az üzemi dolgozók megítélésével. Pedig a gazdasági oldal mellett a társadalmi oldal — a *termelés mellett a termelők dolga* — egyformán lényeges. A pályázat ezért azt várja, hogy a pályamunkák az üzemek életét kettős tükörben: „felülnézetben” a termelés, a gazdálkodás, a gazdaságvezetés folyamatát, „alulnézetben” pedig azt mutatják be, hogy hogyan jelenik az meg a széles dolgozói rétegek számára. És az utóbbihoz nem kell külön szakismeret, az üzemek dolgozóinak, munkásainak ezt nem másoktól kell megtudniuk, mert az maga az ő mindennapi gyakorlati életük. És a krónikairásnak e korántsem csak módszertani, hanem lényegi sajátossága mellett további lehetőség viszonylag szélesebb kör részvételére, hogy a munkások többsége számára szokatlan munkát jelentő írást sem mindannyioknak kell végezni. A feladat csak az, hogy mintegy a „krónikairói kör” tagjai, el-

nondják közvetlen környezetük eseményeit, meglátásait, problémáit és eredményeit a krónikáiról kör vezetőjének, aki az eseménynaplóban rögzíti ezeket. Ezt egybevetve a szakértelmi-
égi közreműködők által az üzem, a termelés, a gazdálkodás kérdéseiről párhuzamosan össze-
illított eseménynaplókkal, az év elteltével formába is önti az üzem életének két oldalát, az egy-
eztendő betűtő pályamunkát. Persze ehhez az kell, hogy megismerje egyfelől a „felül-
nézet” a különböző üzemi értelmiségiek, másfelől az „alulnézetben” az üzem különböző terü-
leteiről az erre vállalkozó dolgozók együttműködését, akiknek közlése jelenti a pályamunka
nyersanyagát. Ahol nem az üzem egészére, hanem csak egy részére (brigád, műhely stb.) vo-
natkozólag vesznek részt a pályázaton — erre a pályázati felhívás lehetőséget adott —, ott a
„felülnézet” természetesen elmarad, mivel nem lehet egy részt egy egészszel szembeállítani.
Ilyen esetben elég az üzem egészének fontosabb jellemzőit röviden bemutatni, és a brigád he-
lyét, szerepét abban ismertetni.

Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy ha az üzemi krónika írását viszonylag széles mozgalmi
jellegű tevékenység kibontakoztatására az előbbieket szerint inkább megvalósíthatónak tartjuk
is, mint a sok szempontból nehezebb üzemtörténet-írást, ez távolról sem jelenti azt, hogy az
üzemek életének két oldalát lehetőleg hűen tükröző krónika írása könnyű feladat. Az üzemek-
ben számos, részben egymást keresztező érdek érvényesül, az események bizonyos részét a dol-
gozóknak egyik vagy másik csoportja okkal vagy ok nélkül igazságtalannak tartja. Általában
is, de fokozottan, ha vezetők és vezetettek közt merül fel ilyesmi, az emberek inkább hallgat-
nak, mint beszélnek. És nem könnyíti meg a dolgot, hogy az üzemek szervezetének, gazdálko-
dásának terén mostanában sok helyt nagy a mozgás, amelyek közt a fennmaradás keresése és
nem egy esetben kiskapuja nem kívánja a nyilvánosságot. Azt persze nem lehet elvárni, hogy a
krónikák az üzemek nem egy esetben nem teljesen legális kísérleteit arra, hogy fennmaradjanak,
sőt gyarapodjanak, felmutassák. De az joggal elvárható, hogy a krónikák megfelelően
egyensúlyozott képet adjanak, tehát ne csak az eredményekről, ne csak a teljesített tervek-
essék szövege — amivel hasonló önfényképek esetében, sajnos, túlságosan is gyakran talál-
kozunk —, hanem mivel az élet és egy üzem élete is, nincs konfliktusok nélkül, megfelelő súly-
lyal ezek is jelenjenek meg a krónikákban. Annál kívánatosabb ez, mert csak a konfliktusok
felszínre kerülése vezethet oda, hogy azok optimális kompromisszum útján oldódjanak meg és
megmutatkozzék, hogy az üzemek különböző rétegei számára mit jelent a kompromisszum —
ki mennyit nyert vagy veszített rajta. De éppen most, amikor a különböző új vállalati formák-
ban az eddiginél inkább van lehetőség arra, hogy a munkások a képviseltet demokrácia külön-
böző formáiban az üzemek vezetésében részt vegyenek, nemcsak egyszerűen kívánatos, hanem
egyenest szükséges, hogy azzal egyidejűleg a jelenleginél jobban érvényesüljön a közvetlen
üzemi demokrácia is. Az üzemi krónika pedig jó alkalom arra, hogy a dolgozók, a munkások
minden külön fórum nélkül, a mindennapi élet gyakorlatában az események közlésével együtt
mondják el véleményüket is ahhoz, képviseljük közvetlenül is saját érdekeiket. Mondják el ja-
vaslataikat, amelyek megvalósításával saját meglátásuk szerint saját maguk, illetve az üzem
helyzetét javíthatni vélik.

Mai, egyáltalán nem könnyű üzemi világunk hű tükré, amit a krónikáknak adniok kellene,
felér egy darab „Magyarország felfedezésével”. Mert bátran állítható, hogy aligha bírnak reá-
lis képpel arról a sokféleségről, arról az útkeresésről, amivel az üzemek különböző objektív és
szubjektív körülményeik közt megpróbálnak megküzdeni a nehézségekkel és főleg mit jelent
ez az ott dolgozók jelentős része — hol, melyik rétege számára.

Az erre az évre meghirdetett pályázatra viszonylag rendkívül sokan jelentkeztek. De ahhoz,
hogy a pályázaton részt vevők üzemük 1985. évi életének ilyenfajta bemutatását adhassák,
minden bizonnyal sok segítségre van szükségük. Ezért kívánatos, hogy a honismereti keretben
folyó üzemtörténet-írás sajátos ága, a bizvást kísérletnek is nevezhető üzemikrónika-írás kap-
jon széles társadalmi segítséget. Csak ha az egyes területeken működő honismereti bizottságok
tagjai, és rajtuk kívül mindazok, akik az üzemtörténet-írás, szélesebben az üzemek, a gazdálko-
dás, az üzemi dolgozók élete iránt érdeklődnek, a népfront, a szakszervezetek és a KISZ helyi
szerveivel együttműködve segítik ezt a kezdeményezést, akkor számíthatunk eredményekre.
Ily módon elérhető volna, hogy a pályázatra jelentkezett üzemekkel (a részvételi szándékokat
az üzemek jelentkezési lappal tudatták, ami a népfront helyi szervei előtt ismeretes) kapcsolatba
kerüljünk, amire az apparátusok egymagukban nem képesek. A pályázathoz készített, ugyan-
csak a népfront helyi szerveinél kapható útmutatás alapján csak személyes kontaktus keret-
ben tehető világossá a pályázat igazi célja, és az, hogy annak elérésében hol, milyen segítségre
van szükség. A lehetőségekhez képest megadott szükséges segítség alapján bízhatunk csak ab-
ban, hogy a sok száz jelentkező, ha nem is mind, de legalább legjobb részében közelíti az
üzemtörténethez képest „könnyű” (mondhatni lehetséges), de önmagában mégis nagy feladatot
jelentő üzemikrónika-írás igazi céljait. A megismerés az egyik feltétele a cselekvésnek és az
üzemi krónika a megismerésnek egyik lehető, mozgalmi jellegű útja.

Mód Aladárné

Az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők XII. országos találkozója

A Fejér megye és székhelye, Székesfehérvár, akármilyen fontos szerepet játszott a magyar történelemben, a néprajzi hagyományokat tekintve a kevésbé ismert vidékek közé tartozik. Örjási egyházi birtokainak cselédsége nem a hagyományos paraszti falvak életét élte, s mint az ország közepén fekvő terület, a népi kultúrának sem a legarchaikusabb, a néprajzkutatók számára legvonzóbb rétegeit őrizte. Ennek ellenére az eddigi néprajzi találkozók egyik leg-sikerültebbjére került sor itt 1985. június 22. és 25. között, s ez a körülmény minden bizonnyal további lendületet ad a megyében folyó néprajzi kutatásoknak. A kitűnő rendezés és a tartalmas előadások pedig lehetővé tették, hogy a résztvevők szakmailag felkészültebben, lélekben pedig feltöltődve térjenek haza, s folytassák munkájukat.

Az ünnepélyes megnyitóján Nagy Jenőné, Fejér megye tanácsának elnökhelyettese üdvözölte a résztvevőket, majd dr. Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtít-kára nyitotta meg a találkozót. Megállapította: a néprajzi gyűjtőmozgalomnak jelentős szerepe lehet abban, hogy a szocialista építés időszakában szilárduljon a nemzeti egység. Ne higgyük — mondotta —, hogy ha magyarságunkban erősödünk, azzal kirekesztjük magunkat a népek közösségéből, mert éppen így lehetünk annak egyenrangú tagjai. Népi és nemzeti hagyományainkat pedig különös gondnal kell őriznünk, mert az emberiség válna szegényebbé, ha elveszetgetnénk kulturális értékeinket.

Az ünnepi megnyitót követően a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB képviselője köszön-tötte a tanácskozás résztvevőit. Dr. Villangó István főosztályvezető egyebek között megállapította, hogy a közgyűjtemények nem nélkülözhetik az önkéntes gyűjtők tevékenységét, Nagy Imre, a KISZ KB Egyetemi és Főiskolai Tanácsának vezetője pedig hangsúlyozta, hogy a felső-oktatás területén nem elég hatékony a honismereti munka, márpedig éppen a leendő tanárok körében volna rá a legnagyobb szükség.

Az ünnepi ülésen került sor a legkiválóbb önkéntes gyűjtők kitüntetésére. A Magyar Néprajzi Társaság által alapított Sebestyén Gyula-emlékérmet Duka János, Gelencsér József, Hentz Lajos és Lábadi Károly; a Magyar Nyelvtudományi Társaság Csúry Bálint-emlékérmet pedig Rácz Sándor kapta. (Méltatásuk a következő oldalon olvasható.)

Három előadás hangzott el a megnyitót követően. Dr. Szilágyi Miklós a Néprajzi Múzeum osztályvezetője, a régi helyi újságok néprajzi forrásértékéről beszélt, s előadásából az derült ki, hogy régebben a helyi megyei és vidéki városokban megjelenő napi- és hetilapok — igaz, sokkal több volt belőlük, mint ma — jóval nagyobb teret adtak a néprajzi jellegű cikkeknek, nagyobb részt vállaltak a helyi hagyomány közkinccsé tételében, s ezek az írások — kellő kritikával — jól hasznosíthatók a mai kutatás számára is. Dr. Kiss Jenő, az ELTE tanszékvezető docense, megállapította, hogy az utóbbi évtizedekben megjelent nyelvjárási kifejezésekkel foglalkozó munkák mind az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalomból sarjadtak ki. Beszélt az állandó nyelvjárási szövegcsomagokról (gazdaregulák, népi időjárást jósoló kifejezések, falucsúfolók, névcsúfolók, átkozódások, szitkozódások, udvariassági formulák, gyermekijesz-tők stb.) gyűjtésének fontosságáról. Dr. Lukács László, az István Király Múzeum osztályveze-tője, a Fejér megyei néprajzi munkálatokról adott áttekintést, s elmondta, hogy őt kötetben tervezik megjelentetni a megyei néprajzi kutatások eredményeit.

Ezt követően négy munkaközlésen folytatódott a tanácskozás. Az elsőt a szervezett táji kutatókról és a monográfiás helyi gyűjtésekről volt szó. A találkozó résztvevői hallhattak a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete által szervezett gömöri, Ung-vidéki és tiszazugi kutatásokról, a Káli-medencében folyó szervezett kutatómunkáról, valamint Kecel monográfiájának elkészültéről. Valamennyien hangsúlyozták, hogy a táji kutatásoknál nagyon fontos az önkéntes és a hivatásos „néprajzosok” együttműködésének megteremtése. Ennek a munkaközlésnek a szünetekben fogalmazódott meg, hogy ma már erőltetett dolog a néprajzzal foglalkozó önkéntes és a hivatásos munkatársak illetévaló megkülönböztetése, s talán helyesebb lenne, ha egyszerűen néprajzgyűjtőkről és néprajzkutatókról beszélnénk.

A második munkaközlésen az *szavak és a szólások gyűjtésével* foglalkozó előadások hangzottak el. A legtöbb előadó leszögezte, hogy ilyen jellegű néprajzi anyag gyűjtéséhez azoknak vannak a legjobb lehetőségük, akik közöttük élve — netán ugyanazt a nyelvjárást beszélve — életük részeként tudnak dolgozni.

A történelmi szemlélet, a történelmi néprajz és a családtörténet volt a harmadik munkaközlés té-mája. Az előadók elsősorban a hagyományos paraszti élet írásos forrásainak jelentőségével foglalkoztak, s olyan forráshelyekre is felhívták a gyűjtők és a kutatók figyelmét (bibliák, is-

colás füzetek, munkaszerződések, gazdasági naplók), amelyeket eddig néprajzi szempontból csak kevésbé hasznosítottak.

Nagy érdeklődés kísérte az *időszerű gyűjtési feladatokkal foglalkozó munkaülés* előadásait és hozzászólásait. Itt merült fel, hogy a néprajzi gyűjtőmunkát segítő kérdőívek egy része egyre kevésbé felel meg az újabb néprajzi kutatások igényeinek, eszerint a néprajzi gyűjtés-vezetés előtt nemcsak az a sürgető feladat áll, hogy kérdőíveket készítsen és jelentessen meg a néprajz *valamennyi* számba jövő területére, de az is, hogy olyan új, korszerű kérdőívekkel állja elő a gyűjtőket, amelyek lehetővé teszik az újabb jelenségek és változások vizsgálatát.

A találkozó utolsó napján került sor a *szabad fórumra*, amelyet ez alkalommal is nagy aktivitás jellemezett. Számos gyűjtő számolt be munkájáról. Elhangzott ezen a fórumon, hogy az egyetemek, főiskolák néprajzzal foglalkozó diákjait — akik sikeresen szerepeltek néprajzi anyaggal a tudományos diákkonferenciákon — be kellene vonni a mozgalomba. Többen szóvá tették, hogy változatlanul megoldatlan a néprajzi — és általában a honismereti — szakkör-vezetők továbbképzése. Ezen a szabad fórumon jelentette be dr. Laczkovits Emőke, a Bakony Múzeum munkatársa, hogy két esztendő múlva Veszprémbe várják a XIII. gyűjtőtálalkozó résztvevőit.

A találkozót két rangos rendezvény egészítette ki. Az első este a Fejér megyei népi együttes műsorában gyönyörködhetek a résztvevők, két nap múlva pedig tanulmányi kiránduláson vettek részt a Velencei-tó környékén. Ez alkalommal sor került a pákozdi honvédműlekek, a kápolnásnyéki Vörösmarty Emlékház és a sukorói néprajzi ház megtekintésére. A barátságok és ismerkedések elmélyítését jól szolgálták az esténkénti közös népdaléneklések.

Végezetül hadd idézem *Andrástalvy Bertalannak*, a Magyar Néprajzi Társaság alelnökének szavait, aki a szabad fórum vezetőjeként hangsúlyozta, hogy a *hagyomány továbbélése, továbbéltetése kollektív feladat*. Felidézte a régi határjárásokat, amikor a falu közössége esztendőről esztendőre járta a település határát és megújította a határjeleket. Nagyobb települések esetében egy-egy ember képtelen volt fejben tartani a teljes határvonalat, de a közösségben mindig akadt valaki, aki éppen azon a részen pontosan ismerte a határt, így a közösség kollektív ismerete lehetővé tette a határpontositást. Az önkéntes gyűjtők kollektív tudása is így összegződik — mondotta *Andrástalvy* —, hogy fenntartsa és továbbvigye az elődöktől öröklött tudást.

Halász Péter

A legújabb Sebestyén Gyula-emlékermesek

A neves tudós, messze tekintő tudománypolitikus és nagy hatású gyűjtésszervező, *Sebestyén Gyula* (1864—1946)¹ nevével fémjelzett emlékermet a Magyar Néprajzi Társaság első ízben 1966-ban ítélte oda azoknak a kiváló önkéntes gyűjtőknek, akik az országos néprajzi és nyelv-járási gyűjtőpályázatokon, illetőleg szakkörvezetőként több éven keresztül kiemelkedő eredményt értek el. Az 1985. évi kitüntetések sajátos vonása, hogy két, határainkon kívüli gyűjtő is szerepel az éremtulajdonosok között, s hogy az itthoni kitüntetettek eredményesen foglalkoztak a hazai nemzetiségek hagyományainak búvárlásával is. Az emlékermet, a most bemutatottakkal együtt eddig negyvenketten érdemelték ki.²

DUKA JÁNOS, nyugalmazott csikszederdei tanfelügyelő 1960 óta végez intenzív és a szakmai körök által is sokra becsült néprajzi-nyelvjárási gyűjtést. Több témakört magába ölelő gyűjtései közül hiánypótló jelentőségűek a székelyföldi falucsúfolókkal és alkalmazásukkal foglalkozó, valamint az ugrancsak a Székelyföld több helységéből származó, paraszti anekdotákat, jellemző humoros történeteket tartalmazó gazdag anyagú gyűjteményei.

Jórészt elsőnek említett gyűjtéseire támaszkodik Kovács Ágnesnek a Magyar Népemese Katalógus Füzetek 3. számaként megjelent, A rátótiadák típusmutatója (Budapest, 1966) c. munkája. Paraszti anekdotáit pedig a Vöö Gabriella által gondozott nagy sikerű kiadvány: Kilenec kéve hány kalangya? (Kriterion, Bukarest, 1982. 286 old.) tette széles körben ismertté.

DR. GELENCSE JÓZSEF, a városi tanács osztályvezető-helyettese (Székesfehérvár) gyermekkorát szülőfalujában, a Fejér megyei Sárkeresztúron töltötte, s a kisparaszti családi környezetben alkalma volt a falusi élet megfigyelésére. Székesfehérvári gimnazistaként kezdett foglalkozni néprajzi és történelmi kérdésekkel, s e tárgykörökben megyei és országos versenyeken eredményesen szerepelt. Pécsi joghallgató korában lehetőséget talált arra, hogy a baranyai magyarok, németek és délszlávok életével ismerkedjék.

1975 óta rendszeresen részt vesz az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatokon. Pályamunkái részben szülőfaluja parasztságának életével, részben a baranyai délszlávok, közelebbről a Dráva menti sokácok népéletével foglalkoznak. Ez utóbbi tárgykörben — horvát nemzetiségű feleségével közösen, főként Alsószentmártonban — hiánypótló gyűjtő- és feldolgozó munkát végzett.

1977-től Székesfehérvár — különösen a lebontásra ítélt városrész, a Palotaváros — néprajzával is igen eredményesen foglalkozik, nemcsak az ottani parasztság, hanem a helyi kisiparosok, kiskereskedők körében is. Ennek kapcsán értékes muzeális tárgyfelderítő tevékenységet is végzett. Kezdetül fogva mindkét részre nézve gyümölcsöző kapcsolatot tart az István Király Múzeum néprajzkutatóival, amit tanúsít, hogy Demeter Zsófia történésszel és Lukács Lászlóval közösen végzett palotavárosi kutatómunkájuk összegezését az MTA Fejér Megyei Bizottsága 1982-ben meghirdetett pályázatán I. díjra érdemesítette.

1981-től részt vesz a Veszprém Megyei Múzeumigazgatóság által szervezett, a Káli-medence falvainak néprajzával foglalkozó kollektív kutatómunkában. Itt főképp a népi jogélet és népjogszokások kutatásával foglalkozik igen eredményesen.

A megjelölt vidékekről származó, változatos tematikájú pályamunkái általában magasabb megyei díjazásban részesültek, illetőleg több alkalommal előkelő országos díjat nyertek. Gyűjtéseinek, feldolgozásainak színvonalát mutatja, hogy közülük 21 megjelent részint a Fejér Megyei Múzeum Alba Regia c. évkönyveiben (1978, 1981, 1983), továbbá a Fejér Megyei Szemlében (1980, 1981, 1983), a Néprajzi Pályamunkák Fejér megyében I. c. anatóliában (Veszprém, 1978), a Dunántúl településtörténete c. tanulmánykötetben (Veszprém, 1982), a Palotavárosi írások c. gyűjtőmunkájában (Székesfehérvár, 1983), a Honismeretben (1981, 1984), a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiben (1982)).

HENTZ LAJOS nyugalmazott tanár (Mezőberény) mint gyűjtő és mint honismereti szakkörvezető egyaránt kiemelkedő eredményt ért el. 1970 óta vesz részt az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázaton. Benyújtott 10 pályamunkája közül 9 országos díjazást érdemelt ki. Gyűjtései lakóhelyének, Mezőberény nagyközségnek népi kultúrájával foglalkoznak: Jegyzetek Mezőberény néprajzához összefoglaló című, ötrészes pályamunka-sorozatából kiemelt országos I. díjat ért el 1981-ben beadott, a helyi és környékbeli himzésekkel és textiliákkal foglalkozó, gazdagon illusztrált pályamunkája. Hasonlóan kiemelt országos I. díjat ért el 1983-ban egy mezőberényi parasztagazdaság 17 évig vezetett gazdasági naplójának elemző feldolgozását tartalmazó pályaműve. Lakóhelye nemzeti hagyományainak gyűjtésével is eredményesen foglalkozott. Az 1977. évi pályázatra benyújtott, magnetofonfelvétel alapján készült, 82 kottát tartalmazó szlovák népdalgyűjtőmunkája országos II. díjat érdemelt ki. Igen jól rajzol és fényképez. Pályamunkáihoz 239 rajzot és 262 fényképet mellékel.

Az általa vezetett felnőtt honismereti és diszitóművészeti szakkör tagjait eredményesen bevonta gyűjtőmunkájába, amiről díjazott népszokásgyűjtésük is tanúskodik. Velük együtt értékes muzeális tárgyakkal gazdagította a helyi művelődési házban elhelyezett néprajzi-helytörténeti gyűjtőmunkát. Az általa vezetett szakkörrel a honismereti munka népszerűsítésére és a vidék néphagyományának megismertetésére gyakran rendeznek nyílt szakköri alkalmakat, amelyek jelentős látogatottságot élveznek.³ Gyűjtőmunkájuk eredményeit egyeztetik a megye más szakköreivel is megismertetni. Ezt szolgálja himzések kiadványuk, népdalválogatásuk, valamint a környék himzés- és textilművészetét bemutató, 50 darabból álló színes diákérsorozatuk, melynek felhasználásával ismeretterjesztő előadásokat tartanak.

Hentz Lajos az Országos Gyűjtőpályázathoz kapcsolódó tevékenysége mellett több alkalommal kiemelkedően szerepelt a Duna menti folklórfesztivál keretében meghirdetett, A folklór a mai életben című pályázaton. Ide benyújtott pályamunkáival, melyek a helyi diszitóművészeti szakkör történetét és közművelődési tevékenységét, valamint a helyi szötes- és himzész kultúrát ismertetik, három alkalommal nyert díjat, a pályaműveinek részletei meg is jelentek a folklórpályázat 1979-es és 1981-es gyűjtőmunkájának kötetében.

LÁBADY KÁROLY laskói (Jugoszlávia) tanár, az Eszéken megjelenő Képes Magyar Újság Örökségünk c. rovatának vezetője több mint egy évtizede foglalkozik a néprajzi kérdések iránti érdeklődést terjesztő cikkeik írásával, valamint a Drávaszög magyar néphagyományának szakszerű feltárásával. Gyűjtőmunkáját a hazai folklorista Katona Imrével együttműködve, s ennek érdekében a tanulóifjúságot is mozgósítva, igen eredményesen végzi. Eddig publikált és előkészületben levő munkái meggyőzően tanúskodnak erről: *Katona Imre — Lábadi K.*: Erdők, mezők, vadligetek (Drávaszögi magyar népballadák). Újvidék, 1980 — *Lábadi K.*: Hold letette, nap felkapta (Drávaszögi magyar találósok). Eszék, 1982. — *Uő.*: Dohányosok. A telecskai dohánytermesztés és szokincse. Telecska, 1983. — *Uő.*: Laskaiak (Eligazító a laskói helytörténeti és néprajzi gyűjtőmunkához). Laskó, 1983. — *Katona I. és Lábadi K.*: Drávaszögi magyar népdalok. Újvidék, sajtó alatt. — *Uők.*: Drávaszögi magyar közmondások. (Előkészületben.)

Lábadi Károlyt az ELTE Folklór Tanszéke 1983-ban Ortutay-díjjal tüntette ki.⁴

M. P.

¹*Diószegi Vilmos*: Sebestyén Gyula. A múlt magyar tudósai. Budapest, 1972.

²M. P. A Sebestyén Gyula-emlékérem kitüntetettjei. Honismereti Híradó, 1974. 1. sz. 48—49 old. — M. P.: Sebestyén Gyula-emlékérmesek. Honismeret, 1983. 3. sz. 16—19 old. — M. P.: Új Sebestyén Gyula-emlékérmesek. Honismeret, 1983. 6. sz. 46—48. old.

³Szakkörvezetői munkáról beszél a Honismeret 1985. 4. számában.

⁴Lásd Honismeret 1983. 4. számát.

A Csúry Bálint emlékérmes Rácز Sándor

Hosszú évek óta jelentkezik már Rácз Sándor az országos néprajzi és nyelvjárási gyűj-
őpályázatokon alapos helyszíni gyűjtésre épülő, gazdag anyagú pályamunkáival. Volt olyan
szendő, hogy három-négy saját munkával jelentkezett, s mellette még a vezetésével mű-
cödő általános iskolai gyűjtőkör is adott be pályaművet. Nyelvjárási témájú munkával elő-
ször 1979-ben jelentkezett, s akkor mindjárt öttel: összegyűjtötte Földeák, Doboz és Ófö-
leák ragadványneveit, a Gyula-Remetei Dolgozók Tanítóképző Intézete tanulóinak és taná-
rainak ragadványneveit, s tanulóival elkészíttette Makó iskolai és iskolán kívüli gyermek-
ragadványneveinek gyűjteményét. Már ezzel első díjat nyert, s utána egyetlen egy év sem
naradt Rácз Sándor-féle pályamunka nélkül. Általában ragadványneveket küldött továbbra
s, elsősorban Makó környékéről, de megkezdte a tájszavak kutatását is. Kitértő munkája
eredményeképp született meg a Földeák és környéke tájszótára című jelentős alkotása,
amely megjelent a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozatában. Külön meg
kell említeni, hogy Rácз Sándor nem csupán a tudományos igényű gyűjtésekkel szolgálta
a magyar nyelvjáráskutatás ügyét, hanem ő maga teremtette meg az anyagi alapot mun-
cája kiadásához, ami nélkül aligha jelenhetett volna meg. Több község ragadványnevényaga
negjelent gyűjtései nyomán a Magyar Személynévi Adattárak sorozatában, s most is sajtó
slatt van egy füzeté, másik pedig megszerkesztve várja, hogy nyomdába kerülhessen.

H. M.

Úttörő honismereti munka Tolna megyében

V. úttörő honismereti tábor

A Szekszárd melletti Sötét-völgy nemcsak szemet-lelket gyönyörködtező környezetéről nevez-
zetes. Híres úttörőtáborok emléke száll fel a völgy felé kapaszkodó füsttel, ebben az esz-
tendőben rendeztük az ötödiket.

A csaknem 100 gyermek táborlakó s az őket gonddal, melegséggel irányító felnőttek és
diákok 7 szakcsoportban ügyeskedtek azon, hogy az idén központi témává emelt Kapos-Kop-
pány völgye, vidéke tárgyi kultúráját, népművészetét, életmódját és szokásait minél sokol-
dalúbban feldolgozzák és megörökítsék. E gazdag múltú vidék bizonyára sok emlékezetes per-
cet szerzett a táborlakóknak. Már a programok, szakcsoportok közti választás lehetősége is
vonzó eleme volt a tábor életének. Olyan gazdag, szemnek, szívnek és testnek szóló pro-
gramokat élvezhettek itt, melyek a játékos tanulás, néprajz és testmozgás ötvözetét kínálták.

Megyei, de országos jelentőségű is ez a tábor, s nemcsak módszertani vonatkozásai, modell-
szerepe miatt. Ebben az évben parádi pajtásokkal dolgoztak együtt a megye ifjú pionírjai, ez
pedig a nyitottság, a kitekintés biztosítéka. Jeles kutatók is jártak a táborban: Kanyar József
levéltárigazgató, Somogy megye neves személyisége, Andrásfalvy Bertalan baranyai néprajz-
kutató, Tolna megyei kötődésekkel, valamint Torma István régész. A gyermekek megismer-
kedtek a gyűjtő-feltáró munka alapfogaival, a folyamat állomásaival: az előzetes forrás-
tanulmányokkal, felkészülés utáni gyűjtéssel, leírással, önálló megörökítéssel, vagy repro-
dukálással.

Jó hangulatot teremtett a programok „kidobolása”, „Kemencefalva” utcáinak rendben tar-
tása, az állandó tájékoztató szolgálatot ellátó hirdetőtábla, a maguk készítette, népviseletek ide-
gen által alig észrevehető különbségeinek felismerése.

Öröm, hogy többen is visszatérő vendégek e táborban, akár ifjú néprajzkutatóról, akár
szakkörvezetőről van szó. Ez a folytonosság és a jó együttműködés a színvonalas munka bizto-
sítéka is. Az ügy, melyre e kis tábor szövetkezett, alig felmérhető hasznot jelent a nemzeti
múlt, a magyarság hagyományainak megismerésében, olykor már csak feltámasztásában. El-
ismerést érdemelnek azok a szülők, akik ide is elkísérték gyermeküket, részt vállalva a tábori
élet mindennapjaiból. Fele öröm, fele bánat, hogy jobbára 5. osztályosok voltak jelen a tábor-
ban: jó, hogy legközelebb alapos előismeretekkel kezdhetik esetleges tábori életüket, de azért
hiányoztak a felsőbb évfolyamosok.

Új eleme volt a táborozásnak a népi építész szakcsoport megjelenése: a makettezés iránt nagy érdeklődés indokolja további tábori tevékenységüket. A többi csoport témái: néprajz helytörténet, úttörőtörténet; krónikakészítés; népviselet-készítés, hímzés, szövés, kötés, fafaragás, népdal, népzene, néptánc, gyermekjátékok, fazekasság, népi étkek, étkezési szokások.

Romantika és ismeretszerzés — azt hiszem, e két fogalom köré csoportosítható a tábor élete S ez a legtöbb, amit egy ilyen hét adhat.

Drescher Attila

Úttörő szakkörvezetők honismereti továbbképzése

Az úttörőkorosztállyal foglalkozó szakkörvezetők továbbképzését eddig úttörőházunkban oldottuk meg negyedévente. A jelenlegi vezetők továbbképzésének, illetve a vezetői utánpótlás biztosításának egy új modelljét próbáltuk ki illetékesek bevonásával. A népművelési Intézet a javasolt tervet kiegészítette, útmutatást adott a forma megvalósításához.

Ezévben a Kapos-Koppány mentével foglalkoztunk — egy-egy adott közösség múltjának fel-tárásával. Minden kis közösség (szakraj) kapcsolatban állt egymással, de külön foglalkoztunk az építészettel, a fazekassággal, a krónikakészítéssel, a hímzéssel, a táncsal, a népdallal, a zenével, az étkezési kultúrával, a népviselettel, a tisztálkodással, a famunkával, az úttörőtörténettel.

A gyűjtéseket elméleti felkészítés előzte meg, ezt követően szakemberek irányításával adatlapokat, kérdőíveket állítottak össze, majd pedig a csoportokat készítették fel (kulturált viselkedés, társalgás, megnyerés, témaismeret). A gyűjtést a vezetők irányították egy-egy községben (Regöly, Ozora, Szakály).

Hogy milyen mélységben sikerült a képzés, az a vezetők felkészültségén és rátermettségén is múlt. Új arcok jelentek meg, érdeklődéssel hallgatták az előadásokat, a szakmai, technikai, közművelődési ismereteket, forgatták a szakirodalmat, alkalmuk volt a gyakorlatban is kipróbálni a pályázatok készítését, meghallgathatták értékelésüket. Munkájukat a felkészítés után „tudatosan fogják ellátni” — így fogalmazott az egyik hallgatónk, hiszen a tartalmat és a formát együtt láthatták.

A tanfolyam hasznát a tábor végén már mérhettük az elkészült dolgozatokkal.

Biró Mártonné

A XI. honismereti kerékpártúra¹

1985-ben már a második évtizedébe lépett a szlovákiai magyar fiatalok országjáró rendezvénye, a honismereti kerékpártúra (HKT). Résztevői a tavalyi — jubileumi — Nógrád és Gömör tájait bejáró túra után ezúttal Kelet-Szlovákia szépségeiben gazdag vidékével, a Bódva mentével ismerkedtek meg.

Az előjelek nem voltak túl biztatóak. A hosszan tartó esős időjárás, a megszokottnál jóval korábbi időpont, illetve ennek váratlan megváltoztatása (szervezési okok miatt az indulást egy héttel előre kellett helyezni) több kérdőjelet tett a túra sikere elé. Főleg ez utóbbi ok miatt kellett néhány állandó résztvevőnek, „óstúrázónak” lemondani a részvételről. A szervezőknek tehát volt miért izgulniuk. Szerencsére erre nem volt szükség. A megadott időpontban, július 6-án mintegy nyolcvan gyűltek össze az első táborhelyen, Gombaszögön. Este fellángolt a túra egyik jelképe, a tábortűz. Barátok, ismerősök találkoztak újra, számoltak be egymásnak az elmúlt év eseményeiről.

¹A kerékpártúráról készült képeket lásd az első borítón (Szerk.)

A Rozsnyói járás bányáiban évszázadok óta termelik a legkülönfélébb ásványi kincseket. Jelenleg a magnezit és higanyérc bányászatán van a fő hangsúly. A bányászélet mindennapjaival, a bányák fejlődésével ismerkedtek az első nap a túrázók a rozsnyói Bányászmuzeumban. Külön érdekessége a múzeum udvarán elhelyezett több mint két méter magas Kossuth Lajos-szobor, s ugyancsak itt látható néhány, kovácsoltvasból készült síremlék is. Történelmi emlékekben gazdag a város: a püspöki székesegyház és a ferencesek temploma mellett a freskókkal díszített plébánia épületét tekintették meg a túrázók egy rövid városnéző séta keretében. A krasznahorkai vár, valamint az Andrassy Franciska és férje, Dénes sírboltját őrző mauzóleum meglátogatása után a hárskúti (Lipovnik) templommal is megismerkedtek, amelynek vakolata alatt két éve, tatarozásokor freskókra bukkantak. Sajnos a további feltárási munkák elvégzésére anyagiak hiányában nincs mód. Dernőn (Drnava) és Kiskovácsvágáson (Kováčová) keresztül Lucskára (Lučka) jutottak a túrázók, ahol a közelmúltban helyreállított Árpád-kori templom maradványait nézték meg a temetőben, s Korcsmáros Lászlótól érdekes előadást hallgattak a templomról, a faluról és lakosairól.

A természeti szépségekben gazdag Szlovákia egyik gyöngyszeme a Szádelői-völgy. A túra résztvevői pihentetve kerékpárjukat, id. Stibrányi Gusztáv, a völgy egyik kiváló ismerőjének vezetése alatt gyalogosan keltek útra, gyönyörködve a szépséges tájban, olykor megállva egy-egy rövid előadás erejéig, sok érdekes adatot tudhattak meg a völgy értékes növény- és állatvilágáról, természeti képződményeiről, barlangjairól. S hallhattak néhányat a völgyhöz, szikláihoz fűződő mondák közül is. Az esti táborútnél Mihályi Molnár László elevenítette fel az eddigi túrák történetét, s ez az est lett a „hivatalos” ismerkedési est is.

Táborbontás után Szádudvarnokon (Zádielské Dvorníky) és Szádalmáson (Jablonov nad Turňou) keresztül Kortvélyesre (Hrušov) vezetett az útvonal. Itt Kardos István, a rozsnyói műemlékvédelmi hivatal történésze fogadta a túrázókat. Kalauzolásával megtekintették az általa újra felkutatott, valószínűleg a XV. századból származó, a falu szőlőhegyén található, freskókkal díszített Szent Anna-kápolnát. Történetéről nagyon kevés hiteles adat maradt fent. Meglehetősen rossz állapotban találták rá. A hazai s magyarországi történészek bevonásával végzett feltárási és restaurálási munkákat csak nemrégiben fejezték be. A harmadik nap egy Mészékébe (Včeláre) vezető rövid látogatás után a túra utolsó táborhelyén, Somodiban (Drienovec) fejeződött be.

Másnap kirándultunk az Áji-völgybe. Az itt felkeresett Áj (Háj) község azon ritka települések közé tartozik, amelynek teljes zenei anyagát feltárták. A jelentős munkát Vargyas Lajos végezte el és adta közre az 1940-es évek elején. Ajból meredek út vezet a völgy felső végén fekvő ruszin településre: Ajfalucskába (Hačava). Érdekes látvány volt a völgyek szorításában fekvő falu temploma, temetője. Visszatérőben még jutott idő a völgy rejtett zugainak felkérésére is.

Fecső Pál nyugdíjas tanár, újságíró a tornai (Turňa nad Bodvou) templom falánál Torna vármegeye gazdag történelmével ismertette meg hallgatóságát, külön figyelmet szentelve a tornai várnak és a városnak. A Szűz Mária tiszteletére emelt templom rejtett kincsét jelentik az egyik oldalhajójában található freskók, melyeket a legenda szerint Jókai Mór fedezett fel. A túrázók virágcsokorral emlékeztek meg a Magyar és Szlovák Tanácsköztársaság itt nyugvó hősi halottairól. Távolról is vonzó látványosság a tornai várom. Belsejében azonban a sűrű bozót miatt alig lehet megmozdulni. A hegyoldal külön érdekessége, hogy Európában itt nő a szigorúan védett tornai vértó (Onosma tornense).

A borult idő miatt a Somodi—Kassa(Košice)—Somodi útvonalat kerékpár helyett vonattal tették meg az érdeklődők. Kassán Balassa Zoltán volt az idegenvezető. A Thália Színpadon, a kassai magyar társulat otthonában megtartott rövid, a város történelmét összefoglaló előadás után került sor a többórás, de minden tekintetben érdekes városnéző sétára. Nehéz lenne ennek valamennyi megállóját felsorolni, izelítől csak néhány közülük. A Jakab-villa, a Fekete Sas Szálloda, a volt Széchenyi liget (ma Petrov park), II. Rákóczi Ferenc rodostói ebédülőháznak másolata, a Miklós börtön, a Kassai Kormányprogram épülete, a református, jezsuita és a domonkos templom, az Állami Színház (volt Kassai Magyar Színház) és természetesen a kassai dóm. A séta II. Rákóczi Ferenc síremlékének megtekintésével ért véget, ahol a túrázók egy-egy virágcsokrot helyeztek el.

Az elmúlt évtizedek alatt zárandokhellyé vált Stosz (Stos) volt a következő nap első megállóhelye, ahol a túrázók kegyelettel adóztak Fábry Zoltán emlékének. Az 1970-ben elhunyt kiváló íróról, publicistáról Balassa Zoltán tartott rövid előadást.

A túra egyik legnagyobb élménye volt a mánta faluban, Mecenzéfén (Medzev) a Szlovák Műszaki Múzeum egyik működő hámorának meglátogatása. A falu 85 éves kovácsa fiatalos lendülettel, pontos s körültekintő előkészületek után percek alatt varázsolt kapát a nyersvas félkész áruból, a vízahajtotta kalapács és néhány egyszerű kovácseszköz segítségével. Megemlítendő, hogy a túra vezetője egy 15 m magas cseresznyefa tetejéről hívta le az idős kovácsot. „Ott voltak a legérettebbek...” — okolta meg otlletét. A falu történelméről, a mánták életéről, a kovácsoktól Aranka néni, a falut alaposan ismerő tanítónő tartott előadást.

A II. világháború végén árulás áldozatává vált a legendás Petőfi-partizáncsoport. A sírjukra elhelyezett virágcsokor, az egyperces néma csend volt a túrázók tiszteletadása a hősi halottak

előtt. A hónapok szép elnevezésével gyarapíthatták szókincsüket a figyelmesebbek a temető kovácsoltvas siremlékeinek feliratairól. Őszelő (szeptember), őszhó (október), őszutó (november), télelő (december) stb. olvashatták rajtuk.

A hajdan híres jászói (Jasov) kolostor lett a nap utolsó megállóhelye. Sajnos sem az eredetileg több mint 143 ezer kötetet tartalmazó apátsági könyvtárba, sem a sokak által az egyik leggazdagabbnak tartott templomba nem jutottak be, csupán az ablakon keresztül pillanthattak be egy segítőkész apácánővér jóvoltából.

A túra utolsó napja Csécsen (Čečevoce) kezdődött, ahol a mai Kelet-Szlovákia legrégebbi, a XIII. század második feléből származó református templomának értékes freskóival ismerkedtek meg. Ezután Makranc (Mokranec) következett, itt a túra résztvevői Gizella királynénak a templomban elhelyezett sirkövét nézték meg — sajnos a rászertelt, s oda nem illő lámpáktól elcsúfítva, megrongálva. Ugyanitt Kmečko Mihály ismertette élvezetes előadásban a település és a környék életét, a sirkő feltételezett kalandos útját.

A szepsi (Moldova nad Bodvou) művelődési otthonban a régi ismerős, id. Ph. Mr. Stibrányi Gusztáv és Halász Péter helyi pedagógusok beszéltek a város keletkezéséről és a jelenlegi életéről. Meglepetés következett ezután: a Szolnoki gimnazisták Mrozek: Mulatság című darabját mutatták be nagy sikerrel.

Debrőd (Debrad) több szempontból is emlékezetes maradt. A szívélyes fogadtatás, a CSEMADOK helyi szervezete elnökének helytörténeti előadása és egy rövid kirándulás a Szent László-kúthoz, az idei túra méltó befejezése volt.

Összegezve a XI. HKT tapasztalatait, egyértelműen megállapítható annak sikere. Az időpontváltás miatt a tavalyihoz viszonyított majdnem egyharmados létszámcsökkenés egyáltalán nem vált a túra kárára. Sőt! A társaság így kevésbé szakadozott szét, egységesebb, barátságosabb volt a hangulat. A sikerhez nem kis mértékben járultak hozzá a túra vezetői: az „óstúrást” Köteles László, Koleszár Béla, valamint Balogh Gizella. Áldozatos munkájukért mindnyájan elismerést érdemelnek.

Puntigán József

Füzéri vár – füzéri rom!?

Tokajhegyalját, a déli fekvésű szőlősdombokat, majd a nagy hírű Sárospatakat elhagyva, a Zempléni-hegység domb- és völgyvonulatai között aligha akad szebb, szemet gyönyörködtetőbb látvány, mint a híres füzéri vár még épen maradt falai. Itt, ahol ipari településektől, városoktól távol az ország legtisztább levegőjét szívhatják a lakosok és a turisták, biztos, hogy megáll a vendég, amint Pálházát elhagyva, az egyedülálló, több száz méter magas hegykinővésen elébukkan a vár.

Aki egyszer látja, nem is csodálkozik, ha hallja: egész Észak-Magyarországon — Sárospatak kivételével — Füzéren fordul meg a legtöbb kül- és belhoni turista: ötven-hatvanezren érkeznek egy-egy év nyári, őszi hónapjaiban. Iskolások, üzemek dolgozói, turistabuszok, külföldről és Magyarországtól legtovábbi vidékeiről. És persze személygépkocsik százai. Hogy megcsodálják... az ország legészakibb részén és legszebb helyén fekvő: romvárat!

Minden év – újabb veszteség

Igaz, szép ez így is. Az omló falak, a könyező erdők-völgyek zöldje, s csak igen nehezen megmászható, fákkal borított meredély, s a gondolatok elkalandozás: milyen élet folyhatott itt évszázadokkal korábban, amikor az ezerháromszáz éves elején építették, amikor az Aba nemzetiségű volt, amikor IV. Béla a lányának ajándékozta, vagy amikor a mohácsi vész után Perényi János a magyar koronát ide menekítette. Ami azután mégis csak a törökök kezébe, a híres konstantinápolyi Héttoronyba került... Mindez megkapó, elgondolkodtató. Azonban aki vállalkozik, hogy felmásson a falak közé — mert valódi turistának való a felkúszás —, az közelről sajnos láthatja a még álló falak lassú romlását is. Pedig volna mit védeni! Hiszen a XV. században, amikor az országos nagyurak, így a Perényiek is, minden más hatalomtól elkülönülve éltek, itt állt az ország egyik legszebb várkapornája. A kapuboltozat, amelynek csak alig kivehető nyomai találhatók, a legdíszesebbek közé tartozhatott.

— Pedig mi tettük és tesszük a magunkét, s tennénk tízannyit is a várért — mondja Novák Ernő bácsi, aki nyugdíjasként a helyi népfontrszervezet elnöke és füzéri előljáró. A község ugyanis a Füzérkomlósi körzeti tanácshoz tartozik. — Néhány éve, amikor az Országos Műemléki Felügyelőséggel egyeztettük a teendőket, alig lehetett lebeszélni idősebb embereket: ne menjenek alapokat feltárni, falat, romot tisztítani, mert nem bírnak felmászni. A fiatalok azonban jöttek. Csináltuk, azután megállt a munka, s maradt eddig.

— Azazhogy az idén is tettetek valamit — fűzi hozzá Horváth Tivadar körzeti tanácselnök, a füzéri vár másik nagy patrónusa, aki korábban mint termelőszövetkezeti elnök is sokat tett a rekonstrukció, a megóvás érdekében. — Hiszen megkerítették a síneket a felvonóépítéshez!

— Igaz — így Novák Ernő bácsi. — A Műemléki Felügyelőséggel meg a megyei tanács szakembereivel egyeztetve a feladatokat, arról volt szó, hogy elkezdjük a vár nagy rekonstrukcióját. Azt ígérték, négy-ötmillió forint áll majd rendelkezésre. Csak legyen felvonó, amellyel az építési anyagok, a szerszámok feljutnak. Nos, nyakunkba vettük a vidéket és nagy nehezen — a pálháza erdészettől — sikerült százhusz méternyi keskeny nyomtávú vasúti sínt szereznünk. A hegyközi kisvasút régi pályaszakaszaról társadalmi munkában a füzéri fiatalok szedték fel a sínt, és az erdőgazdaság segítségével el is szállítottuk Füzérre, a vár tövébe. Most itt hever a plébánia udvarán. Merthogy a plébános úr is igen nagy segítők... De a munka nem megy. S szívünk fájdalmára évről évre kopnak, romlanak a falak.

Terv is van, ígélet is van — mi legyen még?

Tanácselnök, népfrentelnök egymás szavába vágva, egymást kiegészítve sorolják: ez évben háromszázezer forint állt rendelkezésre a felújítási munkálatok előkészítéséhez. Nem lett belőle semmi. A helyszínen jártak tervezők, műemlékesek, még a Borsodi Szénbányák Vállalat segítségét ígérő képviselői is. Már a rekonstrukciós terv is elkészült végre, azonban egy dolog hiányzik: a munka, a tervek megvalósítása. Lesz-e belőle valami?

Miskolcon Olajos Csabával, a Borsod Megyei Tanács építési és vízügyi osztályának főelőadójával beszélgettünk a füzéri várgondokról, aki megbizottja e területnek. Nem sok jót tudott mondani:

— Tervek valóban készültek, azonban a szénbányáktól végleges, konkrét ígéletet még nem kaptunk. Azt se tudjuk, mennyi pénzért segítenének megtervezni és kivitelezni legalább a felvonósínpart és a csilléket vontató kötélpályát, a vontatóköttelek rögzítését. E kérdésre még levélben sem reagáltak, pedig már szeptember eleje van. Így aligha készül el a felvonó az év végéig. Pedig a Borsod Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának nemrégiben elfogadott határozata van rá: ... A műemlékek közül első helyen a füzéri vár állagmegóvását kell biztosítani ...

— Sőt, még tovább mentünk — mondja Olajos Csaba. — Országos kezdeményezést követve levélben kerestünk meg ipari üzemeket: csatlakozzanak az „egy üzem — egy műemlék patro-

nálása" mozgalomhoz, amelyet a székesfehérvári IKARUS gyár dolgozói indítottak el. Sajnos visszhang, reagálás eddig semmi!

Pedig Füzéren, egy kis zsúpfódeles tájházban, ahol a várba látogatók feljegyzéseinek nagy könyve hever, érdekes bejegyzések találhatók. Arról szólnak: még szebb lenne a vár, ha rendbe hoznák a falakat, felújítanák a kápolnát, ha a várról ismét legalább egy kicsit „vár” lenne. És azután felajánlások főiskolák, középiskolások részéről: „szívesen jövünk nyáron dolgozni építőtáborba, hogy meentsük a várat”. Segítség tehát lenne, csak komolyabban kellene venni azt, ami egyébként határozat, törvény is. Részben az Országos Műemléki Felügyelőség, részben pedig más, e téren felelősséggel ténykedők részéről. Kivétel: a helyiek, a füzériek és a füzér-kömlői körzeti tanácshoz tartozó másik öt község lakóinak munkája, akarása. Mert az megvan.

Novák Ernő bácsi, aki mint nyugdíjas, mindennel és mindenkivel törődik, oklevelet és plakettet vesz elő, s mutatja. Nem hivalkodva és büszkélkedve, de boldogan. A plakettet most, 1985. augusztus 27-én kapta Pápán, az országos népfronttanácskozáson, Pozsgay Imrétől, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa nevében. Elismerés a füzérkömlői Hazafias Népfront bizottságának a kiemelkedő társadalmi munkáért. — Ezt elsősorban a füzéri vár rekonstrukciós munkálataiért kapták. . . Ha rajtuk múlna, bizony már most szebb, vonzóbb lenne a füzéri vár — s nemcsak a romja!

Barcsa Sándor

Magyar könyvtárosok a nagyvilágban

Ismeretes, hogy a négy nagy kivándorlási hullám közül különösen az utóbbiakban sok értelmiség hagyta el hazánkat. Közülük és gyermekeik közül sokan már a befogadó országban végeztek felsőfokú tanulmányaikat, szereztek oklevelet. A szóránymagyarság társadalmi integrációját tekintve tehát kétségkívül nőtt a jól képzett intelligencia aránya, akik a hagyományos egyházi, politikai vagy kulturális alapokon szerveződő magyar egyesületekkel kevésbé, a szakmai érdeklődésű egyénekké és társaságokká inkább keresik a kapcsolatot. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt igazolják, hogy a távol élő szakemberek odafigyelnek az őhaza eredményeire, ugyanakkor szívesen ismertetik munkásságukat Magyarországon, s nemegyszer közös kutatásokban is részt vállalnak.

Ez a felismerés vezette a Magyarok Világszövetségét arra, hogy 1984 áprilisában *Magyar Fórum* néven megalakítsa a magyar értelmiségi találkozóknak védnökségét. A különböző szakterületek hazai képviselői mellé egy-egy ismert, külföldön élő magyar tudóst kértek fel a védnökség tagjául. A magyarországi névsor imponáló: *Szabó Zoltán* nyugalmazott egészségügyi miniszter elnökelével az agrártudományt *Dimény Imre* akadémikus, a képzőművészetet *Németh Lajos* egyetemi tanár, a közgazdaságtudományt, *Kallós Ödön*, a kereskedelmi kamara társelnöke, a könyvtártudományt, *Havasi Zoltán*, az Országos Széchényi Könyvtár megbízott főigazgatója, a műszaki tudományokat *Konkoly Tibor* professor, az orvostudományt *Pásztor Emil* akadémikus, a történettudományt *Hanák Péter* egyetemi tanár, a vallástudományt *Szenyay András* pannonhalmi főpát, a zenetudományt pedig *Újfalussy József*, a Liszt Ferenc Zene-művészeti Főiskola rektora reprezentálja.

A védnökség feladatának tekintti, hogy a tudományterületek határon túli szakembereivel felvegye a kapcsolatot, és a hazai tudományos-társadalmi intézményekkel karöltve, az adott terület egy-egy időszerű kérdését napirendre tűző tanácskozást szervezzen. Az értelmiségi találkozók sorát — még a Magyar Fórum létrejöttét megelőzően — a könyvtárosok konferenciája nyitotta 1980-ban. Azóta eredményes összejövetelt tartottak — immáron a védnökség égisze alatt — a közgazdászok, az orvosok, az agrárszakemberek és a szóránymagyarság-kutatók. Tisztelet a szülőföldnek címmel a Múcsarnokban bemutatkoztak a világban szerte alkotó képzőművész honfitársaink, valamint a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon a néptáncsoportok is. Legutóbb, 1985. augusztus 26–27-én a *Magyar könyvtárosok II. tudományos találkozója* került sor a Budavári Palotában.

Az anyanyelvi konferenciához és a Magyar Könyvtárosok Egyesületének félszázados évfordulójához kapcsolódó eseményen mintegy negyven nyugat-európai és tengerentúli könyvtáros mellett meglepően kevés hazai szakember vett részt. A tanácskozásnak méltó otthont adott nemzeti bibliotékánk: az Országos Széchényi Könyvtár — a vendégek megtekintették a különgyűjteményeket, s a nyitóülés előadásai szintén az itt folyó hungarika-kutatásról, illetve gyűjtési programról szóltak. A továbbiakban több mint negyedszáz előadás hangzott el *három fő szekcióban*, nevezetesen: a) a külföldi hungarika-gyűjtemények számbavétele, a hungarikumok gyűjtése és feltárása; b) a könyvtárak fejlesztésének hazai és külföldi irányai (számítás-technika, gépi adatfeldolgozás és -nyilvántartás, restaurálás, konzerválás, médiák stb); c) az anyanyelvi kultúra ápolása, a külföldi magyarság olvasási igényei és könyvtári ellátottsága.

Tanulságos volt hallani az amerikai kutató- és egyetemi könyvtárak magyar vonatkozású nyagairól. Megtudtuk például, hogy a washingtoni Kongresszusi Könyvtár „klasszifikálási” zisztémája az Erdéllyel kapcsolatos, akár több évszázados irodalmakat is — sajátos módon — Románia címszó alá sorolja. A Sárospataki Református Gyűjtemény viszont a századforduló óta hangyaszorgalommal gyűjti a mintegy százúszra tehető tengerentúli, Kálvin-hitű egyház-társaság dokumentumait. A Zürichi Központi Könyvtár munkatársa még feltáratlan Bethlen-csorabeli kéziratokról, a Svájci Kelet-Európa Könyvtár Alapítvány igazgatója párját ritkító ungarikaanyagról számolt be. Az alsóöri tisztelendő a könyvtár körül kibontakozó széles körű kulturális munkát ecsetelte, amely a burgenlandi magyarság azonosságátudatát igyekszik fel-rázni.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kutatója bemutatta új kötetét a határon túli magyarság olvasáskultúrájának jellemzőiről. Figyelemre méltó az a tény, hogy hazánk is tagja az IFLA, a nemzetközi könyvtárosszervezet nemrég megalakult kerekasztalának, amely az etnikai és nyelvi kisebbségek könyvtárügyének gondjait kívánja orvosolni. Összességében joggal állapíthatta meg a záróülést szónoka, hogy az öt év előtti első konferenciához képest mind a résztvevők és az elhangzott előadások számában, mind tematikailag előrelépés történt. Az elhangzottak tapasztalatait az anyanyelvi mozgalom kell hogy hasznosítsa.

A színvonalas összejövetelt és a Magyar Fórum eddigi tevékenységét csak üdvözölhetjük. Azonban — miként az egyik svájci hozzászólóban — bennünk is felmerül a kérdés: miért hiányoztak a tanácskozásról az „ötágú sip” többi ágának képviselői?

Székely András Bertalan

Honismereti szoba Csépen

Csep napjainkban nem sokkal több mint ötszáz lelket számláló település, lakosságát és területét tekintve is Komárom megye legkisebb községeinek egyike, 1971-től Kisigmánddal együtt a közös tanácsú Nagyigmándhoz tartozik. A tiszta, rendezett község — mai rohanó világunkban — a béke, a nyugalom szigetének tűnik, főleg ha a falu fölé emelkedő dombról vesszük szemügyre a tájat. A dombon az idetévedt látogató az erősen restaurálásra szoruló református templom mellett, közvetlen szomszédságában egy korabeli állapotában felújított, rendezett környékű épületet talál, amelyben 1788-tól — a község anyaegyházának megalakulásától — az 1970-es évek elejéig, az iskola körzetesítéséig, a csépi ifjúság ismerkedett a betűvetéssel, a tudományok alapjaival. Az ún. „kis iskola” első „oskolamesterétől”, Csider Páltól kezdve a kultúra apostolainak hosszú sora követte egymást a kicsi, osztatlan, egy tanerős iskolában, amelynek padjai között tanult a kuruc kor későbbi kutatója, Thaly Kálmán, a Csajághy lányok — Vörösmarty Mihály felesége, Laura és nővére, aki Bajza József felesége lett. Itt tanult annak a 19 nemesi családnak a gyereke is, akiknek jó része később hazatért a szülőfaluba gazdálkodni, akiknek egyik utolsó képviselője volt az 1979-ben elhunyt Pálffy Béla, a lelkes, igényes könyvgyűjtő. (Ezúttal jegyezzük meg, hogy a Pálffy család könyvtárának, főleg annak muzeális magja alapján — amelynek jelentős része a József Attila Megyei Könyvtár állományát gazdagítja — a XVIII—XIX. századi köznemesi könyvtárak típusa teljes egészében rekonstruálható.)

A napközben alvó, csendes falucska főutcája és a régi iskola környéke igen mozgalmas volt 1985. június 3-án, amikor az ünnepi könyvhét megyei megnyitójával egyidejűleg került sor a honismereti szoba felavatására, amelynek keretében dr. Gergely András, az ELTE docense méltatta Csep helyét és jelentőségét a magyar művelődéstörténetben és nagy szülőiteinek életútját, tevékenységét, a községhez való kötődését.

A hajdani református iskola 6 x 10 méteres helyiségében ismerkedhetnek a látogatók — és emlékezhetnek a környékbeliek — a régebbi idők jellegzetes használati eszközeivel, berendezési tárgyival, amelyeknek jelentős része a községből és a környékről — Nagy- és Kisigmándról, Eterőlről, Kocsról — származik. A csaknem háromszáz tárgyi és írásos emlék összegyűjtése két évvel ezelőtt, a HNF községi bizottságának javaslatára kezdődött, a lelkes népfronttitkár, a korábban régésznek készülő Nagy Péter avatott irányításával, aki a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát üzemi nyomdájának nyomdászaként működik közre a Bábolnán kiadott igényes nyomtatványok kivitelezésében, immár másfél évtizede. A kívül-belül hófehérre meszelt iskolában a látogató a falu első — 1500-as évek elejéről származó, 1695-ben lemásolt — térképével találkozhat (eredetije Pannonhalmán van), majd Csep — 1909 óta Csep — történetének fényképekkel illusztrált krónikája olvasható. A kiállítás tagolása alapján először stílizált szobabelsőbe jutunk, ahol különböző, családi vonatkozású dokumentumok mellett kelen-gyeláda (1843), tulipános ládák, rokkák, bútorok, használati eszközök (pl. gatyamadzag-készítő, kovászfa stb.) találhatók. A konyharészben lévő kemenceutánzat és a falakon köcsögök, ara-

tási korszok, lekvárosszilkék sokfélesége mellett fából készült krumplynyomó, kerek-üveges vajköpülő, fontmérleg, máktörő, tésztakészítők és -szedők, dagasztótálak, igazi, lábakon álló lábasok vannak elhelyezve. A szoba sarkában, zöld posztóval letakart területen találjuk a gazdasági épületrész tartozékait: kötélfonókat, dohányvágót, gyertyaöntőt, petróleumtartó edényt, sajtlenyomót, a must erjesztésekor használt kotyogót, gerebent, a szövés és fonás eszközeit. A következő rész — a falakon és tárlókban elhelyezett írásos anyag — Thaly Kálmán, Vörösmarty és Bajza József, továbbá a község szülőtteinek Cséppel való kapcsolatát illusztrálja; majd a falu életével, történetével, fejlődésével kapcsolatos dokumentumok (az 1828-ból való, a jelenleg is élő neveket tartalmazó népesség-összeírás adatok, örökösödési, hagyatéki, adásvételi iratok; I. világháborús levelek, obsitlapok stb.), gazdaság- és ipartörténeti anyag (munkásigazolványok, aratási szerződéses, hadikölcsönök, kötvények, betétkönyvek, az 1895-ben alakult tűzoltó-egyesület alap- és szolgálati szabályai stb.); a numizmatikai emlékeket az 1693—1946 közötti fizetőeszközök képviselik — három tárlóban elhelyezve — fém-, papír- és szükségpénzek formájában. Külön kiemelendők a szabadságharc pénzei, és egy 1848-as nagyigmándi polgárőri karszalag. (A ritka, becses emlék Marosi József ref. lelkész ajándéka.) Az utolsó blokk a felszabadulás utáni időszakról ad képet a dokumentumok tükrében, majd a tárlatot az adakozók névsora zárja, akik közül külön kiemelendők gazdag adományaikkal Korn Mártonné, Karika László és a Boday testvérek.

A bejáratnál jobbra a terem egy részét, az ún. kuckót, paravánszerű fal választja le: itt tervezik a szakköri foglalkozásokat, jelenleg ugyanis 60 tanuló jár át naponta — az iskola fokozatos körzetesítése óta — a szomszédos Nagyigmándra. A honismereti szobának — az állandó kiállítás, az írásos és tárgyi emlékek megmentése mellett — az is a célja, hogy a környék ifjúságát megismertesse szűkebb környezetét múltjával, hozzájáruljon Vörösmarty szavainak megvalósításához: „Örizz a múltat a jelenben és tartsd meg a jövőnek.” Szeretnék az emlékszobát a Tájak—Korok—Múzeumok egyesületbe bekapcsolni, pécsettőlhellyé nyilvánítani.

A régi iskolaépület felújítása a község lakossága társadalmi munkájának köszönhető, akik a szakipari munkák kivételével mindent elvégeztek. Az induló — 80 000 forintos tőkét — a megyei tanács ifjúsági alapjából kapták meg, pályázat útján. Köszönet illeti a Nagyigmándi Új Élet Tsz vezetőit, Bertalan László elnököt a segítségért, továbbá a Komárom Megyei Múzeumi Szervezetet az installációs anyagért, személy szerint Simonné Tiegelmann Ilonát és Kaszál Józsefet a szakszerű elrendezésben való közreműködésért. A csépiek követendő, szép példája is bizonyítja, hogy akarattal, társadalmi összefogással csodákat lehet művelni, ezek nem a település nagyságának a függvényei, hanem lelkes, kezdeményező személyek áldozatos munkájának és az őket támogató jó szándékú segítőkészségnek az eredményei.

Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva

Köszöntjük a 75 éves Molnár Istvánt

A Nyikó menti székelység egykori életéről a hazai közvélemény kevesebbet tud a kelleténél. Annak a volt udvarhelyszéki tájnak a mindennapjairól, népeletéről, amely — Kósa László fogalmazása szerint — „a Hargita nyugati pereméről induló és Székelykeresztúr mellett a Nagy-Küküllőbe torkolló Nyikó patak völgyét” foglalja magába. Pedig az itt élő magyarság, a csaknem ezeréves munkálkodásának ideje alatt, érdekes szellemiséget, népi kultúrát teremtett. Miközben szüntelenül birkózott a természeti szépségekben gazdag, ám mostoha megélhetési körülményeket nyújtó tájjal. S csodálattal és félelemmel eltelve tekintett a kelet felől beláthatatlanul húzódó Hargita fenséges vadonjára. Csupán századunkban lépett ki a szélesebb közvélemény elé e tájegység munkálkodó embere: a furfangos székely, a góbé. A Nyikó menti Farkaslakán született — lélekben, műveiben haláláig ott élt — Tamási Áron tolla tette ismertté. Igaz, a nagy író alakjai, különösen Abel, a székely legény, az egész székelység, a keleti magyarság legkifejezőbb jellemvonásait testesítik meg. Mégis, ezekben a talpraesett, rokonszenves figurákban leghitelesebben él a szűkebb pátria, a szülőföld: s a Nyikó menti emberek szellemisége is. Tamási irodalmi ábrázolása mellett — szerényebb keretek között — egy tudós is munkálkodik itt azért, hogy ennek a magyarság számára oly kedves tájnak a népelete, történelmi múltja még ismertebbé váljék. Napjainkban is Székelykeresztúron, Nyikó mente „székelyhelyén” él dr. Molnár István jeles néprajztudós, a helyi hagyományok hűséges kutatója. A méltán híressé vált Székelykeresztúri Múzeum megteremtője és csaknem harminc éven át gyarapító igazgatója.

A Kis-Küküllő-parti Bordoson született, közel ahhoz a vidékhez, melyet élete folyamán kutat és feldolgoz. Néprajzi érdeklődését még gyermekkorából hozta magával. A század elején megélt önismereti kutatások, Malonyay Dezső működésének hatása, és a székely falvak hagyományörző hangulata ültette el benne azt a megismerési vágyat, amely dolgos élete értelmét adja. Középkiskoláit Székelykeresztúron, a híres *unitárius gimnáziumban* végezte, ahol egykor Orbán Balázs is nevelkedett. Ekkor tudatosodik benne, kiváló tanárai hatására, a népi kultúra kincsei iránti megbecsülés és szeretet érzése. A kolozsvári egyetemen, kezdetben, földrajz és történelem szakot végzett, majd a *Bolyai Egyetemen* — Gunda Béla professzor rövid ideje alatt — doktorált néprajzból is. Nevelői pályáját az útnak indító keresztúri gimnáziumban kezdte el. Itt érlelődött véglegessé egykori tanártársával együtt szőtt terve, a múzeumalapítás. Kitartó gyűjtőmunkába kezdett. A háború előtt a gimnázium épületében, később külön múzeumi helyiségben sikerül elérni célját: egy néprajzi—történelmi—természettudományi tájmúzeum alapjainak lerakását. Mára már ez a jelentős közművelődési műhely, képzőművészeti gyűjteménnyel is bővült.

Időközben Molnár István szorgoskodása nem csupán a mintegy húszezer múzeumi tárgy összegyűjtésére, rendszerezésére terjedt ki, mellette jelentős néprajzi szakirodalmi munkásságot folytat mindmáig. Érdeklődése főképpen a Nyikó mente *írdmüvelési hagyományainak* feltárására és az egykori *kismesterségek* kutatására terjedt ki. Dolgozatainak témáit ebből a tárgykörből meríti: *Nyikó menti kézi cséplés, Nyikó menti népi írdmüvelés fejlődése, Pásztoroklás a Hargitán, Keresztúri sokadalmakról, Háziipar, kézműipar a régi Keresztúron* és a többi közlésre, kiadásra váró tanulmánya, mind ennek a közönségnek önismeretét szolgálják, a székelyek népi műveltségének közkinccsé válását segítik elő. S bár tanulmányaiból egy sajátos, értékes székely-magyar múlt képe bontakozik ki, mindeddig csak elszórtan, különböző folyóiratok lapjain találkozhattunk velük. Hasznos lenne, ha gyűjteményes kötetben, *együttesen* is napvilágot láthatnának. Így válna igazán közkinccsé mindaz, amit Molnár István — nevelő- és múzeumalapító munkássága mellett — eddigi szorgos munkájával a „társisnyába gyűjtött”.

Hetvenötödik születésnapján szeretettel köszöntjük a Nyikó menti székely népi kultúra szorgalmas kutatóját, a hagyományok feltáróját, és jó egészséget kívánva, változatlan érdeklődéssel várjuk további tanulmányait.

Hajdú D. Dénes

Mályusz Elemér-émlékkönyv

Mályusz professzor kutatói pályája már Eötvös kollégiumi és egyetemi éveiben elindult és érdeklődése — noha több szálon futott — kezdettől a magyar történelem kevésbé föl-tárt időszakai s egyben elhanyagolt stúdiumai felé fordult: az Árpád-kori településtörténet-től a reformkor társadalomelméleti kérdéseiig terjed. A szegedi egyetem után 1932-től 1945-ig a budapesti Bölcsészettudományi Karon oktatóvá iskolateremtő következetességgel irányította hallgatóit a település- és művelődéstörténeti kutatások felé. Az Emlékkönyv címlapja is ezt a témakört jelöli meg. Am az összesítő fogalmazás sejtetni sem képes azt a sokszínű gazdagságot, ami a kötet sajátja. Huszonnégy tanulmányt sorakoztat Mályusz tanítványai, tisztelői — az idősebb és fiatalabb történésznemzedékek — a szakma szín-java tollából. Igazi csemege tehát ez a gyűjtemény, kedvére böngészheti az átlagolvasó, az „inyenc” érdeklődő, de a szakmabeli, nevezetesen a honismeret-helytörténet művelője is. Épp reájuk gondolva tartom követhetőbb útnak a kötet áttekintő ismertetését — szemben az egyes tanulmányok kiemelésével — már csak azért is, mert az írások között alig lelünk olyanra, amelyik nem tár föl közvetlenül „értékesíthető” helytörténeti vonatko-zásokat. A bemutatáskor azonban, e szempont-tal nyomatékkal érvényesítem.

Találunk itt a Hunyadiak korának „történelmi kulisszatitkait” — Hunyadi János em-beri esendőségét — „szellőztető” eseménytör-téneti adalékot (Engel Pál), olvashatunk a XIII. századi aragóniai magyar kolónia — Árpád-házi Jolantát házasságkötésekör Va-lenciába kísérő lovagok, udvari szolgák és leszármazottai — sorsáról s ezzel kapcsolat-ban, szinte mellékesen, arról is tudomást sze-rezhetünk, hogy az Aranybulla hatása az 1278-as katalán *Privilegium Unionis*-ban (a ki-rályi jogkört erőteljesen megnyirbáló tör-vénygyűjteményben) tételesen kimutatható, s hogy a gyönggyel fűzött kelmeszövev száza-dokon át élő spanyol elnevezése *opera hun-gara*, a kárpitfinomhímzés magasiskolája e korban és térségben a *punt d'Hungria* volt; vagy, a nagypolitikára térve azt, hogy II. Endre bizánci (konstantinápolyi) császári trón- és jogigénye mögött megbúvó nagyszé-rű álom; az iszlám előretörésének gátat vető *Archiregnum*-ban testet öltő magyar—dél-szláv—görög—örmény „államszövetség” (Va-jay Szabolcs). De nővumként hatnak a kora-

beli társadalomszerkezet tüzetes vizsgálatát elvégző, kuruc időkbe kalauzoló tanulmányok is. Közöttük — a hajdani Felvidék nyugati ré-giójának történelmével s főként Nógrád me-gye helytörténetével foglalkozók figyelmébe ajánlható — biográfiai-eseménytörténeti munkát (Iványi Emma), Rákóczi jobbagy-po-litikáját taglaló, túlsúlyal Somogy megyei adalékokat közlő dolgozatot (R. Várkonyi Agnes), a kuruc szabadságharc leverése után sarjadó külhoni (emigrációs) mentalitást, te-vékenységet ragyogó okfejtéssel elemző és bemutató eszmétörténeti s egyúttal forráskri-tikai tanulmányt (Benda Kálmán) és ritka ér-tékű forrásközlést (Bélay Vilmos) egyaránt találunk. A nagyközönség előtt kevésbé vagy talán alig ismert területek vezetnek az egy-háztörténeti munkák. Széles értelemben vett, országszerte hasznosítható helytörténeti ada-tokat sorol a pálos rend kora középkori, ha-zánkbeli elterjedésének leírását, házainak kri-tikai jegyzékét közlő tanulmány (Hervay Ferenc). Ennél legfeljebb csak az egyetemes magyarság sorsa iránt mélyebben, részletesen érdeklődőknek nyújthat „többet” a Kanadába kivándorolt honfitársaink vallási-etnikai-mű-velődési közösségeinek szerveződését bemu-tató, személyi utalásai révén a dunántúli helytörténészek figyelmébe ajánlható írásmű (Kováts Márton). A „különlegességek” sorát folytathatjuk az Árpád-kori hadszervezet ismertető, valamint a király legfőbb közjogi méltóságát jelképező korona fogalmának le-hetséges értelmezéseit Kálmán-kori írásos forrásokban búvároló dolgozatok említésével (Borosy András, Gérics József). Ugyancsak általános érvényű helytörténeti vonatkozósa-tat tartanak föl a népességszám és társadalom-szerkezet alakulását vizsgáló, az 1550—1600 közötti időszakra számszerű adatokat is közlő demográfiai (Györfly György, N. Kiss István) és az írásbeliség középkori elterjedtségét szemügyre vevő művelődéstörténeti (Fügedi Erik) tanulmányok. Elhanyagolt területet tár föl, ezért is figyelemre méltó a Zsigmond-kori Erdély történelmét intézménytörténeti-me-dieviztikai szempontból elemző munka (Jakó Zsigmond). Számatlan újszerű adalékkal szol-gálnak a magyarországi feudalizmus rendi ta-gozódásának kérdéseit, a nagyszámú közne-mesi réteg kialakulását vizsgáló — ismét csak dunántúli helytörténeti adalékokat szolgáltató — társadalomtörténeti, valamint az egyes gazdaságtörténeti vonatkozások taglaló dol-gozatok is (H. Balázs Éva, Bolla Ilona, Églet-szegi Géza, Kubinyi András, Maksay Ferenc, Szűcs Jenő). Elsősorban kutatásmódszert

szempontból érdemes említeni Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás szempontjai és feladatai című tanulmányt (Szabó T. Attila). Végül, általános elvi és konkrét gyakorlati alkalmazhatósága miatt ugyancsak kiemelten ajánlom méltó figyelemre a Településtörténet és nyelvtörténet a XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez címet viselő munkát (Székely György). Jellegzetessége — az izgalmas, kevésbé föltárt témakörön túl — az, hogy a XII. századi magyar nyelvi expanziót és a 70 usque 72 magyar vármegye fokozatos-folyamatos, ám rövid egységnyi évezetes leforgása alatt végbemenő megszerveződését párhuzamosan, kölcsönhatásaikban vizsgálja. Sokoldalúan világítja meg a folyamatot: egyfelől a különféle, ám javarészt ugyancsak egységesen magyar „politikai” tudatú — túlsúlyal türk és iráni, kisebb részben szláv — etnikumok számarányának, területi elhelyezkedésüknek, integrálódásuknak stb. bemutatásával, érzékletes képet rajzolva nép- és településtörténetünk e korai szakaszáról. Eredményei, megállapításai hazánk minden történeti és jelenkori régióját érintik, így az adott táj, tájegység vagy település helytörténeti kutatásának biztos támpontjaul szolgálnak. Józsan, tudományos tárgyyszerűsége — ahogyan például a szomszéd népekkel való kapcsolatok rendszerében a földrajzi nevek kialakulásának mechanizmusát föltárja — főként a különféle nacionalizmusok által táplált „öshonosság”-elméleteket utasítják a fantazmagóriák világába.

Az Emlékkönyv horderejét részben a kötet egészét uraló újszerű szemlélet s az egyes publikációk kiválósága, részben pedig az adja, hogy olvastán a nagyközönség előtt kevéssé ismert kutatási területek jelentős, történelemszemléletünket, önismeretünket pozitívan módosító és gyarapító eredményei válnak könnyűszerrel elsajátíthatóvá, emberközelivé.

Endrődi Szabó Ernő

Zalabai Zsigmond:

Mindenekről számot adok

(Madách, 1984. 267 old.)

Egy idő óta öröndetes lendületet vett a szlovákiai magyar helytörténeti kutatás, amelynek eredményeként néhány figyelemre méltó kiadvány látott napvilágot az utóbbi években. A sort 1974-ben Duba Gyula *Hontlüzegymatról* írt kitéző műve nyitotta meg, amelyet 1980-ban Gál Sándor *Bucs*, 1981-ben Püspöki Nagy Péter *Pozsonyboldogfa* és 1984-ben Zalabai Zsigmond *Ipolypásztó* történetével foglalkozó kötete követte. Lényegében ide sorolható még néhány olyan rövid lélegzetű helytörténeti jellegű írásmű is — mint például Tózsér Árpád a szülőföld tájait, embereit idéző *Gömörország* című visszaemlékezése (Genézis, 1929. 75—86. old.) —, amelyenkből nem is egy jelent meg

az elmúlt időszakban a szlovákiai kiadványokban. Jóllehet ezeknek a helytörténeti munkáknak a java része nem tekinthető a műfaj követelményeinek minden tekintetben megfelelő monográfiának, hanem inkább a szociográfia és széppróza ötvözetének, mégis jól szolgálják a célt: egy-egy helység múltjának feltárásával sokoldalú tájékoztatást adnak, és helyes történelmi tudatot alakítanak ki az olvasókban.

Ez a cél lebegett nyilván Zalabai Zsigmond előtt is, aki Ipolypásztó múltját vázolta fel könyvében a falu előtörténetéről az első világháború végéig. A fennmaradt írásos dokumentumok beszédesen tanúsítják, milyen hányatott sorsa volt a községnek a letűnt évszázadokban. Ez az egykori Hont megye déli csücskében levő falu a honfoglalástól kezdve részese volt az ország csaknem valamennyi történelmi eseményének. Mivel közel volt a királyi udvarhoz, már Géza fejedelem, de kivált István király államalapító munkája az átlagosnál erősebben hatott az odatelepült magyarok életformájának alakulására.

Ipolypásztó feltehetően már az ezredfordulótól királyi birtok. Akkori lakosainak sem földje, sem igásállata, de még személyi szabadsága sem volt. Később adományozott birtok lett, amelyen a falu lakossága mint jobbágyok és zsellérek szolgálták urukat, az 1100-as évekőt pedig a kor további nagyhatalmának, az egyháznak tartoztak szolgálattal. A tatárjárás és török hódoltság korát nagyon megsínylette Ipolypásztó. A reformáció és ellenreformáció időszaka is erősen visszavetette fejlődésében, de minden viszontagság és sorscsapás ellenére fennmaradt. Lakosai részt vettek a Rákóczi-felkelésben, majd az 1848/49-es szabadságharcban, és miután a jobbágyfelszabadítás következtében földhöz jutottak, sorsuk jobbra fordult. Az első világháború éveit az ő soraikat is megtizedelte. Így jutottak el 1918-ig, amikor a trianoni békeszerződés következtében új éra vette kezdetét a falu életében. Ezzel a történelmi eseménnyel zárul a kötet.

A mű szerzőjének nem volt könnyű dolga. Mivel Ipolypásztó — a „hadak útja” lévén — súlyos veszteségek árán vészeltte át a századok folyamán rázúduló sorscsapásokat, ezért igen kevés dokumentum maradt fenn a falu történetéről, és azok is nehezen hozzáférhetőek voltak — a különböző levéltárakban — a szerző számára. Ám ennek ellenére mégis hiteles mű kerekedett ki tolla alól, amely érzékletesen mutatja be a község sok évszázados útját, egészen a kisebbségi lét bekövetkeztéig. Kötete hitelét nagyban emelik a művében sűrűn idézett dokumentumok: okmányok, levelek, amelyek híven tükrözik a letűnt korok eseményeit. A szerző valóban „mindenekről számot adott” művében. Az írott szöveget jól egészíti ki a kötetben levő gazdag fényképanyag, az idegen, elavult és ritkább szavak jegyzéke és a magyar—szlovák helységnévtár.

Érdeklődéssel várjuk e mű folytatását, amelyben a szerző — várhatóan — Ipoly-pásztó életének 1918-tól napjainkig terjedő szakaszát mutatja majd be.

Sándor László

A Heves Megyei Levéltár Közleményei, 10., 11.

Szerk.: Kovács Béla

(Eger, 1981. 126 old.; 1983. 157 old.)

Szakmai körökben a Heves Megyei Levéltár több, nagyszabású kiadványa ismert. 1980-ban jelent meg a kétkötetes *Magyar Történelmi Fogalomgyűjtemény*, Bán Péter szerkesztésében; 1981-ben megkezdtek a XVI. századból származó tizedjegyzékek kiadását, amelyek a mezőgazdaság történetének fontos forrásai. A megye múltjáról szóló tanulmányok közzétételére az Archivum című periodika szolgál, amely átlagosan kétevenként foglalja össze a kutatási eredményeket. A közelmúltban megjelent 10. és 11. szám tanulmányai — részben helyi, részben fővárosi szerzők tollából — igen széles korszakot foglaltak át.

Kovács Béla levéltár-igazgató *Studensek, magisterek, doctorok* című munkája (Archivum, 11.) áttekintést ad a megye középkori értelmiségéről, az egyházi és világi réteg arányáról. Vázolja egyházi vagy hivatali pályájukat, a forráslehetőségeknek megfelelően utal származásukra, egyetemek és szakok szerinti bontásban leírja tanulmányaikat. A 344. név szerint is felsorolt személy a középkori Heves megye felsőfokú végzettségű értelmiségi lakóit — az itt működőket vagy innen származókat — teljes egészében magába foglalja.

Szakály Ferenc, Szabó János Győző, Sugár István tanulmányai a török korba kalauzólnak. Szakály Ferenc *A gyöngyösi ispotályper 1667—1668-ban* című tanulmányában (Archivum, 10.) a reformátusok és katolikusok ellenségeskedéseit mutatja be, amelyek során a jogaikban sértett reformátusok az egri pasához fordultak segítségért, vállalva a törökösség vádját. Szabó János Győző Rákóczi Zsigmond egri főkapitány 1588-ban történt kinevezésének körülményeit foglalja össze, valamint közli a török megszállás előtt néhány évvel kiadott főkapitányi instrukciót. Az anyagból világosan látszik, hogy ebben az időszakban a várban milyen rossz állapotok uralkodtak. A zsoldot nem tudták fizetni, ezért a lezüllött katonaság portyázásból élt, a környező lakosság pedig behódolt a töröknek. Sugár István *Az egri vár püspöki lalainak urbáriális összeírása 1577—1579-ből* című tanulmányából (Archivum, 11.) kiderül, hogy a 16. század második felében nemcsak a végvári katonák helyzete volt nehéz, hanem a várhoz tartozó

33 községé is. A szokásos földesúri, egyházi szolgáltatások, királyi adó mellett a kincstár képviseletében fellépő provisor, és önkényeskedő tisztjei rendkívüli robottal, hadi hozzájárulással, bírsággal terheltek a lakosokat, sőt gyakran adóztak a törököknek is.

A súlyos terhek, hosszan tartó háborúk miatt a megye népessége csökkent. N. Kiss István tanulmányából (*Népesség és nemesség Heves vármegyében, 1707—1709*) (Archivum, 10.) megtudjuk, hogy 1550-ben 4900 parasztszalad élt a megyében, majd számuk 1600-ig — a tizenöt éves háború következtében — 1830-ra csökkent. A török kiűzése után az újjátelepítés lassan haladt előre, így a szerző által vizsgált időszakban Hevesben összesen 4000 parasztszalad, a nemessel együtt 1707-ben 16 885 fő, 1709-ben pedig 17 386 fő lakott. Bohony Sándor tanulmányában (Archivum, 11.) az 1828-as országos összeírás anyagára támaszkodva az Eger-völgy 7 településének (Eger, Felnémet, Felsőtárkány, Füzesabony, Maklár, Nagytálya, Szarvaskő) mezőgazdasági adatait elemzi. Foglalkozik a jobbágygazdaságok nagyságával, a termények fajtáival, a szántóföldi termelés, rét- és szőlőművelés, állattartás jövedelmességével. Megállapítja, hogy Egerben a mezőgazdasági jövedelmek csaknem 80%-a a szőlőtermelésből származott, míg az Eger-völgy többi településén a rétgazdálkodás volt a legfontosabb. Az éghajlati és domborzati adottságok miatt a megtermelt gabona nem volt elég a lakosság élelmezéséhez. Az Archivum 11. száma közli Csizmadia Andor *Pétervására jogéletről* című tanulmányát, amely évtizedekkel ezelőtti néprajzi gyűjtéseken alapul, és a falusi birtoktalajjal, öröklési renddel, lakodalmas szokásokkal kapcsolatos tapasztalatait foglalja össze.

Ocskay György a megyében híres kőfaragó-mesterség történetéhez szolgáltat adatokat: *Barokk kőfaragójelek a XVIII. század közepéről* (Archivum, 10.) című tanulmányában. Szekő Károly, az MSZMP egri archívumának munkatársa a tárgyalott kötetekben két cikket tett közzé. A 10. számban Károlyi Mihály és Heves megyei kapcsolatáról közöl új adatokat, bemutatva a politikusoknak a megyei törvényhatósági bizottságban játszott szerepét, a Függelékben és 48-as Párthoz fűződő kapcsolatát. A 11. számban megjelent tanulmány a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége egri csoportjának 1945—1948 közti működésével foglalkozik, elemezve gazdasági, politikai, kulturális és érdekvédelmi tevékenységét. A jelentős tanulmányok sorát Csifféry György *A kommunista Magyarországi Pártja egri szervezete 1919. március 19. előtt* (Arch., 10.) című munkájával zárhatjuk, amelyben a szerző bemutatja a forradalmi időszakban a kommunista ellenlélek kiválasztás a megyei Szociáldemokrata Pártból, és elemzi, hogyan kapcsolódtak a hevesi események az országos politikához.

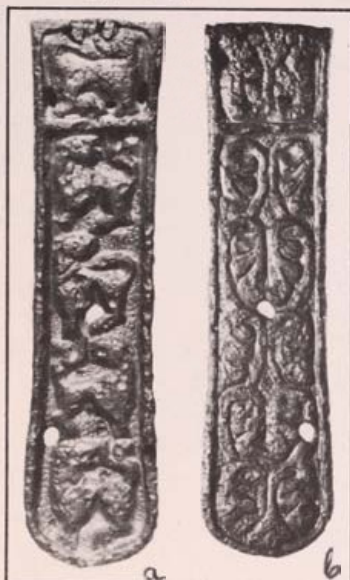
Dóka Klára

Avar kori leletek Rév-Komáromból

Ember és oroszlán küzdelme a 12. sír nagyszíjvégén

A 9. sír pikkelymintás lószerszámvere

A 76. sír vésett palmettamintás címer alakú lószerszámvere

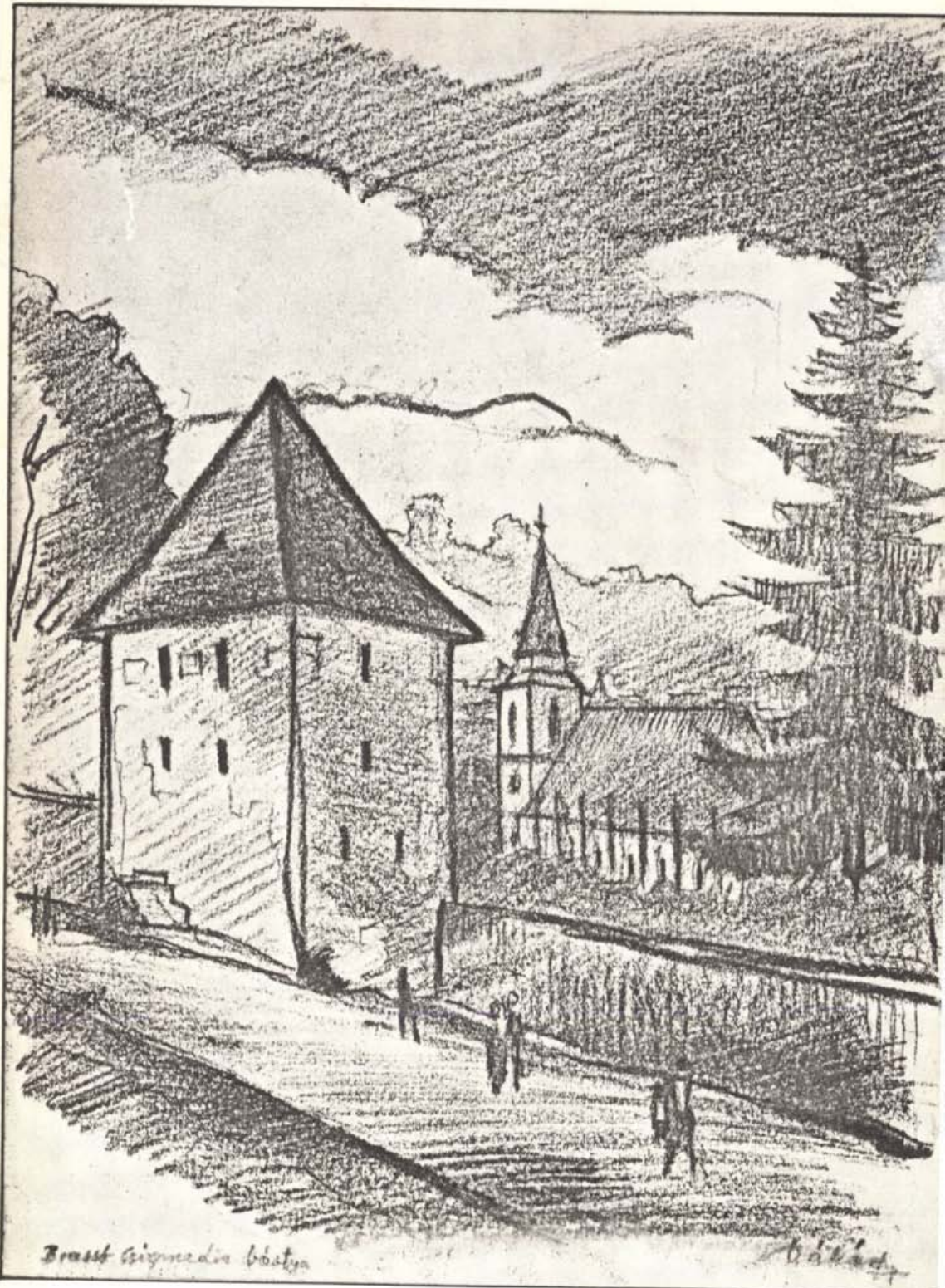
Doboz alakú mellbogár a 81. sírből: Fotó: Biró B.

Címer alakú, kora keresztény motívumot ábrázoló sasos övveret a 12. sírből

Oroszlános nagyszíjvég a 72. sírből

Brassó Csizmadia bástya

Vákár

Brassó, Csizmadia bástya. Vákár Tibor rajza